

Muszkowski, Jan

Bibliografia polska 1900-1918

Przegląd Historyczny 21, 359-413

1917-1918

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

PRZEGLĄD LITERATURY.

JAN MUSZKOWSKI

BIBLIOGRAFIA POLSKA 1900—1918. ¹⁾

Nakreślić wyraźną ramę dla przeglądu literatury bibliograficznej równie jest trudno, jak odgraniczyć zakres badań bibliografii od księgoznawstwa z jednej strony, a historii i krytyki piśmiennictwa z drugiej. Wiadomo, że bibliografia zajmowała się, stosownie do swej nazwy, samem tylko opisywaniem zewnętrznem dzieł rękopiśmiennych czy drukowanych oraz sporządzaniem ich spisów jedynie w zaraniu swych dziejów, dopóki stanowiła skromną umiejętność praktyczną księgarzy, bibliofilów i bibliotekarzy, mającą znaczenie pomocnicze dla uczonych. Gdy jednak podniosła aspiracje do charakteru dyscypliny naukowej, stanowiącej przedmiot specjalnych studyów, rozszerzyła znacznie zakres swych badań, przetwarzając się w wiedzę o książce, w *księgoznawstwo* (*science des livres, Bücherkunde, knigowiedienje*). Tę zmianę wewnętrzną starano się uwydatnić w nazwie przedmiotu, proponując terminy: *Bibliologia* czy *Bibliognozja*. Nie utrzymały się jednak w czasach dawniejszych ani terminy powyższe ani próby uczynienia z bibliografii samodzielnej gałęzi nauki. W praktyce pozostała umiejętnością rejestrowania, klasyfikowania i opisywania, „kodeksem dyplomatycznym literatury“, niejako systematyką i morfologią wytworów piśmiennictwa, na podobieństwo tych gałęzi wiedzy botanicznej czy zoologicznej, — a wszelkie wysiłki zbudowania trwałych podstaw teorii i metodyki bibliografii tonęły w powodzi materiału księgoznawczego; nie zdołały ich uratować nawet ściśle, naukowe definicje Eberta z początku XIX wieku. To też praktyka badań bibliograficznych rozwijała się i doskonaliła znakomicie, czy to w kierunku inwentaryzacji i rejestracji dobytku piśmienniczego, czy też katalogowania i opisywania zbiorów rękopiśmiennych lub drukowanych, czy wreszcie sporządzania wykazów dzieł specjalnych dla celów studyów naukowych albo potrzeb życia bieżącego. Równocześnie czyniła postępy metoda pracy bibliograficznej, lecz aczkolwiek bywała nieraz przedmiotem obszernych i wszechstronnych rozważań, dyskusji i sporów — że wymienię tylko związaną tak ściśle z filozoficznym zagadnieniem podziału nauk odwieczną walkę o systemy klasyfikacji, w której brali udział Bacon, Leibniz, Locke, d'Alembert i w. in. ²⁾—nie stanowi jeszcze

¹⁾ W gromadzeniu materiałów do pracy poniższej korzystałem z cennych wskazówek i uzupełnień członków Sekcji Bibliograficznej Związku Bibliotekarzy Polskich, a nadewszystko pp. Chwałewika, Dembego, W. Olszewicza, Rulikowskiego i Rygla; nadto p. Wilder udostępnił mi łaskawie katalog swego zbioru bibliografii. Wszystkim składam serdeczne podziękowanie.

²⁾ Petzholdt wylicza 115 systemów klasyfikacji bibliograficznej *Bibliotheca Bibliographica*. Leipzig 1866, str. 20—65.

o charakterze bibliografii jako samodzielnej dyscypliny naukowej. Nie zdołali nadać jej go teoretycy XVIII wieku, jak Rive, Peignot, Denis, ani badacze późniejsi; Ebert ustalił wprawdzie zachowaną do dzisiaj w niezmiennym stanie podstawę przez zdefiniowanie pojęć zasadniczych, lecz inni, zamiast oprzeć na niej budowę jakiegosć całokształtu, poprzestawali na gromadzeniu materiałów, zaznaczając tylko przygodnie szczegółowy metody pracy, dające niedostateczny wyraz ich stosunkowi do strony teoretycznej badań. Podejmowane tu i owdzie sporadyczne próby stworzenia systemu wiedzy bibliograficznej poginęły w niepamięci, ukryte w zapomnianych oddawna książkach i czasopismach ¹⁾.

Istniała więc z jednej strony umiejętność bibliografii praktycznej (czystej i stosowanej, ogólnej i szczegółowej, powszechnej i narodowej, zupełnej czy ograniczonej w czasie albo przestrzeni) reprezentowana w mnóstwie dzieł wszystkich typów powyższych, a z drugiej — niejednorodny, chaotyczny, nieujęty w systematyczną całość zbiór materiałów naukowych, danych liczbowych, faktów, wiadomości, nawet anegdot, dotyczących historii pisma i druku, księgarstwa, bibliotekarstwa, papiernictwa, introligatorstwa, jako też historii piśmiennictwa i sztuki, archeologii, heraldyki, dyplomatyki i paleografii. Tę beładną mieszaninę materiałów księgoznawczych i innych nazywano nauką bibliografii i czyniono z niej nawet, za przykładem Denisa, przedmiot wykładu. Odbicie tego stanu badań znajdujemy w niezmiernie interesujących zresztą i zawierających bezcenne materiały *Księgach bibliograficznych* Lelewela; podobny charakter nosiły prawdopodobnie wykłady Bańdtkiego, Muczковского i Rzesińskiego w Krakowie, Jarkowskiego w Krzemieńcu, Bohatkiewicza w Wilnie i Estreichera w Warszawie ²⁾. I dlatego ten przedmiot studyów nie utrzymał się nadal samodzielnie w programach uniwersyteckich i bywa wykładany tylko w rzędzie nauk pomocniczych historii lub też w szkołach bibliotekarskich i księgarskich ³⁾. Jeden

¹⁾ Por. art. *Bibliographie* w *Conversations-Lexikon der Gegenwart*, Leipz. 1838. Brockhaus, t. I, str. 490 nast. Trömel, współwłaściciel firmy Brockhaus, zbierał materiały do podręcznika metodyki badań bibliograficznych; por. *Anzeiger f. Bibliothekswissenschaft* 1863, № 102, 444.—Francuzi, jak Brunet, Quérard i in., omawiali metodę pracy we wstępach do swych dzieł bibliograficznych. „France must be regarded as the real mother of Bibliography” Taylor. *Encycl. Britannica* 1875, III.—Por. Lelewel. *Księgi bibliogr.* II, 257.

²⁾ W wykładach, podjętych w Warszawie w Wolnej Wszechnicy Polskiej Tow. Kursów Naukowych w r. 1916—17, oddzielono księgoznawstwo od bibliografii i bibliotekoznawstwa; w pierwszym roku frekwencja była znaczna, w latach następnych zbrakło zupełnie słuchaczy. Również w czasie wojny prowadził wykłady z tego zakresu prof. Hahn na uniwersytecie we Lwowie. Na semestr letni bieżącego roku akademickiego zapowiedział dr. Ludw. Bernacki na uniwersytecie Jagiellońskim wykład i ćwiczenia praktyczne z zakresu księgoznawstwa.—Por. Muszkowski. *Katedra bibliografii w Szkole Głównej Warszawskiej*. Warszawa 1918.

³⁾ Por. Graesel. *Handbuch d. Bibliothekslehre*. Leipz. 1902, str. 457—478; uzupełnienia do czasów ostatnich por. w czasopismach specjalnych, jak *Revue des bibliothèques*, Paris; *Revue internationale des archives, des bibliothèques et des musées*, Paris; *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, Leipzig; *Archivalische Zeitschrift*, München; *The Library*, London; *The Library Journal*, New-York;

z nielicznych wyjątków stanowiły wykłady uniwersyteckie, prowadzone w Getyndze od r. 1887 przez Karola Działzko, który ponadto w szeregu opracowań i wydawnictw krzewił naukowe traktowanie zagadnień księgoznawstwa i bibliotekarstwa z punktu widzenia potrzeb instytucji bibliotecznych¹⁾. Z tego samego stanowiska uczeń jego Eichler stara się nadać naukowy charakter wiedzy bibliotekarskiej, rozszerzając jej zakres na cały obszar księgoznawstwa, tak krańcowe ujęcie spotkało się jednak z bardzo surową krytyką²⁾. Dopiero w XX wieku sprawa uznania bibliografii lub raczej bibliologii za samodzielną dyscyplinę naukową znalazła powołanych obrońców. Uczony rosyjski Łowiagin oponuje stanowczo przeciwko odmawianiu jej charakteru naukowego lub degradowaniu do roli umiejętności pomocniczej, wysuwając na plan pierwszy badanie krytyczne i rozumowane ustosunkowania ilościowego dzieł piśmiennictwa oraz ustalenie zasad klasyfikacji tychże³⁾. Teoretyk niemiecki Bogeng powołuje do życia nawet *Bibliofilozofię*, t. j. eklektyzm krytyczny, który polega na założeniu, że każdy wybór najlepszych książek posiada usprawiedliwioną zasadę dzięki psychologicznym i kulturalno-historycznym koniecznościom swego powstania, a zatem dąży do wyrównania przeciwieństw poszczególnych systemów przez porozumienie na gruncie psychologicznym i historycznym⁴⁾. Wreszcie znany z szeregu prac bibliograficznych znakomity badacz rosyjski Lisowski formułuje z nowoutworzonej katedry bibliologii w uniwersytecie petersburskim w r. 1913 ściśle naukowe określenie tej gałęzi wiedzy, która, jego zdaniem, ma na celu badanie warunków wytwarzania i rozpowszechniania dzieł piśmiennictwa, ustalanie ich stosunków ilościowych oraz dochodzenie przyczyn i skutków tego ustosunkowania⁵⁾. W naszej nauce zastosował po raz pierwszy wyniki prac powyższych Mięczysław Rulikowski w swoich wspomnianych już wykładach na Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie⁶⁾.

Tak pojęta nauka księgoznawstwa czy bibliologii stanowi zadanie przyszłości. Może zostanie ono kiedyś wykonane przez ujęcie w jednolity system olbrzymiego materiału, dotyczącego wiedzy o książ-

Bibliotekar, Petersburg; *Rivista delle biblioteche e degli archivi*, Firenze—Wenecja—Roma i t. p. Związek Księgarzy Polskich utworzył w listopadzie r. b. Szkołę Księgarską w Warszawie, w której jako osobne przedmioty traktowane będą: księgoznawstwo, bibliografia i bibliotekarstwo.

¹⁾ *Sammlung bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten*. Zesz. 1 — 36. Lipsk 1887—1914.

²⁾ Eichler. *Begriff u. Aufgabe der Bibliothekswissenschaft*, Leipzig, 1896. Rec. Fécamp. *Revue critique d'histoire et de littérature* 1898, t. 46, str. 264 nast.; Oskar Meyer. *Deutsche Literaturzeitung*, 1898, № 35; Graesel. *Zentralblatt f. Bibliothekswesen*, 1897, t. IV, str. 229.

³⁾ Łowiagin. *O sodierżanii bibliologii ili bibliografii*. *Literaturnyj Wiestnik* 1901, t. I, str. 6—17.

⁴⁾ Bogeng. *Umriss einer Fachkunde für Büchersammler*. *Jahrbuch f. Bücherkunde u. Liebhaberei*. Nikolassee 1909, roczn. I, str. 46.

⁵⁾ Lisowski. *Knigowiedenje kak predmet prepodawanja*. *Bibliogr. Izwiestja* 1914, str. 1—24.

⁶⁾ Rulikowski. *Zakres i zadania księgoznawstwa*. Warszawa 1916. Wykład wstępny. Rec. Janusz. *Ex-libris*, 1917, № 1, str. 53.

ce i przez zastosowanie ścisłej metody naukowej do zbadania tegoż materiału, jak również nowych zjawisk, które oczekują na skonstatowanie oraz na ustalenie związków przyczynowych.

Przedmiotem poniższego szkicu jest zanotowanie najważniejszych materiałów do studyów nad stanem i rozwojem badań bibliograficznych w Polsce od początku bieżącego stulecia. Wychodząc z tego założenia, autor nie dążył wcale do wyczerpania tych materiałów, co zresztą byłoby niemożliwe w artykule, którego rozmiary były ograniczone; chodziło mu nie o wymienienie jaknajwiększej ilości prac, lecz o zaznaczenie linii wytycznych, po których posuwał się rozwój badań bibliograficznych. Wszędzie tam, gdzie istnieją bibliografie materiałów bibliograficznych w pewnych zakresach, wskazano je jako źródła, uważając za zbędne powtarzanie wszystkich tytułów zawartych w takich opracowaniach, jak np. dział *Archiwa i biblioteki* w obydwu dodatkach do *Bibliografii historii polskiej* Finkla, *Zbiory Polskie Chwałewika*, albo *Literatura polska z zakresu grafiki* Rulikowskiego, czy wreszcie *Bibliografia bibliografii za lata 1914—1918* w *Ex-Libris*. Ma to być bowiem jedynie przegląd tego, co posiadamy, utrzymany w ogólnych zarysach, mogący ułatwić zorientowanie się w brakach, konieczne do podejmowania prac nowych; nadmiar materiału przyczynkowego natomiast odebrałby mu zamierzoną przejrzystość i wyrazistość.

Największą trudność powodował wobec tego układ materiału. Punkt wyjścia stanowiła, stosownie do powyższego planu, teoria badań bibliograficznych: najpierw statystyka na usługach bibliografii, a następnie całokształt zagadnień z zakresu teorii, metodyki i historii tejże. Ponieważ studia i przyczynki dotyczące teorii bibliografii, zawarte są przeważnie w czasopiśmie specjalnych, więc z kolei rzeczy omówiono najważniejsze z nich, grupując odpowiednio poszczególne artykuły; w związku z wydawnictwami peryodycznymi traktowano sprawę rejestracji druków. Przystępując do praktyki bibliograficznej, rozpoczęto od bibliografii ogólnej narodowej, której uzupełnienie stanowią bibliografie dzielnicowe, niektóre wydawnictwa katalogów oraz bibliografia czasopism; tutaj podano najpierw materiały do ustalenia ewidencji wydawnictw peryodycznych w przeszłości (badania z zakresu historii czasopiśmiennictwa) i w teraźniejszości (wykazy czasopism), następnie spisy rzeczy do poszczególnych czasopism i wreszcie bibliografie ogólne i specjalne materiałów zawartych w wydawnictwach peryodycznych. Na tem zamknięto część ogólną przeglądu.

Część szczegółowa składa się z dwóch działów: pierwszy poświęcony jest księgoznawstwu, a drugi—bibliografii specjalnej. Dział księgoznawstwa rozpoczyna się od wymienienia źródeł materiałów dotyczących zbiorów polskich z uwzględnieniem ich historii oraz techniki archiwalnej i bibliotecznej. Następnie podano najważniejsze materiały dotyczące rękopisów, starych druków, grafiki, ex librysów, księgarstwa oraz spraw prawnych i cenzuralnych w odniesieniu do książki. Wreszcie drugi dział części szczegółowej objął cały zakres bibliografii specjalnej, ułożonej przedmiotowo w porządku następującym: encyklopedye, bibliografie autorów poszczególnych, poradniki

bibliograficzne, matematyka i nauki przyrodnicze, krajoznawstwo i ludoznawstwo, język i literatura, historia, prawo i nauki społeczne, religia, filozofia, estetyka i sztuki piękne, nauki stosowane.

I. STATYSTYKA PIŚMIENICTWA.

Pierwsze miejsce na wstępie części ogólnej przypada badaniom statystycznym, ze względu na ich doniosłość zarówno metodyczną, jak i praktyczną. Jednakże w sprawie poznania stanu ilościowego piśmiennictwa polskiego zdziałano bardzo niewiele, jakkolwiek Karol Estreicher podnosił już dawno potrzebę takich studyów i sam je po części prowadził ¹⁾. Posiadamy artykuły Posnera o *Statystyce życia umysłowego*. Poradnik dla samouków 1900, t. III, str. 64—74 i *Statystyka a książka*. Poradnik dla czytających książki 1901, Nr 18.—Stan. Michalskiego *W sprawie statystyki życia umysłowego: czytelnictwo*. Ogniuwo 1904 i odb. oraz próbę *Statystyki polskiej literatury naukowej* w Poradniku dla samouków 1902, t. IV, str. IX—LXXV. *Statystykę książek dla dzieci i młodzieży* podał Krzeczowski w Poradniku dla czytających książki, 1901, Nr. 23; statystykę druków polskich, zanotowanych w r. 1905.—Przewodn. Bibliogr. 1906, str. 62. Dane liczbowe dotyczące dzieł z zakresu prawa znajdujemy w *Bibliografii prawniczej polskiej XIX i XX wieku*, wydanej przez Suligowskiego, Warszawa 1911, str. 441—458. Rulikowski ogłosił rzecz p. t. *Produkcya wydawnicza polska w latach 1909—1911*. Warsz. 1913, jako pierwszą pracę z zamierzonej seryi *Materyałów statystyczno-bibliograficznych*, lecz dotychczas nie ukazały się dalsze; natomiast w zeszytach 7—12 *Książki* za r. 1914 umieszczono pracę tegoż autora *Księgarstwo i czytelnictwo polskie wobec wojny*, odbitą osobno nakładem Związku Księgarzy Polskich w Warszawie 1915. Ponadto wygłosił Rulikowski na Zjeździe Księgarzy Polskich w Lublinie dn. 4 i 5 sierpnia r. ub. referat *O stanie księgarstwa w Królestwie Polskiem podczas wojny*, w którym przedstawił również odnośne liczby ²⁾. Statystyka druków polskich: Romer i Weinfeld. *Rocznik Polski*. Kraków 1917. Tab. 71—75. Brensztejn. *Druki litewskie. Studium historyczno-statystyczne* (z tablicą graficzną). Przegl. Hist. 1906, III, 95—115. (Statystyka czytelnictwa por. też *Biblioteki*).

II. ZAGADNIENIA TEORETYCZNE.

Nie o wiele obfitsza jest literatura całego zakresu teorii, metodyki i historii bibliologii. Znajdujemy rozrzucone po pismach artykuły informacyjne, notatki i projekty: Brzostowskiego w Poradniku dla czytających książki 1901, Nr. 12; 1902, Nr. 2—4 i w Kuryerze Warszawskim 1914, Nr. 87; Posnera *Czego sądać mamy od bibliografii umiejętnej*. Poradn. dla czyt. ks. 1902, Nr. 2—4; Dicksteina o *Bibliografii międzynarodowej* w Kurj. Warsz. 1901, Nr. 75; Leszczyńskiego o *Bibliografii w Polsce*, Nasz Kraj 1907, II, 653; Su-

¹⁾ Estreicher. *Bibliografia Polska XIX stulecia*. T. I. Kraków 1870, przedmowa.

²⁾ *Przegląd księgarski* 1918, № 2, str. 47—53.

limowskiego o *Instytutach bibliograficznych*, Kur. Warsz. 1908, Nr. 102. Z prac ostatniej doby należy wymienić: Bystron. *Człowiek i książka*, Warsz.—Krak.—Lubl.—Łódź 1916, gdzie poruszono cały szereg zagadnień dotyczących roli bibliografii i bibliotek w organizacji pracy naukowej.—Dębicki. *Książka i człowiek*, Warszawa 1916, w której autor omawia w tonie feljetonowym sprawy związane z książką i czytelnictwem¹⁾.—Lam. *Czytelnictwo współczesne w Polsce*. Lwów 1914.—J. Dąbrowski. *Książka polska a wojna*. Myśl Polska 1915, I, 147—148.—B. Chrzanowski. *Książka a wojna*. *Dzien. Pozn.* 1915, Nr. 267.—*Ruch literacki polski w r. 1916*. *Gaz. Wiecz.* 1916, Nr. 3313.—Drogoszewski. *O potrzebie bibliografii polskiej w czasie wojny*. *Przeł. Naukowy i Pedagogiczny* (Kijów) 1916, Nr. 1.—Vrtel. *Organizacja bibliografii*, Lwów 1917.—Brzostowski. *Uruchomienie i grupowanie prac drukowanych w czasopiśmie i dziełach zbiorowych*. Warszawa 1917.—Muszkowski. *Potrzeby bibliografii*, Myśl Polska 1915, II, 165—167²⁾.

Pośrednio dotykają również tego przedmiotu studia: Kutrzeba. *Organizacja pracy historycznej*, *Kwart. Hist.* 1916, str. 36 i nast. Lam. *Organizacja pracy literackiej*, Lwów 1917. Tur. *Nauka i uczone*, Warszawa—Lublin—Łódź 1917³⁾, a nadewszystko poszczególne artykuły dzieła zbiorowego *Nauka polska*. Warszawa 1918, wydanego staraniem Kasy im. Mianowskiego.

Dalsze przyczynki treści ogólnej, dotyczące całego zakresu księgoznawstwa w najszerszym znaczeniu tego słowa, jak również materiały ściśle bibliograficzne, znajdujemy w czasopiśmie specjalnych, których wykaz do roku 1915 wraz z oceną wartości i zarysem dzieł podaje Jarkowski w pracy: *Czasopiśmiennictwo bibliograficzne polskie a rejestracja polskiej produkcji wydawniczej*. *Sfinks* 1916, zes. 7—8, str. 109 nast. i odbitka⁴⁾.

III. CZASOPISMA BIBLIOGRAFICZNE.

W granicach okresu objętego naszym przeglądem (1900—1918) wychodziły następujące wydawnictwa peryodyczne poświęcone specjalnie książce: *Przewodnik bibliograficzny*. Kraków 1878—1913 i Warszawa—Kraków 1914. *Bibliografia polska*, Kraków od 1914. *Książka*, Warszawa 1901—1913 i Lwów 1914 oraz *Miesięcznik bibliograficzny*, Lwów 1914. *Poradnik dla czytających książki*, Warszawa 1901—1904. *Przeł. biblioteczny*, Warszawa 1908—1909. *Pośrednik antykwarski*, Lwów 1907. *Przeł. księgarski* od 1910 i *Nowości wydawnicze* od 1918. *Wiadomości Bibliograficzne*. Petersburg (Grendyszyński). *Przewodnik antykwarski*, Warszawa 1911. *Księgarz*, Kraków 1913. *Ex Libris*, Lwów od 1918. *Poradnik dla czytających*, Warszawa 1912—1914. *Katalog*

¹⁾ Rec. obydwu książek Vrtel. *Pamiętn. Liter.* XV, str. 122—124; Jarkowski. *Myśl Polska* 1916, II, 165—168; Janusz. *Ex-libris* 1917, № 1, str. 50—52; W. W. *Sfinks* 1917, str. 109—110. Rec. książki Bystronia: Elzenberg. *O indywidualności w nauce*. *Kultura Polski* 1917, № 1, 39—44.

²⁾ Por. też *Czasopisma bibliograficzne*.

³⁾ Rec. *Sfinks*, 1917, str. 170; Dębicki. *Dzien. Pozn.* 1917, № 269.

⁴⁾ Por. też Ułaszyn. *Izwiestja otdielenja ruskawo jaz. i slow.* *Imp. Akad. Nauk.* 1902, t. VII, str. 394—400.

nowych książek, Kraków od 1904. *Przegląd bibliograficzny*, Warszawa 1905—1913. *Wśród książek, Co czytać i Poradnik bibliograficzny*. Warszawa 1913 — 1914. — *Nowe książki*. Warszawa 1913 — 1914. *Przewodnik Bibliograficzny księgarni nauczycielskiej*, Lwów 1913 — 1914. *Informator dla duchowieństwa katolickiego*, Poznań od 1913. *Sternik*. Warszawa od 1914. *Przegląd Antykwarski*. Lwów od 1914. *Kuryerek Antykwarski*, Poznań ¹⁾).

Nie wszystkie wymienione powyżej wydawnictwa peryodyczne zasługują na miano czasopism w istotnym znaczeniu tego słowa: niektóre mają cele reklamowe, ukryte tylko pod maską formy czasopisma, inne stanowią poprostu katalogi rozumowane lub zwyczajne, jeszcze inne stoją na poziomie niższym od przeciętnie wymaganego dla organów prasy peryodycznej. To też omówimy pokrótce tylko najważniejsze i mające istotną wartość pod względem bibliograficznym.

Na pierwszym miejscu postawić należy *Przewodnik bibliograficzny* założony przez Władysława Wisłockiego ²⁾ w Krakowie w r. 1878, w którym wydawca oprócz rejestracji bieżącej druków ogłaszał kronikę, zawierającą nader bogaty materiał dotyczący nietylko księgoznawstwa i bibliografii, lecz również całokształtu ruchu umysłowego w Polsce. Zapomoga udzielana przez Akademię Umiejętności od r. 1892 została po śmierci Wisłockiego w r. 1900 przyznana firmie Gebethner i S-ka w Krakowie, która prowadziła nadal wydawnictwo, najpierw pod redakcją Świszczońskiego ³⁾ potem Gertlera (1902), Hecka ⁴⁾ (1903—1906), wreszcie Czubka (1906—1913). Od r. 1914 *Przewodnik Bibliograficzny* przeszedł na własność firmy Gebethner i Wolff w Warszawie, która połączyła go z wydawanym już poprzednio *Przeglądem Bibliograficznym*; redakcję objął dawny kierownik *Przeglądu* Mościcki. W tej nowej formie *Przewodnik* zawierał oprócz bibliografii i kroniki dział krytyczny, w którym umieszczano recenzje nowych książek; lecz wyszło zaledwie kilka numerów do wybuchu wojny.

Kontynuacją *Przewodnika Bibliograficznego* stała się w Krakowie *Bibliografia Polska* redagowana przez Czubka, wydawana najpierw 1914—1916 nakładem firmy G. Gebethner i S-ka, a potem objęta przez Akademię Umiej. Wyszło dotychczas 5 roczników, z których dwa 1915, 1916 w postaci całkowitych rejestrów abecadłowych, a pozostałe—w zeszytach miesięcznych ze skorowidzem ogólnym.

Cele krytyczno-naukowe postawiło sobie drugie z naszych najważniejszych czasopism bibliograficznych mianowicie *Książka* ⁵⁾; miało być ono „możliwie zupełnym, bezstronnym i fachowym obrazem krytycznym bieżącego piśmiennictwa polskiego“ w dziale ocen, ponadto

¹⁾ Pośrednio należą tutaj: *Przewodnik Oświatowy* w Krakowie, *Przegląd Oświatowy* w Poznaniu i *Polska Macierz Szkolna* w Warszawie (ob. niżej). — W r. 1905 wydany został prospekt na czasopismo *Książnica*, które miało wychodzić w Paryżu. Por. *Przew. Bibliogr.* 1905, str. 173.

²⁾ Wspomnienie pośm. i bibliografia prac: Uł a s z y n. *Przew. Bibliogr.* 1901, str. 93—98.

³⁾ *Przew. Bibliogr.* 1913, str. 240—241.

⁴⁾ Tamże 1911, str. 247—240.

⁵⁾ O pierwszym zeszycie *Książki* por. *Przew. Bibliogr.* 1901, str. 32.

prowadzono bibliografię bieżącą druków polskich w układzie rzeczowym, bibliografię zawartości czasopism, kronikę życia literackiego i księgarskiego oraz umieszczano artykuły wstępne; wśród tych artykułów szukamy ciekawie przyczynków z zakresu księgoznawstwa czy bibliografii, lecz znajdujemy bardzo niewiele. Massonius pisał o ubóstwie literatury naukowej i o potrzebie biblioteki publicznej w Warszawie (1901); Turkuł o międzynarodowym kongresie wydawców w Lipsku (1901); Zdziarski o broszurach i drukach ulotnych (1901); Strzembosz o układzie dziesiętnym (1903); Mahrburg o przesileniu w księgarstwie (1903) i o czytelnictwie ludowym (1906); Woźnicki o przedrukach starych pisarzy (1904), o egzemplarzach zbytkownych, w obronie bibliotekarstwa fachowego (1905), o stosunkach publiczności do bibliotek (1906), o bibliotekach (1909); Niemierkiewicz o bibliotekach u nas i we Francji (1905); Nowaczyński o egzemplarzu recenzyjnym (1908); Lange o brakach naszego piśmiennictwa, jako uzasadnienie ankiety w tej sprawie (1913). Bibliografia bieżąca druków polskich, Polski dotyczących i wydanych przez Polaków w językach obcych wykazuje dosyć znaczne braki, które można uzupełnić przez porównanie np. z urzędowym wydawnictwem rosyjskim *Knižnaja Letopiś*, wychodzącym w Petersburgu od r. 1907; zestawienie za rok 1914 z dołączeniem pierwszego kwartału r. 1915 dało około 1000 tytułów. Bibliografia czasopism pomieszczana w *Książce*, która była opracowywana coraz staranniej i szerzej, jest bardzo niedogodna do korzystania, lecz stanowi najobfitszy w tej dziedzinie materiał dla przyszłych opracowań. W r. 1903 redakcja dodała zeszyt 13-ty, w którym zawarty jest przegląd piśmiennictwa polskiego za trzy lata ubiegłe, opracowany przez wybitnych specjalistów w różnych dziedzinach wiedzy; przypomina to ciekawe i pożyteczne przeglądy, zamieszczane niegdyś przez Czarnowskiego w *Roczniku Literackim Warszawskim* (1871 — 1880); każdy z przeglądów *Książki* zakończony jest zestawieniem braków i dezyderatów na przyszłość — myśl, podjęta przez Langego w ankiecie z r. 1913, a ostatnio w szerszym zakresie przez wydawców dzieła *Nauka Polska*. Warszawa 1918.

Książka wychodziła od 1 stycznia 1901 roku. Wydawcą i redaktorem był z początku Roman Wende, kierownikiem Massonius; ten ustąpił od marca r. 1903 wraz z całym zastępem współpracowników, którzy ogłosili nawet oświadczenie w tej kwestyi w *Kuryerze Warszawskim* z 19 marca; kierownikiem został Mahrburg. W końcu r. 1905 *Książka* zmienia właściciela wraz z księgarnią, i wydawcą zostaje Turkuł; od marca 1907 r. kierownictwo obejmuje J. K. Kochanowski. Nowy właściciel księgarni Ludwik Fiszer przenosi w końcu 1913 r. redakcję do Lwowa i powierza jej kierownictwo Bernackiemu, ten rozszerza ramy wydawnictwa i stwarza *Miesięcznik Bibliograficzny*, jako osobny dodatek poświęcony rejestracji druków.

Poradnik dla czytających książki, wydawany przez księgarnię T. Paprockiego, a redagowany przez Krzywickiego, umieszczał przede wszystkim na podobieństwo *Książki* oceny krytyczne nowych książek, lecz nie dla celów badań naukowych, a na uży-

tek szerszej publiczności ze specjalnem uwzględnieniem systematycznego samouctwa. Z dziedziny księgoznawstwa i bibliografii, oprócz wymienionych powyżej nielicznych artykułów Posnera, Krzeczowskiego i Brzostowskiego, nie znajdujemy tu nic.

Bardzo poważnie przedstawia się natomiast *Przegląd Biblioteczny* wydawany przez Tow. Biblioteki Publicznej w Warszawie, redagowany przez Stefana Dembego, a potem przez Stan. Krzemińskiego. Warszawa, 1908—1909. Kierownicy starali się uwzględnić wszystkie działy księgoznawstwa i utrzymać równowagę pomiędzy niemi, co im się też udawało znakomicie. W dziale ogólnym czy teoretycznym mamy tam artykuły: Krzemiński. *Książka i księgozbiór*; Estreicher, *O bibliografii*—przedruk wykładu wstępnego z r. 1865 w związku z wspomnieniem pośmiertnem o znakomitym bibliografie przez Dicksteina; Karczewski. *Podziały wspólne w układzie dziesiętnym*. W dziale bibliografii w znaczeniu ściślejszem—sprawozdania Instytutu Międzynarodowego w Brukselli i komunikaty Instytutu Bibliograficznego przy Tow. Biblioteki Publicznej, informacje dotyczące układu dziesiętnego oraz studia o starych drukach z *Biblioteki Bodlejańskiej* przez Stan. Michalskiego, z *Ossolineum* przez Badeckiego, o *Drukach Brzeskich* przez Pułaskiego. W dziale historii bibliotek prace: Bielińskiego o *Bibliotece uniwersytetu królewskiego Warszawskiego*; Wł. Mickiewicza o *Bibliotece polskiej w Paryżu* i o *Działalności bibliotekarskiej Mickiewicza*; Kaczmarczyka i Krzywickiego o *Bibliotekach klasztorów*. W dziale bibliotek powszechnych: Posner. *Bibliotece Amerykańskie* i artykuły informacyjne o Bibliotece Publicznej w Warszawie, o bibliotece im. Łopacińskiego w Lublinie, o Czytelni Naukowej w Warszawie. Uwzględniono również zainteresowania bibliofilskie w artykułach i notatkach, poruszono sprawy zawodowe bibliotekarzy, umieszczając wezwanie do zorganizowania stowarzyszenia, wreszcie zamieszczono szereg fachowych ocen krytycznych.

Interesom zawodowym księgarzy nakładców i sortymentystów poświęcony jest organ Związku Księgarzy Polskich *Przegląd Księgarski* w Warszawie ¹⁾ (a organem pomocników księgarskich był przez czas krótki *Księgarz* w Krakowie). *Przegląd* przestał wychodzić z wybuchem wojny, dopiero w roku bieżącym został wznowiony w rozmiarach nadzwyczajnie skromnych; jednocześnie podjęto wydawnictwo bibliograficzne *Nowości Wydawniczych*, pomyślane jako katalog poszczególnych księgarni; w październiku r. u. ukazał się pierwszy zeszyt obszerny, podpisany przez Rulikowskiego, a zawierający sprawozdanie ze zjazdu księgarzy w Lublinie. Dalsze zeszyty przynoszą szereg referatów ze zjazdu, bogaty dział informacyjny, przyczynki zawodowe i historyczne oraz wzmianki o nowościach.

Bibliofilstwu wyłącznie był poświęcony *Przewodnik Antykwarski* Rulikowskiego, prowadzony nadzwyczaj starannie i umiejętnie, lecz nie mógł się utrzymać finansowo i przestał wychodzić po 12 numerach. Zawiera kilka wartościowych artykułów: Weysenhoff,

¹⁾ Por. *Przew. Bibliogr.* 1913, str. 305—306.

O zbieraczu polskim; Lorentowicz. *Bibliofile francuscy i Nasze introligatorstwo*; Zakrzewski. *Rapperswil*; Bagiński. *O dawnych rycinach wojсковych*, szereg uwag, notatek, dezyderatów, pochodzących od zbieraczy (stałym współpracownikiem w tym dziale był Gomulicki), ciekawą kronikę, stałą bibliografię katalogów antykwarskich; w Przedwodniku został ogłoszony list Adama Czartoryskiego, rozstrzygający spór o datę wydania „Myśli o pismach polskich“.

Podobnie bibliofilski charakter ma nowe wydawnictwo lwowskie *Ex-libris* wydawane w szacie bardzo wykwintnej, początkowo pod redakcją Bohdana Janusza; pierwszy zeszyt wyszedł w r. 1917, drugi w roku następnym. Zawiera szereg artykułów Bruchnalskiego, Chmiela, Dąbkowskiego, Fischera, Janusza, Witwickiego m. i. *Bibliografię bibliofilstwa i bibliografii polskiej za lata 1914—1917*, przez W. R. Wisłockiego, zes. II, str. 59—77, i mnóstwo świetnie wykonanych ilustracji.

IV. REJESTRACJA DRUKÓW.

Czasopisma bibliograficzne, a przede wszystkim *Przegląd bibliograficzny* i *Książka* były do wybuchu wojny jedynymi organami polskimi¹⁾ do rejestracji produkcji wydawniczej polskiej; jak wiemy już, rejestracja ta dokonywała się środkami prywatnymi, jedynie z zapomogą Akademii Umiejętności. Podczas wojny Czubek prowadził wydawnictwo *Bibliografii polskiej*; ono musi mieć z konieczności wiele braków, lecz bądź co bądź stanowi podstawę do uzupełnień; gdyby nie ten wysiłek Czubka, byłibyśmy pozbawieni zupełnie obrazu ruchu wydawniczego w Polsce w tych niespokojnych i nadzwyczajnie ciekawych czasach. *Próbę bibliografii druków wojennych 1914—1915* podjął również w Krakowie Opałek; zgromadził 662 druki, ratując tym sposobem większą ich część od zapomnienia. Jarkowski podał jednodziówki „wojenne“ w *Książce* 1914, str. 229—231. Wasilewski i Wierzchowski wydali spis bibliograficzny *Wydawnictw Naczelnego Komitetu Narodowego 1914—1917*. Kraków 1917. Polonica wojenne w języku niemieckim uwzględnił Reiche w ostatnim rozdziale swej pracy *Deutsche Bücher über Polen*. Wrocław 1917, str. 114—121²⁾, oraz *Præsent. Bibliographischer Leitfaden für Polen*. Berlin 1917, str. 103—110.

Nową inicjatywę w kierunku rejestracji wytworów piśmiennictwa podjął Związek Bibliotekarzy Polskich, powołany do życia jesienią 1917 r.³⁾ i liczący obecnie około 200 członków. Za czasów krótkotrwałego gabinetu Kucharzewskiego przedstawiono członkom rady ministrów, a w szczególności ministrowi W. R. i O. P. Ponikowskie-

1) Z organów niepolskich po r. 1900 znany mi jest tylko jeden, wymieniony już powyżej, mianowicie rosyjska *Knižnaja Letopiś*. W wieku XIX niektóre wydawnictwa państw zaborczych uwzględniały produkcję wydawniczą polską, jak np. *Oesterreichischer Katalog*; również i w dawniejszych rocznikach bibliografii Hinrichsa natrafia się na polskie tytuły. *Bibliographie de la France* notowała wydawnictwa polskie, ukazujące się na ziemi francuskiej.

2) Rec. L. Finkel. *Kwartalnik Historyczny* 1918, t. XXXII, str. 64—65.

3) *Ustawa Związku Bibliotekarzy Polskich*, Warszawa 1917.

mu memoriał, napisany przez Rulikowskiego ¹⁾, w którym projektowano utworzenie przy temże ministerjum Sekcji Piśmiennictwa, Bibliotek i Archiwów; zadaniem jej miało być opiekowanie się książką, jako gotowym już tworem literatury czy nauki, jako produktem wytwórczości przemysłowej i handlu, jako przedmiotem gromadzenia, przechowywania i rozpowszechniania, jako środkiem w krzewieniu kultury i oświaty; w tym celu sekcya miała prowadzić rejestrację bieżącą druków, wykonywując jednocześnie kontrolę państwową, należącą zwykle do atrybucyi ministerjum spraw wewnętrznych. Projekt ten nie został przyjęty, a natomiast opiekę nad bibliotekami powierzono Wydziałowi Archiwów, wyznaczając pewną sumę na zapomogi dla księżnic publicznych; Związkowi Bibliotekarzy przyznano również pewien zasiłek na opracowanie zupełnej bibliografii polskiej za lata 1915—1917.

Rejestrację druków od r. 1918 prowadzi Związek Księgarzy Polskich w swoich *Nowościach wydawniczych*, stanowiących dodatek do Przeglądu Księgarskiego, o których wspomniałem już powyżej. Sprawa ta była poruszana również na zjeździe księgarzy w Lublinie, gdzie uchwalono na wniosek Związku Bibliotekarzy wezwać rząd do podjęcia rejestracji druków i utworzyć w powszechnym Związku Księgarzy komisję do wydawania dwutygodniowych i rocznych wykazów bibliograficznych. Postanowiono nadto wprowadzić omawianie zagadnień bibliograficznych na porządek dzienny zjazdów księgarzy. Obecny na zjeździe przedstawiciel ministerjum spraw wewnętrznych oświadczył, że prace w kierunku rejestracji druków będą wkrótce podjęte ²⁾.

V. BIBLIOGRAFIA NARODOWA.

Z rejestracją bieżącą łączy się bezpośrednio sprawa inwentaryzowania dobytku piśmienniczego wogóle, które sprowadza się u nas przedewszystkiem do kontynuowania *Bibliografii polskiej* Estreichera. W pierwszych latach obecnego stulecia prowadził ją sam twórca, wydając dalszy ciąg spisu abecadłowego druków XV do XVIII wieku, a mianowicie tomy 18-ty do 22-go ³⁾ w latach 1901 do 1908. W przedmowie do tomu 21-go zabiera głos Karol Estreicher po raz ostatni: „Moje laboratorium bibliograficzne coraz pustoszeje. Pozostaję sam jeden i drukuję bez przerwy i bez zwątpienia o doprowadzeniu całości do skutku, pomimo że z roku do roku ubywają nabywcy dzieła i użyteczność jego u nas coraz mniej widoczna“. Pesymizm ten, usprawiedliwiony może subiektywnie, musimy uznać za zbyt daleko posunięty, przeciwnie, należy stwierdzić z zadowoleniem, że historycy i krytycy literatury uwzględniają w stopniu coraz rozleglejszym materiały zebrany przez Estreichera, że mnożą się przedru-

¹⁾ Wydany jako odbitka z maszyny w 100 egzemplarzach.

²⁾ Por. *Przegląd księgarski* 1918, № 1, str. 18—19.—Po ogłoszeniu ustawy prasowej wraz z uzupełnieniem dotyczącem egzemplarzy obowiązkowych (*Monitor Polski* 1919 №№ 34—36 i 38) sprawa rejestracji druków jest na najlepszej drodze.

³⁾ *Rec. Pamiętn. liter.* 1908, VII, str. 206—207.

ki dzieł autorów zapomnianych, jako też studia o nich, że Bibliografia Polska staje się coraz bardziej niezbędną towarzyszką uczonego, bibliotekarza i księgarza. W dalszym ciągu Estreicher zaznacza, że dzieło jest (1906) doprowadzone w rękopisie do końca i że kontynuacja jest zapewniona przez udział w pracy syna, Stanisława Estreichera. Zapewnienia te spełniają się jak najściślej. Gdy Karol Estreicher zmarł dn. 30 września 1908 r., żegnany żalem powszechnym, jako uczony i człowiek ¹⁾, wydawnictwo zostało poprowadzone dawnym torem, nie tylko nie tracąc nic na wartości, lecz nawet uzupełniane i doskonalone w miarę udostępniania nowych źródeł i rozwoju wiedzy specjalnej ²⁾. Od tego czasu wyszły cztery dalsze tomy od 23-go do 26-go (1910—1915), zamykając literę R. Podobnie i wydawnictwo *Bibliografii polskiej XIX stulecia* za lata 1881—1900 nie uległo z powodu śmierci Estreichera ani zwłoce ani obniżeniu poziomu. Rozpoczęte w r. 1906 nakładem dziesięciu firm księgarskich w Warszawie, Krakowie, Lwowie i Wilnie, oparte na materyale Przewodnika Bibliograficznego, katalogu Biblioteki Jagiellońskiej, katalogów księgarskich oraz na notatach Estreichera i Roberta Wolffa, zostało ukończone już podczas wojny w r. 1916. Tak oto dzieło żywota najznakomitszego z naszych bibliografów trwa nie tylko, jako pomnik jego myśli i trudu, lecz żyje nadal własnym życiem, nadanem mu przez twórcę.

VI. K A T A L O G I.

Jako źródła do inwentaryzacji druków, zainicyowanej i prowadzonej tak świetnie przez Estreichera i jego następców, wydane miejsce obok rejestrów urzędowych i wydawnictw peryodycznych zajmują katalogi wydawnicze, księgarskie, antykwarskie i biblioteczne, z których nasz znakomity bibliograf korzystał, jak wiadomo, w rozległej mierze. Katalogami księgarskimi zajmować się tutaj nie mogę, o niektórych bibliotecznych będzie mowa poniżej. Z katalogów instytucji wymienię: *Katalog wydawnictw Akademii Umiejętności* za lata 1873—1909, opracowany przez J. Czubka i Józ. Rydla, Kraków 1910 ³⁾. — *Katalog wydawnictw Kasy im. Mianowskiego*, Warszawa 1919. — *Katalog wydawnictw Centr. Tow. Rolniczego w Król. Polsk.* Warszawa 1915. — *Katalog wydawnictw Książnicy Polskiej Tow. Nauczycieli szkół wyższych we Lwowie*. Lwów 1917. — *Katalog Centr. Biura Wydawnictw Nacz. Komitetu Nar.* Kraków 1918. — *Katalog Wydawnictw Tow. Jezusowego w Krakowie*. Kraków 1906. — *Wydawnictwa Tow. dla popierania nauki polsk. ob. Sprawozdanie*. Lwów 1918. Podobnie i wydawnictwa innych instytucji w sprawo-

¹⁾ *Wspomnienia pośmiertne* por. Brückner. Książka 1909, 133—137. — Tarnowski. *Przeł. Polski* 1908, II, 380—385. — Wasylewski, *Pam. Lit.* X, 1911, 414—416. — Koneczny. *Kwart. Hist.* XXII, 1908, 797—804. — Dickstein. *Przeł. Bibliot.* I, 1908, 189—202. Korzeniowski. *Czas* 1908. — *Przew. Bibliogr.* 1908, str. 264.

²⁾ Rec. Brückner. *Pam. Lit.* 1911, X, 414—416; 1913, XII, 91—94; 1915, XIV, 322—329.

³⁾ Uzupełnienia bieżące ob. *Bibliografia wydawnictw Akademii w Roczniku* 1909—10 i nast. oraz w *Sprawozdaniach* tejże Akademii i w *Bibliografii Polskiej* Czubka.

zdaniach. Wzorowo opracowane katalogi antykarskie wydały firmy: Antykwarjat H. Wildera i S-ki, Nr.Nr. 1—21, Warszawa 1905—1914; Antykwarnia Warszawska, Nr.Nr. 1—4, Warszawa 1913—14¹⁾ i Antykwarjat Naukowy we Lwowie Nr. 1—5.

Bibliografię katalogów obcych zawierających *polonica* podawały *Przewodnik Antykarski* i *Pośrednik Antykarski*.

VII. BIBLIOGRAFIE DZIELNICOWE.

Uzupełnienie wielkiego inwentarza produkcji wydawniczej polskiej, stworzonego przez Estreichera, stanowią bibliografie dotyczące krajów należących do Polski historycznie i etnograficznie. *Mańkowski. Dzieje drukarstwa i piśmiennictwa polskiego w Prusiech Zachodnich wraz ze szczegółową bibliografią druków polskich Zachodnio-Pruskich*. Roczn. Tow. Nauk. w Toruniu, XIII—XVI i XVIII, 1906—1911. *Bibliografia zachodnio-pruska i sąsiednich okolic polskich* za 1901 i nast. w Rocznikach Tow. Naukow. w Toruniu, IX, 1902 nast. — *Dobrzyńska-Rybicka i Koehlerówna. Druki Wielkopolskie z r. 1915*. Roczniki Tow. Przyj. Nauk Pozn. 1917, XLIV, 442—465. *Londzin. Bibliografia druków polskich w Księstwie Cieszyńskiem*. 1716—1904. Cieszyn 1904²⁾. *Bałtramajtis. Sbornik bibliograficznych materiałów dla geografii, istorii, istorii prawa, statistiki i etnografii Litwy, oraz Spisok litowskich i drewnie-prusskich knig izdannykh s 1553 po 1903 god. Priloženje k Sborniku...* Petersburg 1904. (Rec. Kościalkowski w Roczn. Tow. Przyj. Nauk w Wilnie 1908, II, 102—111). — *Brensztejn ob. Statystyka piśmiennictwa* — *Czarkowski. Spis druków polskich wydanych w Wilnie od r. 1900 do 1907*. Rocznik Tow. Przyj. Nauk w Wilnie 1907, I, str. 154—160, oraz za lata 1908—1910, tamże, tomy II—IV. — *M. B. Druki polskie wydane w Wilnie 1911—1913*. Tamże, 1911—14, t. V, str. 401—424. — *Manteuffel. Bibliografia Inflancko-Polska od 1567—1905*. Roczn. Tow. Nauk. w Poznaniu 1905, XXXII, 83—110 i odb. — *Kołodziejczyk. Bibliografia Kaszubsko-Pomorska* (uzupełnienie). Gryf 1909 i odb. *Zdziarski. Wojenne wydawnictwa ukraińskie*. Przegl. Powsz. 1918, t. 138—9, zes. 7—8.

VIII. BIBLIOGRAFIA CZASOPISM.

Najsumienniejsza nawet rejestracja druków bieżących i inwentaryzacja dawniejszych nie może dać całkowitego obrazu piśmiennictwa, niezbędne do celów naukowych uzupełnienie stanowić musi ogólna bibliografia prac, ogłaszanych w czasopismach. Jednakże taka bibliografia czasopism wymaga złożonej, trudnej i kosztownej organizacji. Niektóre wydawnictwa peryodyczne specjalne, jak *Kwartalnik Historyczny*, *Pamiętnik Literacki*, *Prace Filologiczne*, *Rocznik Sławistyczny*, *Ekonomista*, *Przegląd Prawa i Administracji*, *Prace Matem.-Fizyczne*, *Kosmos Eos*, *Lud*, *Wisła* i inne prowadzą wykazy artykułów z zakresu reprezentowanych przez siebie działów wiedzy, lecz po pierwsze peryodyków, utrzymujących tę rubrykę jest niewiele, a po drugie takie

¹⁾ Por. Rulikowski. *Nowa Gaz.* 1906, № 209.—*Przew. Bibliogr.* 1913 str. 243—244.

²⁾ Rec. *Zdziarski. Książka* 1904, str. 320—321.

bibliografii specjalne, poszarpane przeważnie na cząstki w poszczególnych zeszytach, nie dają zupełnego obrazu, który trzeba sobie zestawiać w sposób nadzwyczaj uciążliwy. Jedna tylko *Książka* starała się publikować zupełną bibliografię czasopism i zgromadziła zasób materiału do dalszych prac w tym kierunku; *Biblioteka Warszawska* notowała artykuły z nielicznych czasopism, a *Chimera* prowadziła bibliografię peryodyków obcych.

A) Wykazy czasopism.

Zanim jednak będzie można zabrać się do udostępnienia metodą bibliograficzną zawartości czasopism, trzeba posiadać dokładne wykazy samych czasopism w teraźniejszości i przeszłości. Obecnie musimy je kompletować na podstawie szeregu prac, studyów i przyczynków poszczególnych. *Literatura dotycząca prasy polskiej* została zgromadzona przez Jarkowskiego. Warszawa, 1911¹⁾. Tenże autor wydał kilka prac informacyjnych i historycznych *Prasa warszawska od sierpnia 1914 do grudnia 1915*. Kalendarzyk hist.-polit. Zarządu st. m. Warszawy na r. 1916 i odb. — *Prasa warszawska w r. 1916*. Tamże 1917, str. 247—276 i odb. — *Obcojęzyczna prasa polska doby obecnej*. Tyg. Ilust. 1916. — *Czasopiśmiennictwo polskie w Saksonii*. Warszawa, 1911.

Wykazy informacyjne czasopism współczesnych: Heck. *Spis peryodycznych pism polskich wydanych w r. 1903 wraz z podaniem ceny i adresu redakcyi*. Kraków i Warszawa 1904²⁾. — Okręt. *Prasa polska* w Roczniku Naukowo-Liter.-Art. Warszawa 1905. — [Czarnowski]. *Wykaz prasy polskiej*. Berlin 1911. Tow. „Hygieia“³⁾. Wydawnictwom „treści wyłącznie naukowej, albo takim, które pośrednio służą nauce, zawierając w sobie materiał do badań naukowych“ poświęcony jest [Batowskiego] *Katalog czasopism i wydawnictw ciągłych znajdujących się w Bibliotece Uniwersyteckiej we Lwowie*. Lwów 1913.

B) Historia prasy.

Bibliografię opracowań i przyczynków do historii literatury peryodycznej w Polsce podaje Jarkowski w wymienionej powyżej pracy. Zaznaczę tutaj niektóre dla wskazania kierunku tych badań⁴⁾. Smólski. *Polskie czasopiśmiennictwo najstarszej doby*. Bibl. Warsz. 1910. — Jan Kucharszewski. *Czasopiśmiennictwo polskie wieku XIX*. Warszawa 1911⁵⁾ (odb. z Przegl. Narod.). — Gorski. *Dziennikarstwo polskie*. Warszawa 1905. — Karwowski. *Czasopisma wielkopolskie*. Cz. I. (1796—1859). Poznań 1908⁶⁾ (odb. z Dzien. Pozn.). — Ciechowski. *Czasopisma*

¹⁾ Rec. Wł. Baranowski. *Bibl. Warsz.* 1911, t. II, str. 175. — Hahn. *Pam. Lit.* 1912, XI, str. 362. — Rulikowski. *Nowa Gaz.* №№ 141, 144, 148, 154, 163.

²⁾ Materiały były ogłaszane uprzednio w *Przew. Bibliogr.* 1903, №№ 5—9 i 12; 1904 №№ 1, 2, 10, 12. — Por. wzmiankę tamże 905, str. 260.

³⁾ Rec. Hahn. *Pam. Lit.* 1912, XI, 363. — *Przew. Bibliogr.* 1912, str. 227.

⁴⁾ Por. też dział następny.

⁵⁾ Rec. Frejlich. *Kwart. Hist.* 1912, XXVI, str. 404. — Hahn. *Pam. Lit.* 1912, XI, s. 363. — Rulikowski. *Nowa Gaz.* ob. wyżej.

⁶⁾ Rec. Hahn. *Książka* 1909, str. 55—56. — Mościcki. *Bibliot. Warsz.* 1909, II, 176—178.

polskie w Petersburgu (1817 — 1907). Kraj (dziennik) 1908.—*Czasopisma polskie na Litwie*. Kwart. Litewsk. 1910.—Abramowicz. *Historia prasy polskiej na Litwie*. Życie Polskie 1915.—Kruszka. *Historia polska w Ameryce*. Tomów 13. Milwaukee 1905—1908; rozdz. XI. *Gazeciarnstwo polskie w Ameryce*; t. IV, 83—123; t. V, 1—84.—*Sprawa polska w Ameryce półn. na pierwszym zjeździe Tow. Liter. i Dziennik. polsk. w Syracuse dn. 2 i 3 paźdz. 1911*. Chicago 1912. (Rec. Przgl. Polsko-Ameryk. wyd. przez Tow. Nauk. im. Królowej Jadwigi w Ameryce, 1912, № 1, str. 73—77).—Włodek. *Dziennikarstwo i literatura polska w Ameryce półn.* Tyg. Ilustr. 1903 № 8, 9.—Zakrzewski. *Czasopiśmiennictwo polskie na emigracji*. Wydawnictwa awinioniskie (1832—1833). Przgl. Hist. 1907, IV, str. — i odb.¹⁾—Feliks Kucharski. *Czasopiśmiennictwo techniczne polskie przed r. 1875*. Warszawa 1904 (odb. z Przgl. Techn.).—Potocki Ant. *O noworocznikach*. Melitele. Kraków 1902, str. 5—40.—Karbowiak. *Pierwsze polskie czasopismo pedagogiczne*. Lwów 1912.—Wrzosek. *Rzut oka na rozwój czasopiśmiennictwa lekarskiego polskiego ze szczególnem uwzględnieniem 50-lecia* Przgl. Lekarsk. Kraków 1911.—Mościcki. *Prasa urzędowa*. Monitor Polski 1918, № 2.—Wzór naukowego opracowania dziejów czasopisma dał Bruchnański w pomnikowym dziele: *Stulecie Gazety Lwowskiej*. Lwów 1911.—Karwowski. *Historia Dziennika Poznańskiego w Książce Jubileuszowej* Dzień. Pozn. Poznań 1909; str. 3—102.—*Książka Jubileuszowa Kurjera Porannego*. Warszawa 1902 i wiele innych.

Jak wskazują same tytuły, zapoczątkowano już badania w rozlicznych kierunkach: starano się poznać zarówno rozwój ogólny prasy w pewnych okresach dziejowych, jako też jej stan i charakter w pewnych dzielnicach Polski albo na emigracji, jak zastosowanie jej do pewnych dziedzin specjalnych wiedzy czy praktyki; wreszcie podejmowano studia monograficzne w zakresie historii poszczególnych czasopism. W każdym razie jest to dotychczas zaledwie dorywczy materiał do ogólnej, całkowitej ewidencji czasopism, zapoczątkowanej w wieku ubiegłym tak świetnie przez Estreichera.

C) Wykazy treści poszczególnych czasopism.

Do wykazów bibliograficznych poszczególnych organów prasy, podejmowanych dawniej przez Estreichera, Glücksberga, Stankiewicza i innych, przybyła dosyć znaczna ilość prac, aczkolwiek Drogoszewski dopominał się napróżno o uzupełnienie wykazów Tygodnika Ilustrowanego²⁾, a Kurjer Warszawski podobno nie przygotowuje żadnej pracy bibliograficznej na swój jubileusz stuletni³⁾. Prym w tej dziedzinie trzymają znakomite opracowania włączone do wymienionej powyżej pracy *Stulecie Gazety Lwowskiej* wydanej pod redakcją Bruchnańskiego, a mianowicie: Staniszewski. *Bibliografia „Rozmaito-*

¹⁾ Rec. Chrzanowski. *Książka* 1908, str. 233—234.—Wasylewski. *Pam. Lit.* 1908, VII, str. 380—382.

²⁾ Drogoszewski. *50-lecie Tygodnika Ilustrowanego*. Książka 1910, nr. 3.

³⁾ Nie chce się wierzyć, aby tak zasobna redakcja miała istotnie zaniechać tego niezbędnego wydawnictwa, które stanowiłoby wszak pomnik całej działalności pisma.

ści" i Bibliografia Dodatku do Gazety Lwowskiej. Lwów 1913 i Krček. Bibliografia Dodatku miesięcznego do Gazety Lwowskiej. Lwów 1914¹⁾. Inne prace dotyczą różnych grup wydawnictw peryodycznych. Wydawnictwa instytucji naukowych: Kostrzewski. *Skorowidz do 40 tomów Roczników Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk* (1860 — 1913). Roczn. Tow. Przyj. N. 1913, XL, 195 — 245 i odb. — Wierzbowski. *Ukazatel k Warszawskim Uniwersytetским Izwiestjam*. Warszawa 1910. Czasopisma treści mieszanej: *Spis rzeczy do Przeglądu Powszechnego 1896—1901*. Kraków 1902, 1901—1907. Tamże 1908 oraz 1907—13, tamże 1914. — Witanowski. *Skorowidz przedmiotów w 25 rocznikach Tygodnia Piotrkowskiego 1873—1898*. Piotrków 1907. *Spis rzeczy w siedmiu rocznikach dodatku literacko-artystycznego Nowej Gazety p. t. Literatura i Sztuka (1907—1913)*. Nowa Gazeta 1918, nr. 1 (jubileuszowy). — Kompletna bibliografia *Wiadomości brukowych* w książce: Bieliński. *Szubrawcy w Wilnie*. 1910.

W dziale wydawnictw specjalnych: Ks. Nassalski. *Skorowidz do „Homiletyki“ (1898—1903)*. Włocławek 1903. — Weryho. *Dziesięciolecie Przeglądu Filozoficznego. Spis autorów i szczegółowy indeks treści zawartej w 10 rocznikach*. Warszawa 1908. — *Przegląd Pedagogiczny 1882—1905. Dzieje wydawnictwa oraz spis rzeczy i autorów*. Warszawa 1907; opracowali: Białowiejski, Jaczynowski, Konopczyński, Król, Łagowski, Szycówna. — Karpiński. *Skorowidz alfabetyczny przedmiotów z prawa cywilnego w Gazecie Sądowej Warszawskiej (1896—1899)*. Warszawa 1900. — *Rejestr rozpraw zamieszczonych w 40-tu rocznikach Przeglądu Prawa i Administracji (1876—1915)*. Lwów 1915. — *Zestawienie artykułów zawartych w 10 rocznikach Ekonomisty (1901—1910)*. Warsz. 1911, za 1911—17; 1918. — *Spis rzeczy zawartych w 26 tomach Wiadomości Statystycznych od r. 1873—1917*. Wiad. Stat. 1917, XXV, zesz. 3. — *Prace matematyczno-fizyczne. Spis rzeczy zawartych w tomach I—X (1899—1900) i XI—XX (1901—1910)*. 1899 — 1900, X, str. I—XX i 1909, XX, str. 239—255. — *Spis prac oryginalnych zawartych w 25 rocznikach Nowin Lekarskich (1888—1913)*, z przedmową Chłapowskiego. Poznań. 1913. — Wawrykiewicz. *Bibliografia 37 tomów Przeglądu Technicznego za lat 25 (1875—1899)*. Warszawa 1903. — *Bibliografia 10 tomów Przeglądu Technicznego, wydanych w latach 1900—1909*. Warszawa 1914. — Młodzianowski. *Skorowidz abecadłowy treści Gazety Rolniczej za lata 1861—1910*. Warszawa 1911. — Treter. *Przegląd treści 10 roczników czasop. etnogr. „Lud“ 1895—1904*. Lwów 1907.

D) Bibliografia czasopism ogólna i specjalna.

Wykazy treści poszczególnych czasopism, wymienione w poprzednim ustępie, stanowią przygotowanie do bibliografii czasopism w znaczeniu ścisłym, t. j. do gromadzenia na jednym miejscu i grupowania metodą bibliograficzną materiałów zawartych we wszystkich lub przynajmniej w najważniejszych wydawnictwach peryodycznych polskich. Sporządzenie kompletnej bibliografii czasopism, która ujawniłaby olbrzymie zasoby zapomnianej, a przez to zlekceważonej energii umysłowej poprzednich pokoleń, jest zadaniem wdzięcznym, lecz nie-

¹⁾ Rec. Hahn. *Pam. Lit.* 1914, XV, str. 120.

słuchanie uciążliwym, wymagającym wiedzy i dokładności wytrawnego bibliografa, talentu pierwszorzędного organizatora, a nadewszystko żelaznej wytrwałości. Pracę tę należałoby zacząć od końca, to znaczy podjawszy bieżącą rejestrację artykułów czasopiśmiennych, jednocześnie w miarę możliwości cofać się wstecz, obejmując coraz większe okresy. Bibliografia czasopism może być, podobnie jak bibliografia książek *ogólna*, jeżeli obejmuje całą treść wydawnictw peryodycznych, albo *specjalna*, gdy wybiera z możliwie znacznej ilości czasopism tylko materiały należące do pewnego działu wiedzy.

Wzory bibliografii ogólnej czasopism w piśmiennictwie polskiem znam tylko dwa. W wieku ubiegłym prowadzono ją przez pewien czas w *Wiadomościach Bibliograficznych*, wydawanych przez Paprockiego, a po roku 1900 — w czasopiśmie *Książka*. W *Wiadomościach Bibliograficznych* zestawiano ją za okres roczny, a w *Książce* umieszczano w każdym zeszytzie miesięcznym (wyjątek pod tym względem stanowi zeszyt ostatni 8—12 z r. 1914). Taka bibliografia czasopism miesięczna mogła mieć wielkie znaczenie aktualne dla stałych czytelników *Książki*, lecz już obecnie zawarty tam w takim rozdrobnieniu materiał jest niesłuchanie trudno dostępny.

W Towarzystwie Biblioteki Publicznej w Warszawie został zorganizowany w dn. 14 marca 1908 roku Instytut Bibliograficzny, który w szeregu swoich zadań postawił na czwartem miejscu „katalogowanie artykułów czasopism“¹⁾. Praca ta została podjęta istotnie i — o ile mi wiadomo — sporządzono około 80,000 kartek, w których zawarto treść kompletów czasopism: *Prawda*, *Przegląd Tygodniowy* i *Ogniw*. Materiał ten jest przechowywany w Bibliotece Publicznej.

Znacznie lepiej przedstawia się stan bibliografii czasopism specjalnej. Na pierwszym miejscu należy wymienić najstarsze wydawnictwo tego rodzaju, którem jest *Przegląd piśmiennictwa lekarskiego polskiego*, wychodzący bez przerwy od r. 1878, staraniem Tow. Lekarskiego Warszawskiego; w roku bieżącym ukazał się tom o 400 przeszło stronicach, obejmujący lata 1914—1916. Jest to wykaz artykułów ze wszystkich czasopism polskich, poświęconych medycynie i higienie, w układzie systematycznym, z dodaniem krótkich streszczeń. Taką samą bibliografię p. t. *Sprawozdania z piśmiennictwa polskiego w dziedzinie nauk matematyczno-fizycznych* prowadziły *Prace Matem.-Fizyczne* za lata 1886—1900, zakończoną w r. 1903, t. XIV; dalszy ciąg miał być prowadzony w *Wiadomościach Matematycznych*, lecz zamieszczany tam przegląd literatury notuje nieliczne tylko prace i odpowiada w zupełności przeglądowi podobnym w innych czasopismach specjalnych. Gdyby wszystkie działy wiedzy natomiast posiadały wydawnictwa takie, jak dwa powyższe, zawierające przynajmniej tytuły prac, co jest przedsięwzięciem bezwarunkowo wykonalnem, sprawa bibliografii czasopism bieżących zostałaby rozwiązana w sposób znakomity, a wysiłek byłby rozłożony na poszczególne grupy specjalistów. Rzecz tak łatwa na pozór dla ludzi, którzy są obeznani z konieczności z bieżącą literaturą danego przedmiotu, musi napotykać widocznie na nieprzewyżnione trudności, skoro dotychczas nie została uskutecziona, a może

1) *Przegl. Bibliot.* 1908, I, str. 75—77.

rozbija się poprostu o brak inicjatywy bibliograficznej. Chlubny wyjątek stanowią wydawnictwa poniższe.

Bibliografia literatury historycznej, rozpoczęta w tomie XIV Kwartałnika Historycznego jako *Przegląd czasopism polskich i obcych*, prowadzona najpierw przez Semkowicza i Zdziarskiego, a w tomie następnym przez Zdziarskiego, przetwarza się od tomu XVI (1902) w stałą *Bibliografię historii polskiej*, podawaną przez Barwińskiego; ten sam autor obejmuje od tomu XIX (1905) prowadzenie *Bibliografii historii powszechnej*, którą w latach poprzednich (1900—1904) opracowywano zbiorowemi siłami. Ponadto prowadzi Bałaban przeglądy literatury historii żydów w Polsce (Kwart. Hist., tomy XV, XVI, XVII, XVIII, XIX).

Przedsięwzięcie pokrewne podjęte staraniem redakcyi Pamiętnika Literackiego stanowi *Bibliografia literacka czasopism polskich* (1901—1903), która wychodziła następnie pod zmienionym tytułem, jako *Bibliografia historii literatury i krytyki literackiej polskiej* (1904—1907), prowadzili ją wspólnemi siłami: Bałaban, Dubanowicz, Koller, Kossowski, Krzysztofowicz, Łempicki, Rosenfeld, Vrtel, Wasylewski. Roczniki 1908 i 1909, opracowane przez Radomira Vrtela pozostały w rękopisie. Dalszy ciąg przerwanej bibliografii stanowią *Zapiski bibliograficzne*, ogłaszane przez Hahna w Pamiętniku Literackim w latach 1912—1918. Pierwszy rocznik tego wydawnictwa został opatrzony cennemi uwagami znawcy przez Franciszka Krčeka¹⁾, jednego z najwytrawniejszych i najbardziej zamilowanych pracowników w zakresie bibliografii czasopism. Marzeniem jego życia było opracowanie całkowitego materiału zawartości czasopism polskich do celów badań historyczno-literackich. Niestety, zmarł przedwcześnie dn. 11 marca 1916 r. jako jeniec wojenny w Nowogródzie, pozostawiając obfite materiały rękopiśmienne, które powinny doczekać się jak najrychlej opublikowania, jako najgodniejszej formy uczczenia zmarłego²⁾.

Rocznik Sławistyczny prowadzi bibliografię sławistyki, omawiając pokrótce zarówno książki, jak i artykuły we wszystkich językach; tomy I—VII. Kraków 1908—1914/15. *Prace Filologiczne* uwzględniają w swej bibliografii treść czasopism specjalnych; t. VI—VIII. Warszawa 1907/8—1913/16. Wreszcie wymienię bibliografię obcą wprawdzie, lecz zawierającą mnóstwo rzeczy polskich, mianowicie: Bienieszewicz. *Obozrenije trudow po sławidnowiedieniju*. Izw. otdiel. russk. jaz. i słow. Akad. Nauk. Petersburg, T. XIV, 1909 nast.

Przy czasopiśmie *Eos* prowadzi Hahn *Bibliografię filologii klasycznej i literatury humanistycznej w Polsce*, która wychodzi w osobnych zeszytach z własną paginacją; pierwszy zeszyt za lata 1891—93 ukazał się w r. 1894.

¹⁾ Krček. *Uwagi nad bibliografią literacką czasopism polskich*. Pamiętn. Liter. 1903, II, str. 83—100.

²⁾ *Wspomnienie pośmiertne*, por. Hahn. Pam. Lit. 1915, XIV, str. 371. *Wykaz prac* ob. Kronika Uniwersytetu Lwowskiego II, str. 611—618. — Por. też Vrtel. *Organizacya bibliografii*, str. 13. — Pini. *Kur. Lw.* 1916 i odb.

Kosmos wydaje *Bibliografię fizyografii ziem polskich*, opracowywaną przez Romera i innych autorów.

IX. ZBIORY POLSKIE.

Epoka wojenna, nadspodziewanie żywotna w piśmiennictwie wogóle, przyniosła i w tej dziedzinie pracę podstawową, której brak dawał się odczuwać dotkliwie, ponieważ rzecz Radziszewskiego jest przestarzała oddawna. Jest to wykaz i charakterystyka ogólna archiwów, bibliotek i zbiorów muzealnych, zarówno polskich jak i zagranicznych, zawierających rzeczy polskie lub Polski dotyczące, w połączeniu z rozległą bibliografią przedmiotu: Chwałewik, *Zbiory Polskie*. Warszawa. 1916¹⁾. Obecnie, po dwóch latach jest już w rękopisie gotowe do druku drugie wydanie pomnożone w dwójnasób. Z prac dawniejszych należy wymienić: Wilder, *Polskie archiwa, biblioteki, muzea, zbiory i zbieracze* w Roczniku Naukowo-Liter.-Art. Okręta. Warszawa 1905 oraz uzupełnienie B. Kraszewskiego. *Archiwa, biblioteki i muzea polskie*. Przegl. Bibliograficzny 1906, Nr. Nr. 8—11.

Literatura dotycząca archiwów, bibliotek, rękopisów i starych druków tak jest powiązana wewnętrznie, że trudno jest ją rozbić na poszczególne działy. Publikacje zabytków rękopiśmiennych np., stanowiące źródła do badań historycznych i filologicznych, dostarczają zarazem materiału do dziejów instytucji, w których są przechowywane, podobnie katalogi rękopisów i starych druków, wydawane przez archiwa czy biblioteki. Z drugiej strony inwentarze i katalogi ogólne tych instytucji, jak również przyczynki do ich dziejów stanowią niezbędne uzupełnienie do specjalnych wykazów zabytków pisma i druku. W dalszym ciągu nasuwa się zaznaczona już na wstępie kwestya odgraniczenia zakresu bibliografii czy bibliologii od dziedzin pokrewnych. Tak np. publikacje dokumentów archiwalnych należą po części do działu dyplomatyki i paleografii, a publikacje i opisy manuskryptów, jako też studia nad starymi drukami do filologii i historii literatury. Trzeba zatem dokonywać wyboru, który nawet po sumiennym wnikięciu w charakter prac poszczególnych zachowa odcień subiektywizmu, wobec nieustalenia zadań i zakresu bibliografii. To też dobór i układ materiału w działach poniższych wymaga wyjaśnienia.

Dzieła i studia o charakterze wyłącznie merytorycznym w zakresie badań historycznych, filologicznych i historyczno lub krytyczno-literackich pominięto zupełnie, poprzestając na wymienieniu prac, których zadaniem było konstatowanie zjawisk piśmiennictwa, albo ich ocena w znaczeniu ściśle bibliologicznym. Co do publikacji zabytków, miano na względzie przedewszystkiem pewne całości, czy jednostki archiwalne, istniejące w przeszłości lub obecnie, których ewidencya, stan i historia należą niewątpliwie do przedmiotu badań bibliologii, pomijając wydawnictwa, które, jakkolwiek ważne dla historyka, nie

¹⁾ Rec. Antoniewicz. *Wiadomości archeol.-numizm.* 1916, № 10—11. Rulikowski. *Sfinks* 1916, zes. 7/8, str. 131—138. — Janusz. *Ex-Libris.* 1917, № 1.

należą do literatury bibliograficznej. Ponieważ jednak interesuje nas tutaj rozwój bibliografii w Polsce, więc zostały pominięte — z nielicznymi wyjątkami — prace obce, zawierające rzeczy polskie, a natomiast utworzono osobny dział: *Polonica na obczyźnie*, do którego weszły zarówno publikacje polskie ze zbiorów obcych, jako też literatura dotycząca samychże zbiorów polskich za granicą. Natomiast z działu bibliotek wyodrębniono katalogi rękopisów i starych druków, mające znaczenie ogólniejsze, wykraczające po za sferę działania danej instytucji. Zbiory prywatne zostały z uwagi na ramy tego szkicu uwzględnione w drobnej mierze, i to jedynie instytucje najpoważniejsze. Wreszcie zostały pominięte tutaj artykuły z czasopism bibliograficznych, wymienione w dziale specjalnym. Z uwag powyższych wynika wskazówka praktyczna, mianowicie, że działy archiwów, bibliotek, rękopisów i starych druków łączą się z sobą nader ściśle, uzupełniając się wzajemnie, co trzeba mieć na względzie przy korzystaniu z tego zarysu.

Literatura odnośna została zebrana przez Finkla w *Bibliografii historii polskiej* w dziale *Archiwa i biblioteki*, po koniec roku 1900 w części III, Dodatek I, str. 1417—1422, a za lata 1901—1910 w Dodatku II, zes. I. Kraków 1914, str. 1—13. Uzupełnienie po rok 1915 stanowią wykazy literatury w omawianej powyżej pracy Chwałewika. Obfity materiał informacyjny jest zawarty w kronice *Przewodnika bibliograficznego*, *Kwartalnika historycznego* (Barwiński) i *Książki*, oraz w sprawozdaniach i rocznikach instytucji naukowych, kulturalno-oświatowych, zawodowych i t. p., jako też w czasopismach specjalnych, przewodnikach, kalendarzach i t. d.

A) Archiwa.

W dobie odrodzenia całokształtu życia narodowo-państwowego w Polsce jednym z najważniejszych zadań jest zorganizowanie archiwów. Rozproszenie, zdewastowanie i ruiny materiałów archiwalnych państwa polskiego oraz polityka archiwalna zaborców czyni obecnie koniecznym zapoczątkowanie całej organizacji, odpowiadającej zarówno potrzebom nowoczesnego państwa, jak i wymaganiom metody naukowej. Po ewakuacji Rosyan, prawie wszystkie archiwa Kongresówki dostały się pod opiekę niemieckiego zarządu przy generał-gubernatorstwie Warszawskiem (Archiwum Główne akt dawnych podlegało bezpośrednio generał-gubernatorowi). Kierownikiem został Warschauer, jednym z jego głównych pomocników był Recke. Przez czas swych rządów zdążyli ogłosić dwie prace: *Die Handschriften des Finanzarchivs zu Warschau zur Geschichte der Ostprovinzen des Preussischen Staates*, Warszawa 1917, oraz *Die preussischen Registraturen in den polnischen Staatsarchiven*. Warszawa 1918.

W okresie przejmowania agend rządowych od władz okupacyjnych utworzono w ministerium W. R. i O. P. wydział archiwów państwowych, którego kierownikiem został St. Ehrenkreutz, a współpracownikami Ant. Rybarski, W. Łopaciński, M. Abramowicz i in. Zostały położone podwaliny pod budowę nowej organizacji archiwów, której punktem wyjścia jest zasada centralizacji archiwów

państwowych bez względu na ich charakter; również i sprawa skupienia wszystkich archiwów w jednym gmachu jest na pomyslniej drodze. Wydział Archiwów Państwowych korzystał ze współpracy ogólnopolskiej Rady Archiwalnej, która została powołana do życia w listopadzie r. 1918. Obecnie dyrektorem generalnym archiwów został mianowany Józ. Paczkowski¹⁾.

Rozpoczynając przegląd literatury dotyczącej archiwów, zaznaczyć należy, że rozbicie jej na poszczególne działy napotyka na nieprzewidywane trudności, wobec tego, iż forma artykułu nie pozwala na stosowanie odsyłaczy, ani na powtarzanie tytułów po parę razy. Starano się mniej więcej utrzymać porządek następujący: prace dotyczące organizacyi archiwów i techniki archiwalnej; literatura dotycząca archiwów nieistniejących obecnie jako samodzielne jednostki archiwalne; archiwa poszczególne znaczniejsze, ułożone według miast; archiwa prywatne oraz mniejsze.

Na wstępie stwierdzić należy brak w literaturze naszej podręcznika archiwistyki, na co zwraca uwagę W. Semkowicz w dziele *Nauka polska*, str. 310—311. Istnieje tylko „podręcznik do studyów archiwalnych”: Wierzbowski. *Vade Mecum*. Warszawa 1908²⁾. Archiwistykę wykladał St. Kętrzyński na uniwersytecie warszawskim w semestrze letnim 1918 r. Sprawy organizacyjno-techniczne porusza Dąbkowski w poszczególnych artykułach swego *Pokłosa z 20 lat pracy naukowej 1897 — 1916*. Lwów 1917, passim. Ponadto: Kutrzeba. *O naszą przeszłość* (w sprawie zabezpieczenia zabytków archiwalnych). Czas 1903, Nr. 113.—Ptaszycki. *Gdzie się przechowywały i przechowują obecnie akta unii Litwy z Polską*. Kwart. Hist. 1902, str. 588—591.—Kościński. *Archiwa. Co mamy i na co jeszcze koniecznie zdobyć się powinniśmy*. Poznań 1914.—Konopczyński. *Odezwa w sprawie katalogu aktów do dziejów polskiego parlamentaryzmu*. Kwart. Hist. 1916, XXX, 475—499.—Ptaśnik. *W sprawie pomników polskiej kultury*. Kultura Polski 1918, str. 59—61. Wreszcie organizacyi instytucyi specjalnej, odbiegającej od typu archiwum w znaczeniu zwykłym, poświęcona jest rzecz: *Cele i zadania archiwum wojennego polskiego*. Lwów 1917.

Riabinin (wyd.) *Archiw Carstwa Polskawa. Cz. I. Wnutriennija diela Polshi*. Moskwa 1914³⁾.—Balzer. *Skarbiec i archiwum koronne w dobie przedjagiellońskiej*. Lwów 1917.—Papée. *Księgi Kazimierzowskie w Metryce koronnej. Studya i szkice z czasów Kazimierza Jagiellończyka*. Warsz.—Krak. 1907, str. 273—281.—Kraushar. *Archiwum dyplomatyczne polskie po upadku Rzeczpltej 1795 r.* Przegl. Hist. 1909, IX, str. 363—366.—Hiltebrandt i Lappo (wyd.) *Litowska metrika*. Russkaja istoriczeskaja biblioteka t. XX i XXVII. Petersburg 1903 i 1910.—Hiltebrandt. *Starinnyja opisi litowskoj metriki*. Petersburg 1900⁴⁾.—Kraushar. *Źródła archiwalne do dziejów polistopadowych 1832—*

¹⁾ Paczkowski. *Polski system ustroju archiwów*. Kur. Warszawski 1919, № 103.

²⁾ Rec. Krzemiński. *Przegląd Bibliot.* 1909, II, str. 145—149.

³⁾ Rec. Dzwonkowski. *Książka* 1914, II, str. 109—112.

⁴⁾ Rec. Downar-Zapolskij. *Izw. Otdiel. russk. jaz.* VI, 353—361.

1842. Przgl. Hist. 1913, XVII, str. 105—122.—Konopczyński. *Zaginione archiwum Andrzeja Zamoyskiego*. Przgl. Hist. 1913, XVI, str. 335—356.

Cwietajew. *Warszawskie archiwy*. Trudy XI Archieolog. Sjezda w Kiewie i odb. Moskwa 1900.—*Warszawskij gławnyj archiw. Zakon 3. VI. 1911. Prawila 8. XII. 1912*. Warszawa 1913 (prawo o nowych etatach i regulamin). — Wierzbowski. (wyd.) *Matricularum Regni Poloniae Summaria*. I—IV. Warszawa 1905—1917¹⁾. — Tenże (wyd.) *Monumenta iuris, cura praepositorum chartophylacio maximo Varsoviensi edita*. T. I—V. Warszawa 1912—1918. — Tenże (wyd.) *Przywileje król. st. miasta starej Warszawy*. Warszawa 1913²⁾. — Kraushar. *Miscellanea archiwalne. Notatki do dziejów od XVI do XVIII w. Z ksiąg kanclerskich, metrycznych i asesorskich z archiwum głównego warszawskiego zaczerpnięte*. Warszawa 1910³⁾.

Krzyżanowski⁴⁾. *Sprawozdania dyrektora archiwum akt dawnych m. Krakowa*. Kraków 1902 i nast.—*Katalog archiwum akt dawnych m. Krakowa. I. Dyplomy pergaminowe*. Kraków 1907; *II. Rękopisy. Nr. 1—3568*. Kraków 1915⁵⁾. — Kaczmarczyk. *Dts historische Archiv der Stadt Krakau*. Mitteilungen des Archivrates 1913, str. 155—200 i odb. — Kutrzeba. *Katalog archiwum krajowego aktów grodzkich i ziemskich w Krakowie*. Teka grona konserw. Galicyi zach., t. II i odb. Kraków 1909.

Czołowski. *Archiwa rządowe we Lwowie, ich obecna zawartość i znaczenie dla historii Galicyi*. Spraw. Wydz. Hist. Akad. Um. 1905 i odb. — Winiarz. *Archiwum namiestnictwa we Lwowie*. Przew. Nauk. Lit. 1909 i odb. — Tenże. *Z dziejów archiwum namiestnictwa*, tamże 1910, str. 54—68, 145—163. — Sochaniewicz. *Archiwum Krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie*. Przew. Nauk. Lit. 1912, XL i odb. — Dąbkowski. *Krajowe archiwum akt grodzkich we Lwowie*. Pokłosie str. 60—72. — Tenże. *Archiwum krajowe we Lwowie podczas okupacji rzyjskiej*. Tamże str. 72—73. — *Archiwum państwowe we Lwowie po inwazyi*. Gaz. Wiecz. № 2914. — Prochaska (wyd.). *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczpltej Polskiej z archiwum tzw. Bernaroyńskiego*, t. XVII—XXI. Lwów 1901—1911. — Finkel. *Inwentarz archiwum uniwersytetu lwowskiego*. Lwów 1917. — *Memoryał ankiety w sprawie umieszczenia archiwum i muzeum historycznego m. Lwowa*. Lwów 1905 oraz rzecz Czołowskiego w tejże sprawie⁶⁾. — F. Jaworski. *Baszta prochowa i archiwum miejskie*. Tydzień 1905 i odb. — B. Janusz. *Biblioteka archiwum miejskiego*. Kurjer Lw. № 13, 19, 21.

1) Rec. Papée. *Kwart. Hist.* 1906, XX, 539—544; 1909, XXIII, 189—192.

2) Rec. Chmiel. *Kwart. Hist.* 1914, XXVIII, 70—73. — Dąbkowski. *Pokłosie*, str. 120—129.

3) Por. też projekt rozszerzenia budynku Archiwum gł. w Warszawie. Przgl. Techn. 1902, str. 328.

4) Zm. dn. 15 stycznia 1917 r. Por. Semkowicz-Ptaśnik-Zachorowski. *Stanisław Krzyżanowski, jako uczoney i profesor*. *Kwart. Hist.* 1917, XXXI, 107—130. — Kaczmarczyk. *Stanisław Krzyżanowski. Wspomnienie pośmiertne*. Kraków 1917.

5) Rec. Tyszkowski. *Kwart. Hist.* 1917, XXXI, 489—491.

6) Por. *Przew. Bibliogr.* 1905, str. 235—236.

Otczot wilenskoj komissji dlia razbora i izdanija drewnich aktow, za lata 1907—1910. Wilno 1908—1911. Podrobnyj katalog izdanij wilenskoj komissji dlia razbora drewnich aktow, wyszedszich w swiet s 1865 po 1905 god. Wilno 1905.—Sprogis (wyd.). *Opis dokumentow wilenskawo centralnawo archiwa drewnich aktowych knig.* Wypusk I—X. Wilno 1901—1910¹⁾. — Miłowidow. *Wilenskij centralnyj archiw.* 1852—1902. *Żurnał min. nar. prosw.* 1902, str. 53—68. — Gołub. *Piatidiesiatiletie wilenskawo centralnawo archiwa.* Wilno 1902. — Wacł. Studnicki *Z archiwum wileńskiej Izby Kupieckiej.* *Przegl. Hist.* 1910, XI, 112—123; 146—257.

Gorczak. *Katalog rękopisów archiwum ks. Sanguszków w Sławucie, z historią tegoż archiwum.* Sławuta 1902²⁾. — *Archiwum ks. Sanguszków w Sławucie;* t. VI i VII. Lwów 1910³⁾. — *Archiwum Jana Żymoyskiego;* t. I wyd. Sobieski. Warszawa 1904; t. II i III wyd. Siemieński. 1909—1913⁴⁾. — Barwiński. *Archiwum ks. Radziwiłłów w Nieświeżu.* *Archiwum Kom. Hist. Ak. Um.* t. XI i odb. Kraków 1909. — Karwowski. *Catalogus Archivi Radolinsiani Jarocinensis.* Poznań 1911. Ks. Czaplewski. *Pokłosie Uchańscianów gdańskich.* *Roczn. Tow. Przyj. N. Pozn.* 1918, XXXIX, 301—347. — Białkowski. *Archiwum centralne w Kijowie.* *Muzeum Polskie.* Kijów 1917, str. 33—37.

Borzemski. *Archiwa w Sanoku, Jasłiskach, Króliku Wołoskim, Hłomczy, Ładzinie i Klimkówce.* Sanok 1906⁵⁾. — Gątkiewicz (wyd.). *Archiwum miasta Drohobycza. Zbiór przywilejów, aktów, dekretów granicznych, lustracyj, memoriałów itp.* Drohobycz 1906⁶⁾. — Gawlik. *Archiwum miejskie w Dolinie.* Na ziemi naszej. № 8. — Ks. Głęb. *Opis archiwum dyecezyi kamieniecko-podolskiej.* *Przegl. Hist.* 1911, XIII, str. 125—128. *Okruszyny archiwalne w Nowym Sączu.* *Przew. Bibliogr.* 1913, Nr. 1 nast. — *Archiwum Marchwackie (Niemojowskich).* Tamże 1911, Nr. 11; 1912, Nr. 1 nast.

B) Biblioteki.

Bibliotekarstwo polskie, które posiada w swych kronikach takie nazwiska, jak Załuski, Janocki, Lelewel, Bandtkie, Muczkowski, Ossoliński, Estreicher, Celichowski, W. Kętrzyński, Korzon i in., wstąpiło w wieku bieżącym w nową fazę rozwoju. Począł zdobywać sobie prawo obywatelstwa pogląd nowożytny, głoszący, iż bibliotekarstwo jako umiejętność praktyczna wymaga nietyle zdolności i wyszkolenia w zakresie badań pewnego działu wiedzy, ile raczej daru oryentowania się, pamięci, a nadewszystko talentu organizacyjnego na tle zamiłowania do książki, jako dokumentu kultury; natomiast polem samodzielnych badań naukowych bibliotekarza powinno być księgoznawstwo i bibliotekoznawstwo, czyli teoria umiejętności uprawianej za-

¹⁾ Rec. Wołyński. *Kwart. Hist.* XIX—1905, str. 457.

²⁾ Rec. Wołyński. *Kwart. Hist.* 1903, XVII, 75—77. — Gozdawa. *Gaz. Warsz.* 1903, № 142. — Suszko. *Zap. Tow. Szewczenki*, t. 55, str. 19—23.

³⁾ Rec. Prochaska. *Kwart. Hist.* 1910, XXIV, 669—673.

⁴⁾ Rec. Kuntze. *Kwart. Hist.* 1910, XXIV, 663—669. — Autoreferat Siemieńskiego. *Przegl. Hist.* 1914, XVIII, 90—95. Rec. tomu III. Kuntze. *Kwart. Hist.* 1916, XXX, 152—162.

⁵⁾ Rec. Goyski. *Kwart. Hist.* 1908, XXII, 705—708. — *Słowo Polskie* 1906 № 491. — Zagórski. *Tydzień* 1906, 71—72.

⁶⁾ Rec. Goyski. *Kwart. Hist.* 1908, XXII, 108—112. — Fritz, tamże 1909, XXIII, 192—196. — *Kur. Warsz.* 1907, № 202. — *Słowo Polsk.* 1908, № 288.

wodowo ¹⁾. Jak zobaczymy poniżej, ta dziedzina leży u nas odłogiem, jakkolwiek wyniki najnowszej techniki bibliotecznej stosuje się w coraz rozleglejszej mierze do urządzenia zbiorów naukowych polskich. Nie posiadamy historii ogólnej bibliotek, zainicjowanej tak świetnie przez Lelewela, zadawalając się nielicznymi monografiami poszczególnych instytucji; nie podejmujemy wydawnictw wzorów zabytków typograficznych, ani też (z nielicznymi wyjątkami) wydawnictw starych katalogów czy inwentarzy; nie mamy żadnych prawie opracowań o charakterze ściśle naukowym z zakresu techniki bibliotecznej ²⁾.

Natomiast olbrzymi i bardzo szybki rozwój mamy do zanotowania w zakresie bibliotek powszechnych i ludowych. Postępująca wbrew rządowi zaborsczym demokratyzacja społeczeństwa oraz konieczność nieustającej walki z wynarodowieniem wysunęły postulat energicznego krzewienia czytelnictwa wśród najszerzych mas ludowych. Towarzystwo Oświaty Ludowej ³⁾, Tow. Szkoły Ludowej ⁴⁾, Tow. dla popierania nauki polskiej ⁵⁾, Tow. Uniwersytetu Ludowego im. Mickiewicza ⁶⁾ w Galicyi; Tow. Czytelni Ludowych ⁷⁾ w Poznańskim; Wydział Czytelni Warsz. Tow. Dobroczynności ⁸⁾ w Warszawie; Polska Macierz

¹⁾ Por. Działko. *Beiträge*. Lipsk 1895, II, str. 1; 1900, V, str. IV—X.—Masłowski. *Bibliografia w rządu obywateli dla bibliotekarzy*. Trudy I Szeźda po bibliot. diełu. Petersburg 1911. cz II, str. 116—123.—Kaliszewskiej. *Bibliografia w primienienji k akademieskim bibliotekam*. Tamże, str. 111—114.

²⁾ Obacz podobiznę krakowskiego druku Turrecrematy w *Monumenta Germaniae et Italiae Typographica*, zes. 7. Berlin 1902; plansza 158; por. Voullièrme. *Die deutschen Drucker des XV. Jahrhunderts*. Berlin 1916; str. 57—58; 84; 92—93.—Związek akademii niemieckich przejął w r. 1906 inicjatywę akademii wiedeńskiej w kierunku wydawania starych katalogów bibliotecznych; dotychczas wyszły: *Niederösterreich* w opracowaniu Gottlieba. Wiedeń 1915; *Die Bistümer Konstanz und Chur* w opracowaniu P. Lehmann a. Monachium 1918 (rec. Preisendanz. *Deutsche Literaturzeitung* 1918, szp. 563-569). Z prac polskich por. Benis. *Materyały do historyi drukarstwa i księgarstwa w Polsce*. Arch. dziej. lit. i ośw. t. VII, str. 1—71; 202—240; Lachs. *Krakowskie księgozbiory lekarskie z XVI w.* Tamże XIII, 328—412. Stan. Estreicher. *Biblioteka Tyniecka w XVI w.* Spraw. Akad. Krak. 1915, № 8, str. 5.

³⁾ Całokształt organizacji czytelnictwa por. Orsza (Radlińska). *Nasze biblioteki powszechne*. W książce zbiorowej *Praca Oświatowa. Jej zadania, metody, organizacja*. Kraków 1910, str. 209—267. Autorka wymienia tam i poddaje ocenie katalogi bibliotek, które ja przeważnie pomijam.

⁴⁾ Organ *Przewodnik Oświatowy*. Kraków 1901, nast.; red. obecny Ta d. Grabowski.—*Dwudziestolecie Tow. Szkoły Lud.* Kraków 1911.—Por. Kosmowska. *Tow. Szkoły Lud.* Warszawa 1917.

⁵⁾ *Sprawozdania za lata 1901—1918*. Lwów 1902—1919.—Dąbkowski. *Pierwsze dziesięciolecie Tow. popier. nauki polskiej*. Lwów 1911.

⁶⁾ *Dziesięciolecie Uniw. Lud. im. Mickiewicza*. Kraków 1909.

⁷⁾ Organ *Przegląd Oświatowy*. Poznań 1906 nast.; red. ks. Lisiecki od r. 1912 ks. Ludwiczak.—Szereg wydawnictw książkowych; wymienię tylko: ks. Ludwiczak. *Oświata pozaszkolna na podstawie statutów Tow. Czytelni ludowych*. Poznań 1917.—Por. Bojarska. *Nasz dorobek kulturalny. I. Wielkopolska*. Warszawa 1916.

⁸⁾ Znakomita organizacja bibliotek Wydziału stanowiła wzór dla innych instytucji. Por. materyały rękopiśmienne w biurze Wydziału; m. i. *Katalog podstawowy Wydziału Czytelni W. T. D.* (uzupełniany literaturą bieżącą).

Szkolna na Śląsku; Tow. Oświaty ABC w Petersburgu ¹⁾; Tow. Dobroczynności w Moskwie ²⁾ i inne instytucje oświatowe zakładały już w początku tego wieku biblioteki i czytelnie po wsiach i miastach. W krótkim okresie „wolnościowym“ powstał na terenie Kongresówki, jako wspaniały objaw tłumionej energii społecznej narodu, cały szereg stowarzyszeń, które miały w swym programie organizowanie czytelnictwa: Tow. Biblioteki Publicznej w Warszawie ³⁾, Tow. Czytelni m. Warszawy ⁴⁾, Polska Macierz Szkolna ⁵⁾, Tow. Bibliotek Parafialnych ⁶⁾, Tow. Kultury Polskiej ⁷⁾ i wiele innych. Z powstałych później instytucji oświatowych wymienię jeszcze: Tow. im. Skargi ⁸⁾ we Lwowie, Polska Macierz Szkolna na Rusi ⁹⁾, Straż kresowa ¹⁰⁾.

Tow. Biblioteki Publicznej podjęło wydawnictwo pierwszego w Polsce czasopisma poświęconego specjalnie sprawom bibliotek, zainicjowało organizację Instytutu Bibliograficznego ¹¹⁾ oraz w prowadzonej pod kierownictwem Czerwijowskiego bibliotece stosowało najnowsze zasady techniki bibliotecznej. Ponadto w wieku bieżącym powstały, jako instytucje samodzielne po za ramami stowarzyszeń ogólnooświatowych, biblioteki publiczne w Częstochowie (1917), Kaliszu (1908), Kielcach (1908), Lublinie (1907), Łodzi (1917), Łomży, Płocku (1907 ¹²⁾, Nowym Sączu ¹³⁾, Sandomierzu, Tarnowie, Wilnie

¹⁾ *Katalog biblioteki Tow. Ośw. ABC w Petersburgu*. Warszawa 1907.

²⁾ *Katalog książek polskich biblioteki przy Tow. Dobr. w Moskwie*. Moskwa 1903.

³⁾ *Ustawa Tow. Biblioteki Publicznej*. Warszawa 1906. — *Sprawozdania doroczne*. — *Katalogi* 1907, 1908 i 1911. Organ: *Przegląd Biblioteczny* 1908—1909 (ob. wyżej).

⁴⁾ *Ustawa Tow. Czytelni m. Warszawy*. Warszawa 1906. — *Katalog informacyjny* I—II, Warszawa 1907—1909. — *Katalog minimalny książek dla dzieci i młodzieży*. Warszawa 1918.

⁵⁾ Instytucja ta, zamknięta przez władze rosyjskie w r. 1908, wiodła żywot utajony do r. 1916, gdy zmienione warunki pozwoliły znowu na ujawnienie działalności. Organ: *Polska Macierz Szkolna* od wiosny 1917 r. w postaci komunikatów, od 1 stycznia 1918 r. jako miesięcznik pod red. Zarzeckiego. — *Spis tymczasowy książek polecanych kołom Polsk. Macierzy Szk.* Warszawa 1907. — Kozłara. *Książnica nauczycielska P. M. S.* Warszawa 1918.

⁶⁾ Ks. Fulman. *Biblioteki parafialne, ich potrzeba, zakładanie i prowadzenie*. Warszawa 1907. — Ks. Niedzielski i ks. Sokołowski. *Katalog rozmowny książek odpowiednich dla bibliotek parafialnych*. Warszawa 1908—1909. — Odezwa arcybiskupa Kur. Warsz. dn. 2 grudnia 1917 r.

⁷⁾ *Ustawa Tow. Kultury Polskiej*. Warszawa 1906. Organ: *Kultura Polska* 1908—1912, red. przez Świętochowskiego. — *Spis książek. Dział naukowy*. Warszawa 1913.

⁸⁾ Powstało w r. 1909. Por. *Przeł. Ośw.* 1912, str. 511—517.

⁹⁾ Por. Langer. *Kulturalno-oświatowe poczynania na Rusi. Polska Macierz Szkolna*, 1918, № 9, str. 12—14.

¹⁰⁾ Por. *Nowa Gazeta* 1918, dn. 5 i 20 kwietnia.

¹¹⁾ *Przeł. Bibliot.* 1908, I, str. 75—77.

¹²⁾ *Biblioteka Zielińskich w Płocku*. Przew. Bibliogr. 1902, str. 125—126. — Kowalewski. *Sprawa biblioteki Zielińskich*. Płock 1905.

¹³⁾ *Biblioteka miejska im. Józ. Szujskiego w Nowym Sączu*. Przew. Bibliogr. 1912, str. 251—253; 288—289.

(1913), Włocławku (1917), Zakopanem (1904¹⁾, Zamościu (1918²). W Radomiu istnieje od r. 1889 Biblioteka „Czytelni bezpłatnej“³).

W r. 1915 założono pierwsze w Polsce stowarzyszenie bibliotekarzy, jako Sekcję Książnic przy Tow. Miłośników Historii w Warszawie; jesienią 1917 r. sekcyja ta przetrworzyła się w Związek Bibliotekarzy Polskich, którego pierwszym prezesem był Ignacy Tad. Baranowski. Związek utworzył następujące sekcyje: bibliotek powszechnych z kołem samokształcenia (kier. Czerwiński), bibliotekoznawczą z kołem samokształcenia (kier. W. Olszewicz, a potem Rygiel), bibliograficzną (kier. Demby). Pierwsza udziela porad i informacji, prowadzi badania i studia, organizuje kursy, odczyty i pokazy; brała udział w organizowaniu Kursów bibliotekarskich dwutygodniowych, zainicyowanych przez Janowskiego wiosną 1918 r. z ramienia wydziału oświaty pozaszkolnej minist. W. R. i O. P.; podobne kursy odbyły się w grudniu r. p. w Łodzi i w Sosnowcu⁴), a obecnie są projektowane w Lublinie i Chełmie; ta sama sekcyja urządziła wreszcie w porozumieniu z Kołem akademickiem szerzenia wiedzy społecznej wiosną r. p. wykłady o bibliotekach powszechnych dla młodzieży akademickiej, które wygłosił Rygiel. Sekcyja bibliotekoznawcza pracuje nad instrukcją katalogową, nad katalogami centralnemi dla Warszawy z zakresu bibliotekoznawstwa i pedagogii, oraz zorganizowała szereg wycieczek do różnych instytucji bibliotecznych i pokrewnych. Sekcyja bibliograficzna, założona w dniach listopadowych r. p. nie miała jeszcze możności rozwinięcia szerszej akcji. Z poczynań natury ogólniejszej wymienię jeszcze opracowanie referatu na pierwszy Zjazd Księgarzy Polskich w Lublinie p. t. Rola i zadania księgarstwa w dziedzinie bibliografii⁵); opracowanie ustawy normalnej dla towarzystw bibliotek publicznych; podjęcie inicjatywy w sprawie organizacji bibliotek i rejestracji druków (ob. wyżej); współdziałanie w sprawie ustawy o egzemplarzach obowiązkowych itp. Obecnie Związek rozpoczyna wydawnictwo organu, przewodnika dla bibliotek powszechnych p. t. *Bibliotekarz*, którego kierownictwo obejmuje Wanda Dąbrowska.

Co do spraw bibliotecznych ogólnych, trzeba zaznaczyć, że na skutek starań Biblioteki Uniwersyteckiej niemieckie władze okupacyjne wydały dnia 29 listopada 1916 r. przepisy o egzemplarzach obowiąz-

¹) *Katalog Biblioteki publicznej w Zakopanem*. Kraków 1904.

²) W Krakowie zostało uchwalone w r. 1908 urządzenie biblioteki publicznej utrzymywanej z funduszów miejskich. Por. *Przewodnik oświatowy* 1908, str. 66. — Balzer. *O potrzebie zakładania bibliotek publicznych w większych miastach prowincjonalnych*. Myśl. Warszawa 1903, str. 1—8.

³) Goebel. *Katalog biblioteki czytelni bezpłatnej Tow. Dobroczynności*. Radom 1907. — Hoffman. *Placówka oświatowa*. Gaz. Radomska z dn. 25 kwietnia 1914.—*Biblioteka im. Smagłowskiego w Stanisławowie* por. Chwałewik, 167.

⁴) *Kur. Warsz.* 1918, № 275.

⁵) *Przegląd Księgarski* 1918/19 № 4, str. 109—114 (Rulikowski); wnioski, tamże № 1, str. 18.

kowych¹⁾. Według tych przepisów egzemplarze obowiązkowe otrzymywały następujące biblioteki w Warszawie: Uniwersytecka, Publiczna i Tow. Naukowego, a na prowincyi: Bibl. Publiczne w Łodzi i w Płocku. Władze okupacyjne austriackie natomiast wydały przepis 11 marca 1916 r., na mocy którego Biblioteka Uniwersytecka we Lwowie otrzymywała po jednym egzemplarzu wszystkich druków, wydanych na terenie okupacji²⁾. Obecnie obowiązuje w tej sprawie przytaczana już powyżej ustawa prasowa z rozporządzeniem ministra W. R. i O. P.³⁾ Według ustawy tej każdy drukarz obowiązany jest składać organom ministerium spraw wewnętrznych po 8 egzemplarzy wszystkich wydawnictw książkowych, a po 9 egzemplarzy czasopism, z których dwa, względnie trzy, są przeznaczone do użytku wydziału prasowego tegoż ministerium, a sześć dla bibliotek: Jagiellońskiej w Krakowie, Uniwersyteckiej we Lwowie, Uniwersyteckiej i Publicznej w Warszawie, Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu i Uniwersyteckiej w Lublinie. Nie mogą tutaj poddawać krytyce tych zarządzeń, zaznaczę tylko, że system dostarczania druków za pośrednictwem urzędów powiatowych, których na terenie samej Kongresówki istnieje obecnie około stu, jest w praktyce prawie niewykonalny, jak wskazują już krótkie doświadczenia dotychczasowe.

Przechodząc do wykazu literatury dotyczącej bibliotek, nadmieniam, że został tutaj zastosowany ten sam mniej więcej układ, co w dziale archiwów, mianowicie, najpierw umieszczono rzeczy treści ogólnej, teoretycznej czy organizacyjno-technicznej, a następnie prace dotyczące poszczególnych bibliotek w porządku miast. Oczywiście zostały uwzględnione tylko biblioteki najznacześniejsze i to jedynie takie, które istnieją, jako instytucje samodzielne; zastrzeżenie to jest niezbędne wobec tego, że każde niemal towarzystwo naukowe, kulturalno-oświatowe i zawodowe posiada bibliotekę, o której daje informację w sprawozdaniach rocznych; nawiasem mówiąc, taka decentralizacja niebogatych i tak zbiorów bibliotecznych polskich i unieruchamianie ich w drobnych biblioteczkach, z których przeważnie nikt nie korzysta, jest olbrzymią stratą w zakresie wykorzystania książek, niedopuszczalną z punktu widzenia racjonalnej polityki bibliotecznej. Powstający obecnie urząd do spraw bibliotek przy ministerium W. R. i O. P. będzie miał niejedną taką kwestyę do rozstrzygnięcia. W dalszym ciągu zaznaczam, że zbiory prywatne znajdują uwzględnienie w drobnej tylko mierze; że nie będę tutaj wymieniał po raz drugi tytułów, które zostały przytoczone przy omawianiu czasopism bibliograficznych, że wreszcie biblioteki polskie na obczyźnie będą traktowane w dziale następnym.

Bibliotekarstwo, podobnie jak archiwistyka, nie zostało opracowane dotychczas w Polsce w formie podręcznika, któryby obejmował

¹⁾ Dziennik rozporządzeń dla gen.-gub. Warszawskiego 1916 № 56, str. 88—90. — Por. też Miłk a u. *Ein neues Pflichtexemplargesetz*. Zentralbl. f. Bibliothekswesen 1917, XXXIV, str. 99—106.

²⁾ K o t u l a. *Das Pflichtexemplar in Südpolen*. Zentralbl. f. Bibliothekswesen 1917, XXXIV, str. 231—233.

³⁾ Monitor Polski. Warszawa 1919, № 34—36 i 38.

całokształt nowożytnej teorii i praktyki¹⁾. Chcąc zaradzić pałacej potrzebie w tym kierunku, zarząd Zakładu Narodowego im. Ossolińskich ogłosił w r. 1917 konkurs na taką pracę²⁾. Natomiast w zakresie bibliotek powszechnych posiadamy dwa podręczniki Czerwińskiego: *Bibliotekarz*. Warszawa 1912 oraz *Biblioteki powszechne. Podręcznik dla zakładających i prowadzących biblioteki*. Warszawa 1919 (pierwsze wydawnictwo Związku Bibliotekarzy Polskich, z zapomogi ministerium W. R. i O. P.).

W zakresie opracowań zagadnień organizacyjnych i technicznych bibliotekarstwa panuje wogóle w naszej literaturze ogromna i nader szkodliwa niewspółmierność: mianowicie przyczynków, dotyczących metody urządzania zbiorów o charakterze ściśle naukowym, brak zupełnie, gdy w zastosowaniu do bibliotek typu popularnego posiadamy obfitość prac, aczkolwiek niezawsze stojących na wysokości zadania. W pierwszym dziale, oprócz niektórych artykułów z Przeglądu Bibliotecznego i Książki, przytoczonych powyżej, mogą wymienić tylko: F. S. Michalski. *Jaką powinna być biblioteka publiczna w Warszawie*. Warszawa 1912 (dotyczy bibliotek ściśle naukowych, pomimo brzmienia tytułu), niektóre ustępy cytowanej już pracy Bystronia. *Człowiek i książka* 1916, szczególnie rozdz. V. Organizacja biblioteczna, str. 112—138 oraz B. Olszewicz. *Zbiory kartograficzne*. Warszawa 1915³⁾.

W dziale zagadnień czytelnictwa i organizacji bibliotek powszechnych najobfitszym źródłem bieżącym są wymienione już czasopisma instytucji oświatowych oraz inne wydawnictwa tychże, omówione poczęści w przytoczonej powyżej pracy Radlińskiej. Książka zbiorowa *Praca Oświatowa* zawiera ponadto artykuł Orsetti. *Nowa metoda organizacji czytelnictwa*, str. 269—293 (o bibliotekach ruchomych) oraz szereg wzmianek w innych artykułach. O zagadnieniach czytelnictwa, oprócz niektórych przyczynków wymienionych w działach statystyki i czasopism, traktują prace następujące: St. Michalski i Krzeczkowski. *Popularyzowanie wiedzy i samouctwo*. Poradnik dla samouków t. IV, Warszawa 1902, str. 307—406. *Czytelnictwo Warszawy*. Ogniwo 1903, № 7 i 52. — *Czytelnictwo dzieci* (szereg artykułów różnych autorów). Poradn. dla czyt. książki 1901 № 23. — Krzeczkowski. *Czytelnictwo wśród studentów uniwersytetu warszawskiego*. Warszawa 1905. — Żylski. *Stosunki materyalne i intelektualne wśród młodzieży prawniczej uniwersytetu lwowskiego*. Lwów 1912. — Hoffmann. *Książka i czytanie*. Warszawa 1902.

Z innych prac wymienię: Posner. *Biblioteki amerykańskie*. Przegl. Bibliot. 1909 i odb.⁴⁾. — Stępowski. *Praca oświatowa pozaszkolna*

¹⁾ Autor tego przeglądu wykladał zasady bibliotekoznawstwa na Wolnej Wszeclnicy Polskiej (T.K.N.) w Warszawie w r. 1916—17; skrypta kursu, prowadzone przez słuchaczy, zostały odbite w nieznacznej liczbie egzemplarzy.

²⁾ Ogłoszenie konkursu 1917 r. w Kur. Lw. № 379, Gaz. Lw. № 184, Wieku Nowym № 4874, Polen № 147; w Kur. Warsz., Kur. Polskim i t. d.

³⁾ O bibliotekach zawodowych por. Niewiadomski *Biblioteka sztuk pięknych*. Przegl. Techn. 1915, str. 353—354. — Tarczyński *Spis książek do biblioteki rzemieślniczo-zawodowej*. Przegl. Techn. 1916, str. 222—223.

⁴⁾ Rec. Dunin. *Bibl. Warsz.* 1912, IV, 174—178.

u obcych i u nas. Warszawa 1906. — Unszlicht-Bernsteinowa. *Organizacya oświaty powszechnej w St. Zjedn. Am. półn. w zarysie.* Warszawa 1907. — *Uwagi oświatowca w sprawach bibliotecznych.* Kielce 1914. — Woycicki. *Instytucje fabryczne i społeczne w przemyśle Król. Polsk.* Warszawa 1916 (odb. z *Ekonomisty*; biblioteki i czytelnie, str. 96—102). — Waśniewski (pseudonim Krzeczkowski). *Byt i warunki pracy robotników w przemyśle cukrowniczym Król. Polsk.* Warszawa 1911 (o bibliotekach robotniczych str. 342 nast.). — Rogowski. *Katalog książek naukowych dla bibliotek robotniczych oraz Katalog naukowy minimalny dla bibl. robotn.* Warszawa 1907. — Ciembroniewicz. *O roli i zadaniach nauczyciela ludowego poza szkołą.* Warszawa 1916 (czytelnia ludowa, str. 15—16). — *Katalog rozumowany książek wskazanych przy nauczaniu początkowem.* (Praca zbiorowa). Warszawa 1917. — *Dziesięciolecie Biblioteki kolejowej przy Stow. Spożyczem urzędników Drogi Żel. Warsz.-Wied.* Warszawa (nadb. z *Katalogu*) 1908. — Górnolińska. *Katalog informacyjny dzieł naukowych Biblioteki kolejowej.* T. I—IV. Warszawa 1910—1912. — *Katalog książek polecanych do użytku starszej młodzieży szkolnej.* Wilno 1911. — Ks. Pyzowski. *Co czytać? Katalog informacyjny dla maturzystów.* Warszawa 1917.

Przechodząc do poszczególnych bibliotek typu naukowego¹⁾, rozpoczynam od Warszawy. Biblioteki warszawskie poniosły poważne straty z powodu śmierci Ignacego Tad. Baranowskiego kierownika Bibl. ord. Krasińskich, zmarłego dn. 26 listopada 1917 r. w pełni sił twórczych, wśród rozpoczętych prac naukowych i organizacyjnych²⁾, oraz Tadeusza Korzona, kierownika Bibl. ord. Zamoyskich (zm. dnia 8 marca 1918 r.³⁾.

Biblioteki warszawskie znalazły się podczas okresu wojennego w zmienionej zupełnie sytuacji pod względem organizacyjnym i finansowym; największych zmian doznała Biblioteka Uniwersytecka⁴⁾, która przeszła w ręce polskie niemal w całości, z wyjątkiem zbioru rękopisów (około 1500 numerów) oraz inkunabułów (156 numerów wartości przybliżonej około 30000 mk.), wywiezionych przez władze rosyjskie; pierwszym kierownikiem z ramienia zarządu wskrzeszonej wszechnicy został St. Poniatowski. Po zarządzie rosyjskim pozostały

1) O bibliotekach polskich wogóle por. rozdział *Les Bibliothèques* w dziele zbiorowem *La Pologne. Son histoire, son organisation et sa vie.* Lausanne—Paris 1918, str. 724—732. Toż po niemiecku *Polen. Entwicklung und gegenwärtiger Zustand* Bern 1918, str. 752—760.

2) Wspomnienia pośmiertne: Tymieniecki. *Działalność naukowa ś. p. Ign. Baranowskiego.* Spraw. z pos. low. Nauk. Warsz. Wydz. nauk. antropol. itd. Rok X, zesz. 9 i odb. Warsz. 1917. — *Kwart. Hist.* 1918, XXXII, str. 153—154. — W. K. *Więś polska w oświetleniu I. T. Baranowskiego.* Świat 1917, № 50 oraz wzmianka, tamże № 49. — *Tyg. Ilustr.* № 49. — *Więś i Dwór* № 11 i 12.

3) Wspomnienia pośmiertne: Zakrzewski. *Kwart. Hist.* 1918, XXXII, 167—170. — Askénazy. *Kur. Warsz.* 1918, № 69. — Mościcki. *Tyg. Ilustr.* № 11. — Handelman. *Świat* № 11. — *Więś i Dwór* № 3. — *Przegl. Poranny* № 67 i inne.

4) Zmiany zewnętrzne scharakteryzował Kraushar w pobieżnym szkicu: *Ze wspomnień o Bibliotece Głównej w jednodniówce Na przelomie.* Warszawa 1918, str. 2—3.

z wydawnictw po r. 1900: katalogi doprowadzone do r. 1909, katalog czasopism bieżących, regulamin biblioteki¹⁾ oraz praca dawnego jej dyrektora z zakresu techniki bibliotecznej: Wiechow. *Kratkij očerok bibliotecznawo diełoproizwodstwa*. Kijów 1908.

Zarząd obecny wydał dotychczas dwa regulaminy²⁾. O Bibliotece Uniwersyteckiej pisali: Bieliński. *Biblioteka Król. Uniwersytetu Warsz.* Przgl. Bibliot. 1908, 37--54, oraz w dziele *Królewski Uniwersytet Warsz.* T. I. Warsz. 1907, str. 742—760. Korotyński. *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie*. Kur. Warsz. 1905 № 106 i (Ład. Bor.) Kur. Warsz. 1915 № 294. — Kotula. Kur. Lwowski 1915 № 425. Rygiel. Nowa Gaz. 1918, Nr. 148 i inni. Bardzo cenne materiały zgromadził J. Kucharzewski w pracy *Epoka Paskiewiczowska. Losy oświaty*. Warsz.—Krak. 1914, str. 60—98; 110—114; 615—619; 620—623³⁾.

Najnowszą charakterystykę Biblioteki ord. Krasieńskich dał Baranowski w szkicu wydanym anonimowo w Warszawie 1917. Wydawnictwa: *Katalog dubletów I—II, 1902—1904; Spis dubletów czasopism, 1912 i Pułaski. Inwentarz zbrojowni, 1909* (ob. też *Rekopisy i Stare druki*). Ponadto: Pułaski. *Spory o bibliotekę i zapis Konst. Świdzińskiego*. Przegląd Hist. 1909, VII i odb.⁴⁾

Z innych bibliotek warszawskich: Rulikowski. *Biblioteka i archiwum teatrów m. st. Warszawy*. Warsz. 1917 (odb. z pracy: *Organizacja teatrów m. st. Warszawy*).—*Katalog biblioteki Stow. Techników, 2 wyd.* Warszawa 1910/12—Loth. *Spis książek znajdujących się w bibl. synodalnej Warsz. ewang.-augsb. okręgu konsyst.* Warszawa 1903. — Zwejbaum. *O katalogach biblioteki Towarzystwa Lek. Warsz. i o potrzebie katalogu drukowanego*. Pam. Tow. Lek. 1916, CXIII i odb. i inne.

O znaczniejszych bibliotekach warszawskich pisał Wagner w *Zentralblatt f. Bibliothekswesen* 1916, XXXIII, str. 62—63, oraz P. S. tamże, str. 315—317. — Por. też Czapelski. *Wykaz ważniejszych materiałów do historyi Prus Król. w bibliotekach warszawskich*. Roczniki Tow. Nauk. Toruńsk. 1906, XIII, 48—64.

Biblioteki krakowskie⁵⁾ zaznaczyły swoją żywotność szeregiem poważnych publikacji katalogowych, wydanych w okresie sprawozdaw-

¹⁾ *Katalog Biblioteki Imper. Warszawskawo Uniwersyteta. Knigi postupiwszija w Biblioteku w 1900—1909*. Tomów 5. Warszawa 1901—1912. — *Spisok periodических izdanij wypisywajemych Bibliotekoj Imp. Warsz. Uniwersyteta*. B. m. i r. — *Prawila Biblioteki Imp. Warsz. Uniwersyteta*, zatwierdzone przez min. Łukjanowa dn. 31 marca 1903 r. — Por. też *Warszawskija Uniwersitetskija Izwiestija*. Warszawa 1900—1915, oraz Wierzbowski. *Ukazatel k Warsz. Univ. Izwiestijam za 1870—1894 gg.* Warsz. 1900.

²⁾ *Regulamin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, zatwierdzony dn. 10 listopada 1916 r. przez szefa zarządu gen.-gub. Warszawskiego Kriesa oraz *Regulamin B. U. w W.*, zatwierdzony dn. 23 sierpnia 1918 r. przez ministra W. R. i O. P. Ponikowskiego i szefa sekcji Łukasiewicza.

³⁾ Literatury dotyczącej Lelewela nie mogę podawać tutaj; wymienię tylko pierwszą próbę monografii: Śliwiński. *J. Lelewel 1786—1837*. Warszawa 1918.

⁴⁾ Rec. I. B. *Bibliot. Warsz.* 1909, IV, str. 382—384.

⁵⁾ O bibliotekach w zaborze austriackim: Kotula. *Polnisches Bibliothekswesen in Oesterreich*. Oesterr. Ztschr. f. Bibliothekswesen. 1913, str. 18—31 i nadb. oraz Tomkowicz. *Obecny stan archiwów i bibliotek w Król. Pol. pod okupacją austriacką*. Spraw. Akad. Krak. 1916 № 5, str. 3—15.

czym, o których będzie mowa w działach *Rękopisów* i *Starych druków*. Z przyczynków informacyjnych i historycznych wymienię: Kuntze. *Die Jagiellonische Universitäts-Bibliothek in Krakau. Mitteilungen d. österr. Vereins f. Bibliothekswesen* 1908, XII. — Tomkowicz. *Gmach biblioteki Jagiellońskiej*. Roczn. Krak. 1900, IV, str. 113—176, tablic 21, i odb.¹⁾ — Rzeczą popularną dał Estreicher. *Pięćset lat istnienia największej naszej biblioteki*. Ognisko 1905, maj, № 85. Z powodu ustąpienia Estreichera w r. 1905 ze stanowiska dyrektora Biblioteki Jagiellońskiej ukazały się w wielu pismach artykuły lub notatki o jego działalności: Korzeniowski w *Gazecie Lwowskiej* 1905 № 76, Chołoniewski w dodatku do *Kraju (Życie i Sztuka)* 1905 № 13, Noskowski (W. Łada) w *Kurj. Warsz.* 1905 № 99 i w in.²⁾; źródłowy artykuł informacyjny ukazał się w *Kalendarzu Krakowskim Czecha*. 1906, str. 43—51 i odb. Przyczynek do działalności warszawskiej ogłosił Stan. Estreicher pod postacią urywków z pamiętnika ojca p. t. *Z ostatnich chwil Szkoły Głównej*. Kraków 1916. Ciekawe szczególności autobiograficzne zawiera też praca K. Estreichera p. t. *Bruno Bielawski*, ogłoszona pośmiertnie w *Pam. Liter.* 1911, X, str. 285—297.

Również i bibliotekarstwo lwowskie poniosło ciężką stratę z powodu śmierci Wojciecha Kętrzyńskiego (zm. dn. 15 stycznia 1918 r. ³⁾). Stanowisko dyrektora Ossolineum objął po nim Bernacki. Z obfitej literatury trzeba wymienić przedewszystkiem *Sprawozdania biblioteki Zakładu Narod. im. Ossolińskich*. Lwów 1901 nast. Artykuły i wzmianki w czasopismach 1904—1906 wymienia Finkel, *Dodatek II* № 110—111. Mnóstwo studyów i notatek wywołał jubileusz stuletni (1917); wymienię tutaj: Fischer. *Zakład Nar. im. Ossolińskich*. Lwów 1917.—Bruchnalski. *Ossolineum. Ex-libris* 1918 i odb.—Flach. *Stulecie Ossolineum*. Dziennik Kijowski 1917 i *Gaz. Lw.* № 3485 i 3487.—Chołoniewski. *Toż. Głos Narodu* 1917, № 16—17.—Por. nadto w r. 1917: *Gaz. Poranna (Lwów)*, *Kur. Lwowski*, *Kur. Warszawski*, *Nowa Reforma* i in. O J. M. Ossolińskim pisali: Kallenbach. *List Ossolińskiego do Śniadeckiego*. *Kron. Powsz.* 1913, № 15.—Fischer. *Linde a Ossoliński*. *Kron. Powsz.* 1914, № 19.—Batowski. *Przypomnienie Ossolińskiego*. *Kur. Lw.* 1916, № 644, 651.—O Aug. Bielowskim wydał kilka prac Czarnik: *Bielowski i Chłędowski. Stulecie Gaz. Lw.* 1911 i odb. ⁴⁾; *Mianowanie B. skryptorem w Zakł. Ossolińskich*. *Pam. Lit.* 1912, XI, 322—328; *Listy B. do Chłędowskiego. Sprawozd. Zakł. Ossol. za r. 1912*. Lwów 1913.

Biblioteka Uniwersytecka we Lwowie była w okresie sprawozdawczym, przedmiotem żywszego zainteresowania z powodu zmiany kierownika, budowy nowego gmachu oraz sprawy przenosin zbiorów. Pomijam liczne wzmianki w gazetach (por. Finkel. *Dodatek II*, № 98

¹⁾ Por. też Morawski. *Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie wieki i Odrodzenie*. Kraków 1900, 2 tomy, passim.

²⁾ Przemówienie pożegnalne Estreichera por. *Przegl. Bibliot.* 1908, I, 198—201. — Inne przemówienia ob. *Przew. Bibliogr.* 1905, str. 151—153.

³⁾ Wspomnienie pośmiertne: W. Semkowicz. *Kwart. Hist.* 1918, XXXII, str. 160—165.

⁴⁾ *Rec. Łempicki. Pam. Lit.* 1912, XI, 486—487.

i 115) i wymienię tylko: [Barwiński, Batowski i Kotula], *Biblioteka Uniwersytecka we Lwowie 1899—1910. Kronika Uniwersytetu Lwowskiego* II. 1898/9—1909/10. Lwów 1912, str. 625—662 i odb. ¹⁾ — Kotula. *Die Lemberger Universitätsbibliothek. Mitteilungen d. oster. Vereins f. Bibliothekswesen*. 1905, IX, № 3 i 4. Menčik, Bretschneider u. Swieten. *Ein Beitrag zur Geschichte d. Univ.—Bibl. in Lemberg*, tamże 1905, IX i 1906, X. Z wydawnictw katalogowych: Barwiński, *Repertoryum znajdujących się w Bibl. Uniw we Lwowie aktów zajęcia i sprzedaży dóbr królewskich i kościelnych*. Lwów 1909. *Katalog inkunabulów ob. Stare druki. Katalog czasopism Batowskiego ob. w dziale Wykazów czasopism*.

Co do innych bibliotek lwowskich wymienię tylko: *Katalog biblioteki szkoły politechnicznej we Lwowie* (wyd. Pawlewski i Böttcher). Cz. III, №№ 8651—14000. Lwów 1909. (Cz. I—II. Lwów 1894—1898) oraz *Dziesięciolecie Polskiego Muzeum szkolnego we Lwowie (1903—1913)*. Lwów 1913.

Dla bibliotek poznańskich rozpoczyna się teraz dopiero epoka swobodnego rozwoju ²⁾. W okresie sprawozdawczym mamy do zanotowania przedewszystkiem głosy protestu z powodu zagarnięcia przez Niemców Biblioteki Raczyńskich w r. 1902: Przew. Bibliogr. str. 66, 79, 125, 187; *Dzien. Pozn.* № 52; *Kur. Pozn.* № 473; *Tyg. Ilustr.* № 47; *Wielkopolanin* № 50, 253. Ponadto: *Jubileusz A. Bederskiego, bibliotekarza księżnicy Raczyńskich*. *Dzien. Pozn.* i *Kur. Pozn.* 1916, № 148. Por. też *Jahrbuch der deutschen Bibliotheken*. 1916, XIII, str. 79—80. Kaiser-Wilhelm-Bibliothek w Poznaniu, bardzo zasobna i urządzona wzorowo, otaczana troskliwą opieką byłego rządu, jako wydoskonalona, precyzyjna broń w walce narodowościowej, przechodzi obecnie w ręce polskie, stając się biblioteką uniwersytetu, otwartego w pierwszych dniach maja 1919 r. Obfitą literaturę niemiecką przytacza Finkel w *Dodatku II. №№ 134 i 135*. *Wiadomości z Biblioteki Seminarjum duchownego w Poznaniu* podawał Miaskowski, *Przeł. Kość.* 1904, VI, 124—139 i 1907, XI, 50—57. (Por. *Rekopisy*).

I w Wilnie najzasobniejsza Biblioteka Publiczna została zagarnięta przez obcych; to też najpoważniejsze publikacje wyszły w języku rosyjskim (por. *Rekopisy i Stare druki*). Z rzeczy historycznych i informacyjnych: Bieliński. *Uniwersytet Wileński*. T. I. Kraków 1899/1900, str. 133—137. — *Kratkij istoričeskiej očerok Wilenskoj Publicznoj Biblioteki*. Wilno 1903. — Dobrianskij. *Putiewoditel po Wil. Publ. Bibliotekie*. Wilno 1903. W r. 1913 T ad. Wróblewski utworzył bibliotekę publiczną ze swych wspaniałych zbiorów. Z innych bibliotek: Czarkowski. *Niektóre rzadsze druki znajdujące się w Księżnicy Tow. Przyj. Nauk w Wilnie*. *Kwart. Lit.* 1910, str. 128—131. — [Brensztejn]. *Informator o towarzystwach naukowych na Litwie i Białej Rusi*. Wilno 1914 oraz *Rocznik Tow. Przyjaciół Nauk w Wilnie*. 5 tomów 1907—1914.

¹⁾ *Rec. Przew. Bibliogr.* 1913, str. 55—56.

²⁾ O archiwach i bibliotekach w Poznańskim podczas wojny pisał Warschauer w *Historische Monatsblätter für die Prov. Posen* 1915, XVI, str. 1—11.

C) Polonica na obczyźnie.

Poprzestając z konieczności na przytoczeniu literatury dotyczącej najglówniejszych tylko ośrodków kultury polskiej, przechodzę do zbiorów oraz poszczególnych pomników polskich na ziemiach obcych¹⁾.

Bibliotece Żaluskich poświęcone są studia: Kleczewski. *Dzieje Biblioteki Żaluskich*. Przemysł 1902 progr. i odb. — Baranowski. *Biblioteka Żaluskich w Warszawie*. Warszawa 1912²⁾. — Kraushar. *Do dziejów Biblioteki Żaluskich. Okruchy przeszłości*. Warszawa 1912, str. 187—195. — Zwejgbaum. *O bibliotece Żaluskich i innych bibliotekach petersburskich*. Warsz. 1917. — Bąrtoszewicz. *J. A. Żaluski i jego biblioteka*. Świat 1914, № 9 oraz *Niewydane dzieło J. A. Żaluskiego*. Tyg. Ilustr. 1914, str. 144. — Turowski. *Prace J. A. Żaluskiego w niewoli moskiewskiej*. Spraw. Akad. Krakow. 1914, № 5, str. 6—10. Wydawnictwa urzędowe: *Impieratorskaja Publicznaja Biblioteka za sto liet (1814—1914)*. Petersburg 1914 oraz *Otczoł Imp. Publ. Biblioteki za 1900/1901* nast. Petersburg 1905 nast. Znakomita publikacya Korzeniowskiego *Zapiski z rękopisów Ces. Biblioteki Publicznej w Petersburgu i innych bibliotek petersburskich*. Kraków 1910. Arch. dziejów lit. i ośw. w Polsce, t. XI³⁾ dotyczy również Biblioteki Głównego Sztabu oraz Biblioteki rz.-kat. Akademii Duchownej. Do tej ostatniej, por. ks. Godlewski. *Catalogus librorum, qui in Bibliotheca caes. rom.-cath. ecclesiasticae Petropolitanae Academiae asservantur. Sectio I. Polonica XV et XVI saeculi* 1901⁴⁾. Nikolskij. *Opisanje rukopisiej chraniaszczichsja w Archiwie swiatiejszawo prawitielstwujuszczawo Sinoda*. T. I i II, cz. 1 i 2. Petersburg 1904—1910. Inne zbiory petersburskie por. Finkel. *Dodatek II* №№ 225, 226, 229—232; biblioteka polska w Moskwie, tamże № 217. Podobnie i co do innych zbiorów polskich na obczyźnie muszę wskazać Finkla i Chwalewika; obfity materiał dotyczący okresu wojennego jest zawarty w wydawnictwie *Muzeum Polskie*, 2 tomy. Kijów 1917—1918. Podam tutaj tylko rzeczy najważniejsze albo w tych źródłach niewymienione. *Monumenta Poloniae Vaticana*. T. I—II. *Acta Camerae Apostolicae*. Kraków 1913; t. III. *Analecta Vaticana*. 1914, wyd. Ptaśnik; t. IV. *Caligarii epistolae et acta*, wyd. Boratyński. 1915. — Abraham. *Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich*. Kraków 1902. Arch. Kom. Hist. Akad. Um. t. X. — Barwiński, Birkenmajer i Łoś. *Sprawozdanie z poszukiwań w Szwecyi dokonanych z ramienia Akad. Um. w Krakowie*.

1) Por. Bereśniewiczówna. *Essai d'une bibliographie des traductions françaises de la littérature polonaise*. Revue des Bibliothèques 1911, XXI, 117—172. — Reiche. *Deutsche Bücher über Polen*. Breslau. 1917. — Praesent. *Bibliographischer Leitfaden für Polen*. Berlin 1917. — Recke-Wagner. *Bücherkunde zur Geschichte und Literatur des Königreichs Polen*. Warschau 1918. — Wędkiewicz. *La Suède et la Pologne. Essai d'une bibliographie des publications suédoises concernant la Pologne*. Stockholm 1918.

2) Rec. Vrtel. *Pam. Lit.* 1912, XI, str. 627—629.

3) Rec. Brückner. *Pam. Lit.* 1911, X, 573—582. — Croiset van der Kop. *Archiv f. slavische Philologie* 1913, XXXV, 226—252. — H. M. *Bibl. Warsz.* 1911, I, 257—258.

4) Rec. Ułaszyn. *Izw. Otdielenia rusk. jaz. i slow. Imp. Akad. Nauk* 1902, VII, zes. 4, 383—384.

Kraków 1911¹⁾. Kot. *Sprawozdanie z podróży naukowej po Francyi, Belgii, Holandyi, Szwajcaryi i Niemczech*. Cz. I. Spraw. Akad. Um. 1914 № 8/10, str. 6.—Prochaska (wyd.). *Z Archiwum Zakonu niemieckiego. Analekta z w. XIV i XV*. Kraków 1911²⁾. Ks. Godlewski. *Archiwum Stanisława Augusta*. Kwart. Hist. 1908, str. 680—686.—Tatarkiewicz. *O materyałach dotyczących Zamku Warszawskiego*. Spraw. Tow. Nauk. Warsz. 1914, № 5, str. 38—51 i odb.

W sprawie muzeum w Rapperswilu, wszczętej przed 35 laty przez Estreichera³⁾, która stawała się peryodycznie przedmiotem gwałtownych sporów, stoczono znowu w r. 1911 zacięłą walkę; brali w niej udział m. i. Miłkowski (T. T. Jeź), Ad. Szymański, Zygm. Waśilewski. Wymienię ponadto: *Sprawa Rapperswilska*. Głosy Żeromskiego, Koperę, Kłyszewskiego z wstępem Szpotańskiego.—*W sprawie Muzeum Rapperswilskiego*. Orzeczenie Komisji złożonej z Czołowskiego, Dwernickiego, Laskowskiego, Libickiego, Sokołowskiego, Strońskiego, Tarnawskiego. Kraków 1911.—Kopera. *Sprawozdanie o stanie Muzeum Narodowego w Rapperswylu na podstawie badań na miejscu w sierpniu 1911 r. dokonanych z polecenia Rady m. Krakowa*. Kraków 1911.—Żeromski. *O przyszłość Rapperswylu*. Towarzystwo Przyjaciół Rapperswylu. *Udowodnienie zarzutów poczynionych zarządowi Muzeum*. Kraków 1911.—Szpotański. *Po zjeździe w Rapperswilu*. Kraków (1911). T. Rutowski. *Rapperswyl*, w miesięczniku *Sztuka*. Lwów 1911, str. 53—67.—J. Flach. *Sprawa muzeum narodowego w Rapperswylu*. Kraków 1912.—Oprócz tego ukazało się mnóstwo przyczynków w prasie, z których wymienię: oświadczenie Gałęzowskiego z dn. 30 kwietnia 1911 r. (Kur. Warsz. 1911 № 126), list Karczewskiego z dnia 3 maja t. r. (Goniec dn. 8 maja 1911 r.) oraz artykuł Dąbkowskiego. *W sprawie Rapperswylu*. Gaz. Wiecz. 1911 № 4 i *Pokłosie*, str. 58—60.

Jedyną publikację o charakterze bibliotecznym ze zbiorów muzeum wydał Czubek: *Rękopisy polskiego Muzeum Narodowego w Rapperswylu*. Przew. Bibliogr. 1906 №№ 9—12, 1907, №№ 1—4.

Sprawa rewindykacji polskich zabytków kultury i sztuki, rabowanych od końca XVIII wieku, była przedmiotem badań i zabiegów specjalnego wydziału Polskiej Komisji Likwidacyjnej w Rosyi⁴⁾, której przewodniczącym był Lednicki. W Warszawie referował stan

¹⁾ Por. notatkę w Przew. Bibliogr. 1911, str. 248.

²⁾ Rec. Goyski. *Kwart. Hist.* 1912, XXVI, 128—131. ¶¶

³⁾ Estreicher. *Pan Konstanty Schmidt-Ciążyński i jego zbiory*. Czas 1883 i odb. oraz *O Rapperswylu głos drugi i ostatni*, tamże i odb. Pisma te wywołały mnóstwo odpowiedzi, m. i. dwa okólniki litograf. Wł. Platera dn. 5. II. i dn. 1. III. 1884 i jeden Buszczyńskiego dn. 31. I. 1884 w Wenecyi, wzmiankę Kraszewskiego w *Biesiadzie Liter.* 1883, str. 202 i rzecz Ag. Gillera *W obronie prawdy i własności narodowej* itd. Paryż 1883. W r. 1889 pisał znowu Estreicher w *Czasie* i Gałęzowski tamże i osobno *W sprawie muzeum Rapperswylskiego*. Paryż 1889.

⁴⁾ Materyały do działalności tego wydziału por. *Muzeum Polskie*. Kijów 1917—1918.—Por. też *Sprawozdanie Polsk. Towarzystwa Opieki nad zabytkami przeszłości na Rusi za czas od 26 marca st. st. do 31 grudnia 1917 r.* Kijów 1918.

tej sprawy St. Kętrzyński na jednym z posiedzeń Związku Bibliotekarzy Polskich w r. 1918. Wydział Rejestracji strat wojennych gromadził odnośne materyaly, zwracając się do wszystkich instytucji poszkodowanych. Obecnie podjęło tę pracę z ramienia ministerjum spraw zagranicznych Biuro Prac Kongresowych, które utworzyło specjalny Wydział Rewindykacyjny. Sprawą rewindykacji zajmowało się ponadto Tow. Opieki nad zabytkami przeszłości w Warszawie, oraz Komisya utworzona z przedstawicieli różnych instytucji przy wydziale archiwów ministerjum W. R. i O. P.

X. RĘKÓPISY.

Zagadnienia teoretyczne bibliografii rękopisów porusza Chmiel w pracy podjętej z polecenia komisji literackiej Akademii Krakowskiej ¹⁾: *Wskazówki do inwentaryzacji rękopisów*. Kraków 1903. Nadto: *Rękopisy Biblioteki Jagiellońskiej nabyte w r. 1900—1903 (№ 5965—6215)*. Przew. Bibliogr. 1904, № 3—9. — Czubek. *Katalog rękopisów Akademii Umiej. w Krakowie*. Kraków 1906 ²⁾; *Dodatek I*. Kraków 1912. — *Nabytki biblioteki Akad. Um. w dziale rękopisów*. Bibliografia Polska (Czubek) 1917, str. 144, 164, 183; 1918, str. 24, 49, 79, 109. — Kutrzeba kontynuował rozpoczęty w r. 1887 przez Korzeniowskiego. *Catalogus Codicum manuscriptorum Musei Principum Czartoryski*. T. II—III. Kraków 1909—1913. — Czubek. *Rękopisy hr. Morstinów w Krakowie*. Kraków 1911 oraz *Katalog rękopisów biblioteki hr. Branickich w Suchoj*. Przew. Bibliogr. 1908, № 6 nast.; 1909, № 1 nast.; 1910 № 1 nast. i odb. Kraków 1910 ³⁾. — Chmiel. *Rękopisy biblioteki hr. Tarnowskich w Dzikowie*. Przew. Bibliogr. 1907, № 5 nast.; 1908, № 1 nast. i odb. Kraków 1908. — Vrtel. *Spis dodatkowy rękop. Bibl. Dzikowskiej*. Przew. Bibliogr. 1911, № 2 nast. i odb. — Pułaski. *Opis 815 rękopisów Biblioteki ord. Krasieńskich*. Warszawa 1915 ⁴⁾. Ks. Trzciniński. *Katalog rękopisów biblioteki kapitulnej w Gnieźnie aż do początku w. XVI*. Roczn. Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu 1904, XXXV, 169—320 i odb.; *Krótkie wiadomości z bibliotek gnieźnieńskich. II. Katalog rękopisów biblioteki seminaryjnej w Gnieźnie aż do w. XVI wł.* Przegl. Kośc. 1904, № 6, 9 i odb.; *Biblioteka Seminarjum duchownego w Gnieźnie. I. Katalog rękopisów aż do r. 1725*. Poznań 1909. — Ks. Lisiecki. *Katalog rękopisów biblioteki seminaryjnej w Poznaniu*. Przegl. Kośc. 1905, VII i odb. — Zych. *Rękopisy biblioteki „Czytelni Ludowej“ w Cieszynie*. Przew. Bibliogr. 1910, № 9/10—12; Kraków 1910. — Jaworski. *Katalog rękopisów Biblioteki Publicznej im. Łopacińskiego w Lublinie. I—II*. Lublin 1913—1917 ⁵⁾. — B. Janusz. *Rękopisy nu-*

¹⁾ Por. *Odezwę Komisji Literackiej Akad. Um. w Przew. Bibliogr.* 1902, str. 127—128.

²⁾ Rec. Barwiński. *Kwart. Hist.* 1906, XX, 206—289. — Por. też *Pam. Lit.* 1908, VII, 199—200.

³⁾ Por. Żmigrodzki. *Kilka słów o zbiorach hr. Branickich w Suchoj*. Przew. Bibl. 1910, str. 143.

⁴⁾ Rec. Kuntze. *Kwart. Hist.* 1918, XXXII, 65—75.

⁵⁾ Por. W. Kętrzyński. *O rękopisie Nr. 470 Bibl. Publ. im. Łopacińskiego w Lublinie*. Spraw. Akad. Krak. 1917, № 2, str. 20.

mizmatyczne Ant. Ryszarda w bibliotece Ossolińskich. Wiad. Numizm.-archeol. 1917, Nr. Nr. 2—6/7. Z prac wkraczających poczęści w dziedzinę historii sztuki: Bersohn, *O iluminowanych rękopisach polskich*. Warszawa 1900¹⁾. Kopera, *Miniatury rękopisów polskiego pochodzenia w Bibliotece publicznej w Petersburgu*. Kraków 1901—1903.

XI. STARE DRUKI.

Na tym dziale koncentrują się zdawna najżywsze zainteresowania bibliografów specjalistów i przeto stanowi on przedmiot najliczniejszych opracowań naukowych. Metoda badań rozwinęła się też znakomicie, dochodząc do wysokiego stopnia ścisłości. Wzorem tej metody w naszej literaturze jest praca Bernackiego *Pierwsza książka polska*. Lwów 1918. Z przyczynków dawniejszych wymienię: Gomulicki, *O najdawniejszej książce polskiej*. Wędrowiec 1901, Nr. 40—42 i Tad. Estreicher, *W sprawie „najpierwszej książki polskiej“*. Wyjaśnienie. Tamże Nr. 45 (z powodu rzekomego odkrycia w British Museum). Uziębło, *O najpierwszej z dochowanych po polsku drukowanych książek*. Ziemia 1912, Nr. 8 (Marchoń). Natomiast w spornej od stu lat przeszło sprawie pierwszego druku wykonanego w Polsce, Jana de Turrecremata *Explanatio in Psallerium*, posiadamy w okresie sprawozdawczym same prace w językach obcych²⁾. Różycki, nawiązując do swego studyum dawniejszego *Ueber den Krakauer Druck von Turrecremata*. Zentralblatt f. Bibliothekswesen 1895, XII, 507—512, oparteo na badaniach Polkowskiego, Przegl. Bibliograf. archeol. 1882, III, 249 nast., porównywa teraz krytycznie podobizny innych druków wyszłych z pod tej samej prasy *Die Inkunabeln des Druckers des Turrecremata in Krakau*. München 1912. W recenzji pracy powyższej p. t. *Der Drucker des Turrecremata in Krakau* = Caspar Hochfeder. Zentralbl. f. Bibliothekswesen 1912, XXIX, 159—161, wypowiada Collijn przypuszczenie, że *Explanatio* wyszła z pod prasy Kaspra Hochfedera, opierając się na dokumencie z r. 1476, przechowywanym w archiwum konsystorskim w Krakowie. Inny dokument z aktów sądowych z r. 1477, w którym jest mowa o Kasprze drukarzu ogłasza Ptaśnik w *Cracovia artificum*. Kraków 1917, str. 25 nast.; 222 Nr. 691³⁾.

Z innych prac o charakterze bardziej ogólnym wymienię tutaj: Różycki, *Die Buchdruckerkunst in Polen bis zur Mitte des XVII Jahrhunderts*. Zeitschr. f. Bücherfreunde 1906—7, X, zes. 12.—Zwolski, *De bibliis polonicis quae usque ad initium saeculi XVII in lucem edita sunt*. Poznań 1904⁴⁾. — Brensztejn, *O drukach litewskich*. Przegl. Hist. 1906, III, 95—115. Notatkę popularną na ten sam temat dał ks. Trzeciński w Przegl. Katolickim 1904, str. 347—348, a o *Drukach Hallerowskich* pisał w Przegl. Kościelnym 1904, str. 409—

¹⁾ Rec. Ułaszyn. *Przeg. Polski*. 1902, VII, 114; XII, 516—520.

²⁾ Dawniej pisali w tym przedmiocie, oprócz autorów obcych, jak Denis, Panzer, Zapfi inni, Bandtkie, Estreicher, Polkowski, Przyborowski i in.

³⁾ Rec. Rutkowski. *Kwart. Hist.* 1917, XXXI, str. 158—163.

⁴⁾ Rec. Brückner. *Kwart. Hist.* 1916, XX, 691—692.

416. — Brückner. *Psalterze polskie do potowy XVI wieku*. Kraków 1902. — Pułaski. *Wiadomość o najdawniejszych i nieznanym drukach brzeskich 1553—1554*. Przegl. Bibliot. 1908, I, 121—126, oraz *Najdawniejsze druki brzeskie i katechizm 1553—1554*. Pam. Lit. 1908, VII, 320—344 i odb. (Por. też niżej: *Nowodruki*). — Kossowski. *Nieznany druk poczajowski*. Pam. Lit. 1905, IV, 244. — Ks. Miaskowski. *Cztery nieznanne druki krakowskie z lat 1523—1534*. Roczn. Tow. Przyj. Nauk w Pozn. 1904, XXX, 99—107. — Croiset van der Kop. *Zabytyj epizod iz borby katolicizmu proliw reformacji w Zapadnoj Rusi*. (Utwór satyr. polski z r. 1642). Izw. Otdiel. russk. jaz. i slow. 1912, XVII, zesz. 1, 78—86. Seruga. *Dwa nieznanne kalendarze krakowskie z r. 1536 i 1537*. Przew. Bibliogr. 1913, str. 133. — Grabowski Tad. *Pierwsza polska Ars historica z r. 1557*. Spraw. Akad. Krak. 1916, Nr. 10. Brückner i ks. Miaskowski ogłosili szereg drobnych przyczynków pod ogólnym tytułem *Z Teki bibliograficznej* w Pam. Liter., tomy IV—IX i XI. — Czarnik. *Notatki Bibliograficzne*, tamże 1904, III. — Badecki podawał *Notatki Bibliograficzne* z Ossolineum w Przegl. Bibliot. 1909, II, 52—63; 191—193.

Najobszerniejszym katalogiem starych druków jest omawiana powyżej *Bibliografia Polska* Estreichera. Z innych wymienię: Wiślicki. *Incunabula Typographica Bibliothecae Universitatis Jagiell. Crac. inde ab inventa arte imprimendi usque ad a. 1500*. Cracoviae 1900¹⁾. — Barwiński. *Katalog inkunabulów biblioteki uniwersyteckiej we Lwowie*. Lwów 1912²⁾. — Ks. Kowalski. *Katalog inkunabulów biblioteki Opactwa Mogińskiego oraz Katalog inkunabulów biblioteki klasztoru Cystersów w Szczyrzycu*. Kraków 1915. — Kopera. *Spis druków epoki Jagiellońskiej w zbiorze Czapskiego w Krakowie*. Kraków 1900³⁾. — Kochanowski. *Bibliografia druków Zamoyskich 1594—1800. Dzieje Akademii Zamoyskiej*. Kraków 1899—1900; str. I—LXVII. — Tyszkiewicziana, *druki z XVI, XVII i XVIII wieku*. Kraków 1902 (na podstawie materiałów Estreichera, wyd. przez Józ. Tyszkiewicza). — Ks. Rokoszyński. *Stare druki przechowane w bibliotece seminarystycznej w Sandomierzu*. Gaz. Radomska 1902, Nr. 96 i 97. — *Katalog dubletów Muzeum Narod. w Krakowie*. Kraków 1912.

Najrozleglejsze wydawnictwo nowodruków w naszym piśmiennictwie stanowi *Biblioteka Pisarzy Polskich* wydawana przez Akademię Umiejętności; w okresie sprawozdawczym wyszły tomy 37—my do 73-go. Kraków 1900—1918. Ponadto *Biblioteka zapomnianych poetów i prozaików polskich*. Wyd. Wierzbowski. Zesz. XIII—XXV. Warszawa 1908—1913. — *Collectanea Biblioteki ord. Krasimskich №№ 1—4*. Warszawa 1908—1913. — *Białe kruki*. T. 1—2. Lwów 1910. Z innych wymienię przede wszystkim: *Rozmowy, które myał krol Salomon mądry*

1) Rec. Chmiel. *Kwart. Hist.* 1901, XV, 372—394. — Ad. Schmidt. *Zentralblatt f. Bibliothekswesen* 1901, str. 225—227. — Ułaszyn. *Izw. Otdiel. rusk. jaz. i slow. Imp. Akad.* 1902, VII, zesz. 4, 368—377 i *Pam. Lit.* 1903, II, 279.

2) Rec. ks. Kowalski. *Kwart. Hist.* 1914, XXVIII, 212—214.

3) Rec. Ułaszyn. *Izw. Otdiel. rusk. jaz. i slow.* l. c. str. 377—383 oraz w *Przegl. Polskim* 1901; 125—138 i w *Dzien. Poznańskim*. 1901, № 10. — Dobrzycki. *Prace filolog.* 1907, VI, 321—326 i w *Przegl. Powsz.* 1901, LXX, 108 nast.

Z Marcholtem grubym a sprosnym, a wssakoz iako o nyem powyedaiaq barzo zwymowunym zfigurami y zgakdami smyessnymi. Wyd. Bernacki. Haarlem druk. Joh. Enschede en Zonen. 1913; edycja ta stanowi rzadkość nie tylko w naszej literaturze ze względu na przepyszne wykonanie całości¹⁾. *Zwierciadło Reja* zostało wydane wspaniale przez Czubka i Łosia, ze wstępem Chrzanowskiego. Kraków 1914. Z innych pojedynczych nowodruków Badecki. *Nieznany druk Adryana z Wieszczyca Wieszczyckiego*. Przegl. Bibliot. 1909, II, 161—165.— Dobrzycki. *Oratiumculae variae*. Druk z r. 1527. Prace Filol. 1907/8, VI, 423—474; *Z literatury apokryficznej w Polsce*. Tamże 1909/11, VII, 265—299; *Historia o św. Józefie*. Druk z r. 1530. Tamże 1909/11, VII, 1—42 i inne.

XII. GRAFIKA.

Bibliografię przedmiotu do r. 1912 zgromadził Rulikowski. *Literatura polska lub Polski dotycząca z zakresu grafiki w roczniku Grafika*. Warszawa 1912 i odb.²⁾. Rozpaczynam od czasopism (wykazy treści ob. u Rulikowskiego): *Poradnik Graficzny*. Kraków 1905—1907. *Grafika*. Tygodnik ekonomiczno-zawodowy. Warszawa 1906 (9 numerów).—*Grafika*. Rocznik I. Nakł. Kursów kształcenia zawodowego grafików, Warszawa 1912.—*Drukarz*. Jednodniówka, Chicago 1901.—*Wiadomości Graficzne*. Organ pracowników drukarskich (potem: *graficznych*), zał. w r. 1908; w tym samym roku wyszły dwa numery pod zmienionym tytułem: *Drukarz i Litograf*; pismo wychodziło do r. 1910, częściowo pod postacią jednodniówek, jak *Echa drukarskie*, *Drukarz*, *Wiadomości drukarskie*, *Gutenberg*; następnie wznowione w listopadzie 1911 r. wychodziło do lipca 1914, wreszcie wznowione w styczniu 1917 r. wychodzi obecnie³⁾; poprzednie roczniki zawierały szereg przyczynków z zakresu techniki graficznej, w ostatnim okresie pismo poświęcone jest prawie wyłącznie sprawom zawodowo-organizacyjnym. Do tego zakresu należą ponadto: *Statut Stowarzyszenia uczniów Sztuki Drukarskiej w Krakowie*. Kraków 1908.—*Regulamin Zgromadzenia Drukarzy Warszawskich*. Warszawa 1909.—*Ustawa Polskiego Związku Zawodowego Drukarzy, Odlewaczy czcionek i pokrewnych zawodów*. Warszawa 1916.—*Walka o cennik drukarski i znaczenie jej dla społeczeństwa*. Kraków 1913, oraz *Toż*. II. *Odpowiedź za odpowiedź*. Tamże 1913.—*Stokłosa*. *Strajk zecerów w Galicyi w 1914 r.* *Ekonomista* 1914, IV, 296—300.—*Strajk drukarski w Galicyi*. *Przegl. Księg.* 1914, V, 2—4.—*Wskazówki do kalkulacji robót drukarskich*. Warszawa 1911. *Wystawa drukarska w Krakowie od dn. 24 grudnia 1904 do 10 lutego 1905*. Kraków 1905.—*Warchałowski*. *Wystawa Drukarska*.

¹⁾ Por. *Przew. Bibliogr.* 1913, str. 271. — Rec. Brückner. *Pam. Lit.* 1914, XIII, 230—231.

²⁾ Materiały archiwalne do całego zakresu grafiki, a poczęści i księgarstwa: Wierzbowski. *Materiały do dziejów piśmiennictwa polskiego i biografii pisarzy polskich*. 2 tomy. Warszawa 1901—1904. — Tomkowicz. *Przyczynki do historii kultury Krakowa w pierwszej połowie XVII w.* Lwów 1912.—*Ptaśnik*. *Cracovia artificum*. Kraków 1917. Por. też: Baranowski. *Przemysł polski w w. XVI*. Warszawa 1919 (wyd. pośm. przez Tymienieckiego).

³⁾ Por. Burkot. *Dziesięciolecie*. *Wiad. Graf.* 1918, X, № 7—8.

Przew. Bibliogr. 1905, str. 17—20 ¹⁾.—*Wystawa druków z r. 1911 w Petersburgu*. Przegł. Księg. 1912, III, 41—42.—*Wystawa międzynarodowa drukarstwa, księgarstwa i grafiki w Lipsku 1914 r. i udział w niej Państwa Rosyjskiego*. Przegł. Księg. 1913, IV, 109—113.—*Wystawa „Druk i Książka“* (projekt). Przegł. Księg. 1914, V, 37—38.

Podręczniki z zakresu grafiki: Herdan. *O odlewie liter*. Warszawa 1907 ²⁾. Danielewicz. *Podręcznik dla maszynistów drukarskich*. Warszawa 1909 ³⁾. Witkowski. *Podręcznik dla maszynistów drukarskich*. Warszawa 1909 ⁴⁾.—Ruffer. *Kwasoryt*. (Akwaforta). Kraków 1909.—*Informator dla drukarzy i pokrewnych zawodów na r. 1912*. Warszawa 1912.—Przyczynków technicznych należy szukać w wymienionych powyżej wydawnictwach peryodycznych, z których obecnie wychodzi tylko jedno, poświęcające, jak już zaznaczyłem, nader mało miejsca sprawom techniki graficznej. Po za tem znajdujemy jeden artykuł dłuższy, mianowicie F. B. *Maszyny do wyrobu i składania czcionek*. Przegł. Techn. 1910, XLVIII, Nr.Nr. 11—22 oraz notatki informacyjne tamże 1908, str. 19; 1914, str. 364 i in. Co do kształcenia zawodowego por. Rulikowski, Nr.Nr. 265, 524—526 oraz *Grafika* 1912, str. 53—75.

Z prac historycznych wymieniono powyżej Bernackiego, Brensztejna, Kochanowskiego, Mańkowskiego, Różyckiego i innych. Ponadto: Bostel. *Przyczynek do dziejów pierwszej ruskiej drukarni we Lwowie*. Pam. Lit. 1902, I, 294—303.—Ptaszycycki. *Iwan Fiodorow. Izdaniya ostrożskoj biblij w swiazi s nowymi danymi o poslednich godach jego žizni*. Petersburg 1903.—Rozdział: *Drukarze w pracy Hajdeckiego Vestigia artificum polonorum Viennensis (1590—1750)*. Przew. Nauk. Lit. 1910, XXXVIII, 547—548; 612—617 ⁵⁾ oraz w przytoczonej powyżej pracy Tomkowicza, str. 263—314.—*O sztuce drukarskiej w Polsce*. Przegł. Księg. 1913, IV, 13—15, 37—40.—*Na cześć Jana Gutenberga drukarze krakowscy*. Kraków 1900 (zawiera m. i. *Wykaz drukarni krakowskich od r. 1465 do 1900*).—Estreicher *Gutenberg*. Czas. 1900, Nr. 164 i odb.—Korotyński. *500-lecie Gutenberga*. Tyg. Ilustr. 1900, Nr. 25.—Ant. Potocki. *O Janie Gutenbergu i o tem, jak się ludzie nauczyli pisać i drukować*, wyd. 3-cie, Warszawa 1903; wyd. 4-te 1916.—Orsza (Radlińska). *O naszych pierwszych książkach, dawnych szkołach i uniwersytecie krakowskim*. Warszawa 1901.

Podobnie jak w zawodzie drukarskim istnieje w Warszawie nowożytny związek zawodowy obok starodawnego cechu, również i introligatorzy posiadają dwie analogiczne instytucje. Organem związku są wymienione już *Wiadomości Graficzne*. Podręczniki: Radomczyk

¹⁾ O wystawie drukarskiej por. Przew. Bibliogr. 1905, str. 61, 82—84.—Trojanowski. *Słów kilka o drukarstwie z powodu wystawy*. Przegł. Bibliot. 1908, I, 117—120.

²⁾ Rec. Przegł. Bibliot. 1908, I, str. 59.

³⁾ Rec. *Wiad. Graf.* 1909, II, № 11.—Dawniejsza praca tegoż autora *Podręcznik dla zecerów*. Warszawa 1892.

⁴⁾ Rec. *Wiad. Graf.* 1909, II, № 12.

⁵⁾ Por. też Anton Mayer. *Wiens Buchdrucker-Geschichte*; 2 tomy, Wiedeń 1883—1887.

(Mosiołek). *Domowa nauka oprawiania książek*. Wyd. 2-gie. Warszawa 1908. — W książce: *Rękodzielnik-amator*. Warszawa 1901, t. I, rozdz. VII: *Introligatorstwo, naklejanie map i oprawa obrazów*. Rzeczy treści ogólnej: *Ankieta muzeum techniczno-przemysłowego w sprawie zawodowego słownictwa w dziale introligatorstwa*. Kraków 1911. — Warchałowski. *Książka*. Czas 1910 i odb. (z powodu wystawy introligatorskiej). Przyczynki techniczne por. w wymienionych czasopismach z zakresu grafiki, jako też w peryodykach bibliograficznych i bibliofilskich, np. Lorentowicz w *Przewodn. Antykwarskim*, Trojanowski w *Grafice* (1912) i t. p. Z prac historycznych: Chmiel w recenzji *Incunabula typographica Wistockiego* (art. *Introligatores*, str. 236—244). *Kwart. Hist.* 1901, XV, 372—394. — Kraushar. *Księgarze warszawscy i spory ich z introligatorami*. Warszawa 1906. — Kopera. *Oprawa srebrna ewangeliarza ks. Anastazy żony Bolesława Kędzierzawego w Bibl. Publ. w Petersburgu*. Spraw. Kom. hist. szt. Akad. Krak., t. V, szp. 39—48 i odb. ¹⁾.

Papiernictwo posiadało przez czas krótki swój organ specjalny: *Papier i materiały piśmienne*. Warszawa 1907; ukazało się jednak kilka zaledwie numerów. Stan i technika przemysłu papierniczego: Cichocki. *Wyrób papierów cienkich i grubych*. *Przegl. Techn.* 1901, XXXIX, 425 — 426; *Papiernictwo na wystawie przemysłowej w Düsseldorfie*, tamże 1902, XL, 368; *Słownictwo przemysłu papierniczego*, tamże str. 242, 270 i dyskusya w tej sprawie, tamże str. 327, 370. — Nowicki. *Materiały do wyrobu papieru*, tamże, 1910, XLVIII, 57 — 58. — Rosner. *O papierze*. *Grafika* 1912, str. 41 — 49. — Procter. *Przerób papieru*. *Odbudowa Kraju* 1918, II, 147 — 151. Szereg przyczynków informacyjnych zawierają roczniki *Przeglądu Technicznego* w dziale *Technologii mechanicznej*. Z prac historycznych: Lepszy. *Pergameniści i papiernicy krakowscy w ubiegłych wiekach i ich wyroby*. *Roczn. Krak.* 1900, IV, 233—248 ²⁾. — Tomkowicz l. c., str. 258—263 (*Papiernicy, kartownicy i handlarze obrazków*).

XIII. EX-LIBRISY.

Do zakresu grafiki, a zarazem do historii zbiorów i poszczególnych książek należy literatura, dotycząca znaków bibliotecznych. Zamiłowanie w tym kierunku zostało rozbudzone na nowo w Polsce po r. 1900 przez Przesmyckiego w *Chimerze* (t. IX, str. 155 — 163). Poczęły mnożyć się nowe ex-librisy, jako też zbiory specjalne, a jeden ze zbieraczy warszawskich zgromadził księgozbiór, złożony z kilkuset prac w różnych językach poświęconych temu przedmiotowi; księgozbiór ten nabyła niedawno biblioteka ord. Krasieńskich. Z prac niewymienionych w dziale czasopism zaznaczę tutaj: Wittyg. *Ex-librisy*. 2 tomy. Warszawa 1903—1907. — Jaworski. *Lwowskie znaki biblioteczne*. Lwów 1907—1908. — Reychman. *Nieznane ex-librisy polskie*. Warszawa 1910 (dwie prace: *Przegl. Bibliot.* 1909, II, 200—204 i odb. oraz rzecz wydana osobno). — Łoza. *Ilustrowane znaki biblioteczne pol-*

¹⁾ Rec. Chmiel. *Kwart. Hist.* 1902, XVI, 282—284.

²⁾ Rec. Pazdro. *Kwart. Hist.* 1900, XIV, 681—683.

skie wieku XIX i doby obecnej. Warszawa 1915.—Gomulicki. *Ex-librisy polskie*. Tyg. Ilustr. 1902, str. 374 — 375; 394 — 395.—Sadowski. *Jeszcze o ekslibrysach polskich*. Tamże, str. 553 — 554 ¹⁾. [Cybulski]. *Ekslibrisy polskie*. Tydzień, dod. do Kurj. Lw. 1902, Nr. 30.—Chwałewik wymienia kolekcye ex-librisów w swych *Zbiorach Polskich*; pisał też w Nowej Gazecie 1914, Nr. Nr. 196, 198 i 200.—D[emby]. *Nowe ex-librisy polskie*. Przegl. Bibliot. 1908, I, 127 — 130.—Ettinger. *Polnische Exlibris* w wydawnictwie: *Exlibris, Buchkunst und angewandte Graphik. Beilage zur Exlibris-Zeitschrift* 1908, XVIII, str. 41—52. Czasopisma specjalne istnieją ponadto w Stockholmie, w Wiedniu, a od niedawna we Lwowie (ob. str. 10).

XIV. KSIĘGARSTWO.

Księgarstwo polskie, rozdzielone kordonami, krępowane na każdym kroku w swej misji krzewienia słowa drukowanego, pracowało do niedawna w warunkach nadzwyczajnie trudnych. Wynikiem tego stanu rzeczy był nader niski poziom ogółu księgarzy, sprzyjający zmonopolizowaniu handlu książkami, a szczególnie działalności wydawniczej przez kilka zasobnych, przodujących firm. Organizacya ogólnopolska była niemożliwa; zapoczątkował ją dopiero pierwszy zjazd księgarzy polskich w Lublinie w dniach 4 i 5 lipca 1918. Organem Związku księgarzy w Król. Polskiem był od października 1910 r. *Przegląd Księgarski*, wymieniany już powyżej, który wydawano jako rękopis wyłącznie do użytku księgarzy. Na zebraniu Związku dn. 4 października 1908 r. został uchwalony regulamin dla księgarzy (Przegl. Księg. 1912, II, 142—143). Z początkiem roku 1911 powstał Związek księgarzy polskich na rzeszę niemiecką, którego regulamin został ogłoszony w Przegl. Księg. 1912, III, 123 — 124 ²⁾; projekt takiegoż regulaminu dla księgarń galicyjskich ob. Przegl. Księg. 1914, V, 62—66. *Przegląd Księgarski* był wypełniony niemal zupełnie przez bibliografię nowości wydawniczych, zgrupowanych według firm nakładowych; oprócz tego prowadzono następujące stałe rubryki: komunikaty zarządu, sprawy księgarskie, glosy księgarzy, kronikę, listę zarejestrowanych księgarń, a przez pewien czas — listę książek zabronionych przez cenzurę rosyjską i niemiecką. W dziale spraw księgarskich znajdujemy prawie wyłącznie przedruki z dzienników i ze zdziwieniem stwierdzamy brak artykułów oryginalnych z dziedziny teoryi i historyi księgarstwa. Świeższy nieco powiew wprowadzają informacje i komunikaty dotyczące międzynarodowego kongresu wydawców oraz stałego biura tegoż kongresu: Przegl. Księg. 1910, I, 28 — 30; 1911, II, 25—27; 1912, III, 74—76, 98—99; 1914, V, 13—16. Znaczenie zasadnicze ma odezwa Tow. Krzewienia Oświaty w Łodzi p. t. *Księgarze i instytucje oświatowe* oraz odpowiedź na nią; 1911, II, 118 — 120. Z artykułów oryginalnych wymienie: J. M. *Rzut oka na stan obecny*

1) Rec. Chmiel. *Kwart. Hist.* 1902, XVI, 605—607.

2) Por. *Księgarstwo poznańskie* (przedruk polemiki). *Przegląd Księg.* 1912, III, 109—115 — *Polska księgarnia centr. w Amer. półn.*, tamże 1913, IV, 1—4. — *Księgarnia polska w Petersburgu*, tamże 1912, III, 58—59 (również przedruki).

księgarstwa polskiego, 1910, I, 4—6; B. S. *W sprawie polepszenia bytu księgarzy prowincjonalnych u nas*, 1912, III, 2—5; R. Janowski. *W obronie interesów księgarstwa prowincjonalnego*, tamże, str. 30—32; Ludw. Fiszer. *W sprawie bibliografii* (księgarskiej), tamże, 1911, II, 45—46. Szereg przedruków dotyczy sprawy literatury pornograficznej¹⁾, niektóre przytaczają dane statystyczne i t. d. Wojna przerwała wydawnictwo tego organu, wznowionego dopiero w r. 1918, początkowo w formie samej tylko bibliografii, oraz tekstu w objętości paru stron; dopiero po zjeździe ukazał się pierwszy numer pod redakcją Rulikowskiego, zapoczątkowując pod dawnym tytułem rzecz zupełnie nową co do treści szaty zewnętrznej. Oprócz szczegółowego sprawozdania ze zjazdu i przedruków referatów zjazdowych (ob. wyżej), znajdujemy tam szereg artykułów zasadniczych, jak [Rulikowski] *Dlaczego książki są obecnie drogie*, str. 54—57 (i odb.); *Niemiecka cenzura*, str. 82—88; [Lam] *Niedoszałe kordony dla myśli polskiej*, str. 129—131; *Projekt reorganizacji stanu księgarskiego oraz wykształcenia zawodowego pracowników księgarskich*, str. 131—132; *O szkołę księgarską*, str. 150—151. Następnie wprowadzono stałe działy: *Z teorii i praktyki księgarskiej*, *Materyały do historii księgarstwa*, *Wiadomości i informacje*, wszystkie prowadzone fachowo i w sposób bardzo zajmujący; treści dopełnia obfita kronika i wykaz nowości z krótkimi streszczeniami. Od numeru 5-go objął redakcję St. Lam.

Poza tem literatura księgarstwa jest niesłychanie skąpa²⁾. Jedyne podręcznik mógłby obchodzić już w roku bieżącym jubileusz—jedynego wydania: Paprocki (wyd.) *Podręcznik księgarski*. Warszawa 1894. Ponadto: Estreicher Stan. (wyd.) *Wspomnienia Ambrożego Grabowskiego*. Kraków 1909.—Celichowski (wyd.) *Korespondencya Kraszewskiego z Żupańskim*. Praca (Poznań) 1912, Nr. 30—35³⁾.—*Katalog wydawnictw księgarni nakładowej Fel. Westa w Brodach*. Wydany w 50 rocznicę pracy zawodowej. Brody 1913 (zawiera szereg przyczynków do historii i stanu obecnego księgarstwa).—Ulatowski (red.) *Rocznik księgarni Bydgoskiej na r. 1913*. Bydgoszcz 1913.—K. R. *Dom księgarni nakładowej Gebethner i Wolff*. Przegl. Techn. 1907, XLV, str. 45.—Łucki wydał *Nieznane pisma prozą Brodzińskiego*, wśród których mieści się urywek p. t. *Księgarze*. Arch. dziej. lit. i ośw. 1910, XII, 412—413,—Kraushar (ob. wyżej).

XV. DRUK WOBEC PRAWA.

Kwestye prawne związane z wytworami druku traktuje w rozwoju historycznym Cederbaum. *Słowo i pismo wobec prawa*. 2 wyd. Warszawa-Kraków 1916. Prawo autora i wydawcy: *Ustawa o prawie autorskiem zatw. dn. 3 kwietnia 1911 r.* Przegl. Księg. 1911, 85—95.—*Projekt komowencyi literackiej* (pomiedzy Francją a Rosją), tamże 1912,

1) Por. Winc. Janowski. *W obronie obyczajności publicznej w książce: Własność nieruchoma warszawska*. Warszawa 1917, str. 151 nast.

2) Prace Rulikowskiego ob. *Statystyka*. Por. artykuły z *Książki* przytoczone powyżej oraz Ortwin, tamże 1914, I, 361—70.

3) Rec. Hahn. *Pam. Lit.* 1912, XI, 685—686.

III, 14—19, 86—87, 99—100; 1913, IV, 58—60.—*Konwencja literacko-artystyczna z rzeszą Niemiecką*, tamże, 49—51.—*Nowa ustawa o własności literackiej i artystycznej oraz konwencja pomiędzy Rosją i Francją*. Warszawa 1912.—Litauer. *Ustawodawstwo autorskie obowiązujące w Król. Polsk.* Warszawa 1916. Prawo prasowe: *Projekt prasowy* (sic). *Przegl. Księg.* 1913, IV, 121—124.—Nowotny. *Prawo prasowe*. *Przegl. Prawa i Adm.* 1917, 186—213, 348—369; 1918, 47—79, 252—266.—Rosenblatt. *Literatura sensacyjna a prawo prasowe. Istota pisma peryodycznego*. Tamże 1917, 20—26.

Nowe warunki bytu politycznego powodują w tej dziedzinie przewrót zupełny: wolność druku, kępowana bezwzględnie przez rządy zaborcze, a w okresie wojennym przez władze okupacyjne¹⁾, przestaje być nareszcie w Polsce pustym dźwiękiem bez treści. Jednakże ostre represye, stosowane już przez rząd polski przeciwko nadto lewicowym lub zbyt prawicowym organom prasy, budzą pewne obawy na przyszłość; nie może ich rozproszyć nowa ustawa prasowa z dn. 7 lutego r. p. (ob. wyżej), wzorowana raczej na przepisach rządów zaborczych, niż na ustawodawstwach państw demokratyczno-konstytucyjnych. Sposób wywiązywania się czynników zainteresowanych z obowiązku składania egzemplarzy bezpłatnych dla bibliotek pozostawia też bardzo wiele do życzenia, podobnie jak cała dotychczasowa organizacja Wydziału prasowego przy min. spraw wewnętrznych.

Gorski. *Z dziejów cenzury w Polsce*. Bibliot. Warsz. 1905, IV, 455—479 i odb. 1906.—Gąsiorowska. *Ustanowienie cenzury w Królestwie Kongresowem*. Tamże 1912, III, 107—243 oraz *Wolność druku w Królestwie Kongresowem*. Warszawa 1916²⁾.—Gutkowski. *Cenzura w wolnem mieście Krakowie 1832—1846*. Kraków 1915³⁾.—Kraushar. *Wolność druku i dziennikarstwo w czasach listopadowych*. Warszawa 1909.—Seruga. *Z działalności cenzury rosyjskiej w Polsce*. Rok Polski. Kraków 1917—1918 i odb.—*Cenzura rosyjska i galicyjska*. Naprzód 1900 (dodatek jubileuszowy).—Mercezyng. *Domniemanie pierwsza w Polsce książka spalona przez katal.* *Przegl. Hist.* 1913, XVI, 187—199.—Celichowski. *Polskie indeksy książek zakazanych*. Arch. dziej. lit. i ośw. w Polsce, 1904, X, 35—45⁴⁾.—Brückner. *Z teki bibliograficznej*. I—II (z powodu pracy poprzedniej). *Pam. Lit.* 1903, II, 59—67; 216 nast.—Ks. Ślósarz. *O cenzurach kościelnych i ekskomunikach w szczególności sposób papieżowi zastrzeżonych*. Lwów 1900.—Ks. Szczepański. *Nowy indeks książek zakazanych oraz jego uzasadnienie, dzieje i nowe prawo*. *Rzecz o nowym indeksie i komentarz do konstytucyi Leona XIII: „Officiorum ac Munerum“*. Kraków 1903.

1) Por. artykuł o cenzurze niemieckiej z wykazem książek zakazanych, zawierającym 862 numery. *Przegl. Księg.* 1918, str. 82—88.

2) *Rec. Kipa. Kwart. Hist.* 1917, XXXI, 191—195.—Gubryńowicz *Pam. Lit.* 1918, XVI, 135—138.

3) *Rec. Vrtel. Pam. Lit.* 1915, XIV, 148 nast.

4) *Rec. Miaskowski. Kwart. Hist.* 1901, XV, 233 nast.

XVI. BIBLIOGRAFIE SPECYALNE.

A) Encyklopedye.

Najłatwiej dostępne zbiory bibliografii specjalnych stanowią encyklopedye powszechne, w których jednak może być uwzględniona tylko literatura najważniejsza. *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*, prowadzona z niezmiernym wysiłkiem w nadzwyczajnie trudnych warunkach, zawiera artykuły długie i nazbyt staranne pod względem literackim, z uszczerbkiem dla materiałów bibliograficznych; rozpoczęta w r. 1890 została doprowadzona do końca 1-ej seryi w r. 1912 (tomy I—LXVIII, lit. A—M); 2-gą seryę rozpoczętą w r. 1903 doprowadzono do litery P (1914). Na skromniejszą miarę zakrojona jest *Encyklopedia Powszechna S. Orgelbranda*, oparta na świetnym wydawnictwie z połowy przeszłego wieku, lecz zmodernizowana zupełnie; nowe wydanie zawiera 16 tomów (1898—1904) oraz 2 tomy Suplementu (1911—12).

Inny charakter ma *Encyklopedia Polska*, wydawnictwo podjęte przez Akademię Umiejętności w Krakowie¹⁾, dotychczas wyszły t. I. *Geografia fizyczna ziem polskich. Charakterystyka fizyczna ludności*. Kraków 1912; t. II—III. *Język polski*. 1915; t. IV cz. 2. *Początki kultury słowiańskiej*, 1912, t. XXI—XXII. *Dzieje literatury pięknej*. 1918. Rzecz popularną wydała Macierz Szkolna p. t. *Polska. Obrazy i opisy*. 2 tomy. Lwów 1906—1909. Wywołana potrzebą aktualną ukazała się wzmiankowana już praca zbiorowa w języku francuskim i niemieckim: *La Pologne*. Lausanne—Paris 1918; *Polen*. Bern 1918. Pokrewny charakter, lecz odmienny cel ma dzieło: *Polska w kulturze powszechnej*, wydane pod redakcją Konecznego. Kraków 1918. Komisya krajoznawcza z ramienia władz okupacyjnych (Landeskundliche Kommission) wydała *Handbuch von Polen*. Berlin 1917²⁾.

Z encyklopedyi specjalnych na pierwszym miejscu należy postawić znakomity *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* tomów 15. Warszawa 1880—1902, oraz Radwański. *Dopełnienie II do Słownika Geograficznego*. Kraków 1914.—Gloger. *Encyklopedia staropolska*, 4 tomy. Warszawa 1900—1903.—*Encyklopedia Wychowawcza*, 8 tomów. Warszawa 1881—1912.—*Encyklopedia Kościelna* t. I—XXIX. Warszawa 1873—1897, t. XXX—XXXII, Płock 1910—1913 oraz *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, tomów 44. Warszawa 1904—1916.—*Encyklopedia Rolnicza*, tomów 10. Warszawa 1890—1902.—*Encyklopedia Handlowa*, 2 tomy. Warszawa b. r. (1914).

B) Bibliografia autorów poszczególnych.

Encyklopedye zawierają również materiały biograficzne pod postacią życiorysów oraz bibliografii dzieł poszczególnych autorów Najważniejsze źródła bieżące do biografii stanowią *Roczniki Akademii*

¹⁾ Plan wydawnictwa por. *Przew. Bibliogr.* 1.12, str. 288.

²⁾ Zbór materiałów bibliograficznych do tego dzieła opracował Praesent (ob. wyżej).

*Umiejętności w Krakowie, Roczniki Warszawskiego Towarzystwa Naukowego, Kronika Uniwersytetu Lwowskiego 1898/9 — 1909/10. Lwów 1912; Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego 1913/14 — 1915/16. Kraków 1917 oraz za r. 1916 — 17, tamże 1918¹⁾, ponadto sprawozdania innych towarzystw i instytucji naukowych oraz wydawnictwa obce, jak *Minerva, Deutscher Universitäts-Kalender, Warszawskija Uniwersitel-skija Izwiestija* (ob. *Czasopisma*) i t. p. Z literatury historycznej: K r a u s h a r. *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk 1800—1832*, tomów 8. Warszawa—Kraków 1900—1905 wraz ze *Skorowidzem osobowym i rzeczowym do tegoż dzieła; tamże 1911. Szereg monografii zawierają Materiały i opracowania dotyczące historii wyższych zakładów naukowych w Polsce. Kraków 1900 nast.; uzupełnienie do wydanej w tym zbiorze historii Szkoły Głównej Warszawskiej stanowi *Księga pamiątkowa Zjazdu b. wychowanków Szkoły Głównej Warszawskiej w 40-tą rocznicę jej założenia. Warszawa 1907. Tutaj również należy wymienić: H a h n. Bibliografia jubileuszu Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków 1901²⁾; Pamiętnik obchodu jubileuszowego w 250 rocznicę założenia uniwersytetu we Lwowie przez Jana Kazimierza. Lwów 1914. oraz *Katedra historii literatury polskiej w Uniwersytecie Lwowskim 1826—1904. Lwów 1912. Lewicki. Bibliografia druków odnoszących się do Komisji Edukacji Narodowej. Lwów 1908³⁾.****

W piśmiennictwie naszym daje się odczuwać dotkliwie brak słownika pisarzy polskich we wszystkich dziedzinach ducha ludzkiego, w połączeniu ze szczegółową bibliografią ich dzieł oraz prac o nich. Stefan D e m b y przygotowuje taki słownik od lat dwudziestu, lecz dotychczas nie znalazł nakładcy⁴⁾. Wydał jedynie małą część materiałów jako *Album Pisarzy Polskich. Warszawa 1898—1901*, oraz ogłosił niektóre bibliografie poszczególne (ob. niżej). Sumiennie opracowane materiały bio- i bibliograficzne zawiera dzieło zbiorowe *Wiek XIX. Sto lat myśli polskiej. T. I—VIII. Warszawa 1906—1914⁵⁾. (K o r b u t i i n. ob. niżej).—C h e ł m o Ń s k a (wyd.) *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek XIX wieku. 2 tomy, Warszawa 1903.—Ł o z a. Słownik architektów i budowniczych Polaków oraz cudzoziemców**

¹⁾ Kronika Uniwersytetu Warszawskiego jest w przygotowaniu; z wydawnictw dotychczasowych: *Statut tymczasowy Uniwersytetu Warsz. i Ustawy tymczasowe wydziałów. Warszawa 1915.—Statut tymczasowy Uniw. Warsz. Warszawa 1917* (odb. z Dziennika urzęd. Min. W. R. i O. P. 1917 № 2). — *Spisy wykładów (i wykładających)* za lata 1915/16, 1916/17, 1917/18 i za semestr zim. 1918/19. Ponadto *Przepisy dla studentów, Przepisy o egzaminach* i t. p. — Por. też M u s z k o w s k i. *Kalendarz Uniwersytecki* na r. 1915/16 oraz na semestr zim. 1916/17. Warszawa 1916—1917 — Uniwersytet Lubelski por. *Przepisy dla studentów Uniw. Lubelsk. 1918* oraz *Spis wykładów i wykaz instytucji uniwersyteckich*, półr. zim. 1918/19. — Polskie Kolegium Uniwersyteckie w Kijowie wydało *Programy Wykładów* na r. ak. 1917/18. Kijów 1917—1918.

²⁾ Rec. Chrzanoński. *Książka* 1902.—Ułaszyn. *Przeł. Polski* 1902, XII, 525—530.

³⁾ Rec. Krzemiński. *Przeł. Bibliot.* 1909, II, 137—145. — Janowski. *Kwart. Hist.* 1909, XXIII, 593—596.

⁴⁾ Por. Niemojewski *Mysł Niepodległa*. 1913, № 244, str. 721—735.

⁵⁾ Rec. Brückner. *Pam. Lit.* 1907, VI, 115—117; 1908, VII, 211—22; 1914, XIII, 118—119.—Hahn. *Książka*. 1909, str. 49—52. — Czekalski. *Bibl. Warsz.* 1913, II, 384—385.—Wi. Baranowski, tamże 1914, III, 370—372.

w Polsce pracujących. Warszawa 1917 i Suplement 1918¹⁾.—Bersohn. *Słownik biograficzny uczonych żydów polskich XVI, XVII i XVIII wieku*. Warszawa 1906.—Nusbaum-Hilarowicz. *Szlakami nauki ojczyzny. Życiorysy biologów polskich*. Warszawa 1916.—Dyląganka. *Spis pracowników polskich w zakresie geologii od początku XIX wieku. Polska w kulturze powszechnej*, 1918, II, str. 366—376. Jediną próbę słownika wszystkich pisarzy polskich żyjących znajdujemy w *Roczniku Naukowo-literacko-artystycznym*, którego wydawcą był Okręt. Warszawa 1905.

Bibliografie w odniesieniu do poszczególnych autorów²⁾: Heck. *Z literatury Mickiewiczowskiej w roku jubileuszowym*. Przegl. Powsz. 1899, LXIII, 113 nast.; 1900, LXVI, 116 nast. i 313 nast. i odb. 1900³⁾.—Kallenbach. *Nieznane wydanie tomu pierwszego „Poezyi“ Mickiewicza*. Pam. Lit. 1910, IX, 305 nast.—Hahn. *Przegląd najnowszych prac o Stowackim*. Pam. Lit. 1903—1914, II—XIII oraz *Bibliografia o Jul. Stowackim za r. 1909*, ze słowem wstępnem Kallenbacha. Lwów 1916⁴⁾. Kleiner. *Król—duch, ujęcie stanu badań do r. 1910. Studya o Stowackim*. Lwów 1910, str. 77—160.—E. K. *Przyczynki do bibliografii prac o Jul. Stowackim*. Przew. Bibliogr. 1909, Nr. Nr. 8—12.—Grabowski. *Zygmunt Krasiński w piśmiennictwach słowiańskich. I. Słowiańszczyzna zachodnia. Szkice i rozprawy z piśmiennictw słowiańskich t. V*. Kraków 1904.—*Bibliografia osobnych wydań utworów Norwida z uwagami Przesmyckiego w Chimerze* 1904, VIII, 428—438.—Hahn. *Bibliografia o Mikołaju Reju za r. 1905*. Pam. Lit. 1905, IV, 569—578.—[Woyde]. *Bibliografia dzieł Reja w książce Tarcza wiary*. Warszawa 1905, str. 7—11.—Biegański. *Ku uczczeniu 200-ej rocznicy urodzin Konarskiego*. Kraków 1900.—Korbut. *Michał Wiszniewski i puścizna po nim*, Warszawa 1901⁵⁾.—Dickstein. *Przyczynek do bibliografii dzieł Hoene-Wrońskiego*. Wiad. Matem. 1915, XIX, 233—236⁶⁾.—Wrzosek. *Ludwik Bierkowski*. Kraków 1911. *Poczet dzieł, rozpraw i pism ulotnych*, str. 171—175.—*Exposé des titres et des travaux scientifiques de X. Gąteżowski*. Paris 1902.—Bielniński. *Życie i pisma Sostawa Laguny*; w wydaniu *Pism*. Warszawa 1915, str. I—XII.—Dunin. *Romuald Hube*. Warszawa 1904.—Demby. *Bibliografia Sienkiewicza*. Tyg. Ilustr. 1900, Nr. 10 oraz *Bibliografia Świętochowskiego*. Warszawa 1908.—Biegeleisen. *Lirnik Mazowiecki*. Warsz.-Lubl.-Łódź-Krak. 1913; bibliografia str. 265—345.—Bernacki. *Bibliografia utworów Jana Kasprowicza w Kasprowicza dziełach poetyckich*. Lwów—Warszawa 1912, t. I, str. VII—LX.—Rogowski. *Przyczynek do bibliografii Wyspiańskiego*. Dzwon Polski. Warszawa 1914, str. 13—17.—*Bibliografia utworów Reymonta*. Ziemia Lubelska 1914, Nr. 81.—

1) Rec. Kłos. *Przegl. Techn.* 1917, str. 285—286.

2) Podaję tutaj tylko studya specjalne, zaznaczając, że każda niemal praca z zakresu historii piśmiennictwa zawiera materiał bibliograficzny.

3) Ułaszyn wspominał o bibliografii Mickiewiczowskiej, która „przygotowuje się do druku“. *Izw. Otdiel. russk. jaz. i słow.* 1902, VII, zes. 4, 401.

4) Rec. Kędzierski. *Kur. Pozn.* 1916, № 294.

5) Rec. Chmielowski. *Pam. Lit.* 1902, I, 175—176.

6) Uzupełnienie do pracy: *Katalog dzieł i rękopisów Hoene-Wrońskiego*. Kraków 1896.

Babiaczyk. *Bibliografia prac naukowych Nehringa* w połączeniu ze *Wspomnieniem pośmiertnym przez Chrzanowskiego*. Warszawa 1909, str. 29—53¹⁾.—Karłowicz Jan. *Życie i prace (1836—1903)*. Warszawa 1904.—Nałęcz-Dobrowolski. *Aleksander Jabłonowski. Zarys żywota i przegląd dzieł*. Przegl. Hist. 1913, XVII, 239 nast. i odb. Warszawa 1913; bibliografia, str. 15—22.—Tomkowicz. *Spis ogłoszonych pism i dzieł Wł. Łuszczkiewicza*. Roczn. Krak. 1902, V, 37—46.—Gumowski. *Ś. p. Franciszek Piekosiński*. Kraków 1907.—Wojciech Kętrzyński. *Pisma 1865—1905* (sama bibliografia). Lwów 1906.—Demby. *Bibliografia pism Zygmunta Glogera*. Warszawa 1911.—A. Trembecki (o. Wacław Nowakowski) *Zestawienie przedmiotów w dziełach Eust. Iwanowskiego (Heleniusza)*. Kraków 1900.—Majewski. *Bibliografia prac moich 1876—1906*. Warszawa 1906 (jako rkp. w 90 egzemplarzach).—Bibliografia prac Straszewskiego w Księdze pamiątkowej: *Szkice filozoficzne*. Kraków 1900.—Spasowski. *Adam Mahrburg*. Warszawa 1913 (bibliografia str. 175—181).—Bibliografia prac Brudzińskiego w dziele: *Wszechniicy Warszawskiej. Księga pamiątkowa. Zbiór prac z dziedziny patologii dziecięcej współpracowników Brudzińskiego*. Warszawa 1916, str. IX—XI i w. innych.

Z bibliografii autorów obcych w Polsce pracę specjalną znam tylko jedną: Kołodziejczyk. *Goethe w Polsce*. Kraków 1913²⁾. Jednakże obfity materiał zawierają mnożące się coraz liczniej studia dotyczące oddziaływania autorów obcych na piśmiennictwo polskie, jak Szykowski. *Gessneryzm w poezji polskiej*. Kraków 1914; *Ossyan w Polsce*, tamże 1913; *Schiller w Polsce*, tamże 1915 i in.—Bernacki. *Shakespeare w Polsce do końca XVIII w.* Kraków 1914 (odb. z t. XII dzieł Shakespeare'a).—Rulikowski. *Molier w Polsce*. Wśród książek. Warszawa 1913, Nr. 1.—Demby. *Spencer w piśmiennictwie polskiem*. Ogniwo 1903, Nr. 52 i Przegl. Filozof. 1904, VII, 223—228.—Harassek. *Kant w Polsce przed r. 1830*. Kraków 1916.—Pęcherski. *Herder i Brodziński*. Kraków 1915.—Windakiewicz. *Walter Scott i Byron w odniesieniu do polskiej poezji romantycznej*. Kraków 1914.—Smolarski. *Studia nad Wolterem w Polsce*. Lwów 1918 i inne. Bibliografia dzieł i przekładów autorów francuskich ostatniej doby dał Lorentowicz. *Nowa Francya literacka*. Warszawa 1911, str. 541—560.

Anonimy, pseudonimy i kryptonimy rozwiązuje w miarę możności Estreicher w Bibliografii Polskiej; po za tem jednak działano w tej dziedzinie bardzo niewiele. I[zabela] Z[biegniewska]. *Pseudonimy i kryptonimy pisarzy polskich*. Warszawa 1905.—H[elena] D[ąbcańska]. *Pseudonimy pisarzy polskich*. Lwów 1910. Z prac naukowych, traktujących o poszczególnych zagadnieniach: Smoleński. *Publicyści anonimowi z końca XVIII wieku*. Przegl. Hist. 1912, XIV, 48, 195, 317.—Brückner. *Kto jest autorem „Wiejskiej szczęśliwości“*. Pam. Lit. 1903, II, 217 nast.—Krzyżanowski. *Kto jest autorem*

1) Rec. Gubrynowicz. *Pam. Lit.* 1910, IX, 389—390.

2) Rec. Gerstman. *Pam. Lit.* 1914—15, XIII, 409.

„Obłężenia Jasnej Góry Częstochowskiej“. Pam. Lit. 1914, XIII, 52 — 68 i inne.

C) Poradniki bibliograficzne.

W dziedzinie bibliografii specjalnej najdotkliwiej daje się odczuwać brak wykazu szczegółowego istniejących opracowań, co powoduje wielką stratę czasu i energii na poszukiwania literatury już zgromadzonej¹⁾. Zaradzić temu mogłaby jedynie wyczerpująca bibliografia bibliografii; podobno opracowuje ją kilku specjalistów, niezależnie jeden od drugiego—może zjednoczenie tych wysiłków doprowadziłoby do tak pożądanej publikacji²⁾.

Natomiast posiadamy dzieła, w których są zgromadzone wskazówki bibliograficzne z różnych dziedzin nauki. Na pierwszym miejscu należy postawić wydawnictwo Michalskiego i Heflich'a. *Poradnik dla samouków*. Warszawa 1898—1917. Ta praca zbiorowa najwybitniejszych specjalistów, rozpoczęta przed 20 laty, w najtrudniejszych warunkach cenzuralnych i wydawniczych, w czasach, gdy Królestwo Polskie było pozbawione wszelkich niemal warsztatów pracy naukowej, a działalność oświatowa była prawie niemożliwiona, starała się zastąpić zarazem jedno i drugie; rola tego dzieła w rozwoju ruchu umysłowego pod zaborem rosyjskim jest tak doniosła, że dzieje jego powstania i oddziaływań zasługują na specjalną monografię. Pierwsza serya zawiera bibliografię rozumowaną poszczególnych działów wiedzy, ułożoną według stopni, wraz ze wstępami orientacyjnymi i zasobem wskazówek metodycznych. T. I. *Matematyka. Nauki przyrodnicze*, ze wstępem Mahrburga *O podziale nauk*; wyd. 2-gie Warszawa 1901 (wyd. 1-sze 1898); t. II. *Językoznawstwo. Filologia. Historia*. 1899; t. III. *Nauki społeczno-prawne. Nauki filozoficzne*. 1900; t. IV. *O wykształceniu ogólnem. Nauki filozoficzne. Pedagogia. Popularyzowanie wiedzy i samouctwo*. 1902. Podczas wojny ukazało się nowe wydanie, zmienione zupełnie: t. I. *O nauce* (Łukasiewicz). *Matematyka*. 1915; t. II. *Fizyka. Geofizyka. Meteorologia* 1917. Oprócz tego *Poradnik* zawiera dwie jeszcze serye: *Świat i człowiek* oraz *Dzieje myśli*; pierwsza daje szereg studyów popularnych, oświetlających stosunek człowieka do wszechświata z punktu widzenia idei ewolucyj (wyd. I-sze, 2 tomy Warszawa 1903—1905; wyd. II-gie 1908—1913), a druga—obszernie traktowaną historię nauki, również w szeregu opracowań monograficznych (t. I, cz. 1—2; tamże 1907—1909), które objęły dotychczas rozwój metody badań naukowych, dzieje nauk matematyczno-fizycznych, biologii, antropologii, psychologii i językoznawstwa³⁾.

¹⁾ Pobieżny wykaz bibliografii specjalnych por. *Poradn. dla czytaj. książki* 1902 № 6.

²⁾ Pracę o charakterze szkicowym dał Jolowicz: *Die polnische Bibliographie in ihrer Entwicklung und ihrem gegenwärtigen Stande. Festschrift zur Begrüssung der 6-ten Versammlung deutscher Bibliothekare in Posen*. Poznań 1 05.

³⁾ Rec. Massonius. Książka 1901, I, 181—182; 1902, II, 153—154. *Otelet. Bulletin de l'Institut International de bibliographie* 1909, fasc. 1—3; Silberstein w *Nature* (Londyn) 1918; Fajans. *Die Naturwissenschaften* 1918 i in.

Bibliografię rozumowaną wraz ze wskazówkami metodycznymi podają również prace i wydawnictwa W. M. Kozłowskiego: *Co i jak czytać. Wykształcenie samego siebie i czytelnictwo metodyczne*. Wyd. 4-te Warszawa 1907¹⁾; *Uniwersytet w domu. Co czytać i z czego się uczyć* (praca zbiorowa). Tamże 1913; *Mysł i życie* (miesięcznik). Tamże 1912—1913. Rzecz obca w przekładzie polskim: Fonck. *Praca naukowa. Przyczynek do metodyki studyów wyższych*; tł. Rapacki. Warszawa 1910 (m. i. wykaz bibliografii obcych).

D) Bibliografie specjalne przedmiotowe.

Matematyka i Nauki przyrodnicze. *Katalog literatury naukowej polskiej*, wydawany przez Komisję Bibliograficzną Wydziału Matem.-Przyrodn. Akademii Umiejętności w Krakowie, jako dział polski międzynarodowego katalogu literatury naukowej, publikowanego z inicjatywy Royal Society w Londynie. T. I—XII. Kraków 1901—1912²⁾.—*Spis autorów i rzeczy w wydawnictwach Wydziału Mat.-przyd. Akad. Um. do r. 1900. Cz. I. Spis autorów*. Kraków 1905. — Bibliografia *Prac Matematyczno-Fizycznych i Wiadomości Matematycznych* ob. *Bibliografia czasopism*.

Krajoznawstwo i Ludoznawstwo. *Słownik Geograficzny i Encyklopedia Staropolska* ob. *Encyklopedye*. — *Bibliografia fizyografii ziem polskich*. ob. str. 19³⁾.—Gawęłek. *Bibliografia ludoznawstwa polskiego*. Kraków 1914⁴⁾ i *Bibliografia ludoznawstwa litewskiego* Roczn. Tow. Przyj. Nauk w Wilnie, 1911/14, V, 326 — 401 i odb. Wilno 1914. Kołodziejczyk. *Bibliografia słowiaoznawstwa polskiego*. Kraków 1911⁵⁾. *Przegląd prac dotyczących ludności polskiej Prus i Pomorza*. Roczn. Tow. Nauk. w Toruniu 1902 nast. t. IX nast. — Strzelecki. *Materyały do bibliografii etnograficznej polskiej 1878 — 1894*, Wisła i odb. Lwów 1901.—Majewski. *Przegląd literatury przed i protohistorycznej z ostatniego dziesięciolecia*. Wisła 1900 i odb.—Czarnowski. *Bibliografia archeologii przedhistorycznej polskiej i Polski dotyczącej*. Światowit 1906, VII, 90—114 oraz *Polska przedhistoryczna. Literatura przeddziesięciolecia Polski i ziem sąsiednich słowiańskich*. Warszawa-Kraków 1909.—Sawicka. *Przegląd Gazety Świątecznej 1889—1900 oraz Gazety Kaliskiej z r. 1902*. Wisła XVII, 249 nast., 508 nast.—Radliński. *Antropologia* (notatka bibliograficzna). Poradn. dla czyt. książki 1902, str. 135 — 141. Talko-Hryncewicz. *Polskaja antropologiczeskaja literatura*. Russk. Antropologiczeskij Żurnał 1900 i odb.—Ułaszyn.

¹⁾ Rec. Smoleński. *Książka* 1908, 3, str. 329—330.

²⁾ Odezwa Komisji Bibliograficznej ob. Poradn. dla czyt. książki 1901 № 4.

³⁾ J. Siemiradzki i E. Dunikowski. *Spis bibliograficzny dzieł i artykułów dotyczących geologii Królestwa Polskiego, Galicyi i krajów przyległych*. Pam. Fizyogr. 1891, XI, 109—135; do okresu sprawozdawczego należy: Lewiński. *Dopelnienie do spisu* i t. d. (powyższego), tamże 1902, XVII, 35—62.

⁴⁾ Rec. Balicki. *Przegl. Polski* 1914, II, 320—323.—Fischer. *Książka* 1914, 134—136.—Bystron. *Kwart. Hist.* 1915, XXIX, 300 nast.—Matusiak. *Przegl. Powsz.* 1916, II, 362—364.

⁵⁾ Rec. Magiera. *Kwart. Hist.* 1912, XXVI, 411—412.—Fischer. *Pam. Lit.* 1913, XII, 119—122.—Franczew. Warszawa 1912.

Polskija periodiczeskija izdanija po etnografii (1900—1901). Izw. Otdiel. russk. jaz. 1903, VIII, zes. 4, str. 383—400.—Praesent (ob. Encyklopedye) — Barcz. *Bibliographia Tatraensis*.¹⁾—Świerz. *Katalog biblioteki Tow. Tatrzańskiego w Zakopanem*. Kraków 1904.—Wigiler. *Spis artykułów treści przyrodniczej drukowanych w Pamiętnikach Tow. Tatrzańskiego*. Pam. Tow. Tatr. za r. 1913. Kraków 1914.—Wendt. *Katalog der Druckschriften über die Stadt Danzig*. Danzig 1903.—Bujak. *Początki kartografii w Polsce*. Wiad. Numizm.-archeol. 1900, IV, 180—186²⁾ oraz *W sprawie kartografii historycznej*. Spraw. Wydz. hist.-filol. Akad. Um. 1906, Nr. 1.—B. Olszewicz. *Program badań nad historią kartografii Polski*. Przegl. Hist. 1916, XX i odb. oraz *W sprawie wydawnictwa „Pomniki Geografii Polskiej”*. Ziemia 1914 Nr. 20 i odb.—Hoffman *Krajoznawcy polscy. Przyczynek do bibliografii krajoznawstwa polskiego* (litery A do D). Warszawa 1909.—Poniałowska. *Spis książek geograficznych dla młodzieży szkół średnich*. Warszawa 1912.

Język i literatura. Do ludoznawstwa poczęści należy *Katalog dzieł treści przystawowej składających bibliotekę Ign. Bernsteina*. Warszawa 1901³⁾, stanowiąc przejście do językoznawstwa i literatury. Bibliografię z zakresu językoznawstwa, prowadzoną w *Roczniku Sławistycznym*, w *Eos*, w *Pracach Filologicznych* i w *Izwiest. Otdiel. Russk. Jaz. i Słow. Imp. Akad. Nauk* omawiałem powyżej (ob. *Bibliografia czasopism*). Tutaj wspomnę o wypisach wydanych przez A. A. Kryńskiego przy współudziale i z inicjatywy przedwcześnie zmarłego syna Mirosława Kryńskiego: *Zabytki języka staropolskiego z w. XIV, XV, XVI*. Warszawa 1918, które zawierają starannie opracowane wykazy literatury. Ponadto: Ułaszyn. *Kritiko-bibliograficzeskija zamietki o niekotorych izsledowanijach poswiaszczonnych polskomu jazyku*. Izw. Otdiel. russk. jaz. i słow. 1906, XI, zes. 4, 412—416; 1907, XII, zes. 1, 454—482; zes. 2, 475—491. Por. też *Stare druki*.

Materyał bibliograficzny dotyczący literatury polskiej zawierają wszystkie opracowania historyczne bez względu na to, czy podają specjalne wykazy bibliografii, czy nie, a szczególnie takie, które obejmują całokształt dziejów w całej ich rozciągłości lub w pewnej epoce; muszę poprzestać na wymienieniu nazwisk niektórych autorów, jak Chmielowski, Pilat, Tarnowski, Brückner, Chrzanowski, Wojciechowski, Feldman, Jacimirskij, Komarnicki i w. in. O bibliografii prowadzonej w czasopismach specjalnych wspominałem już kilkakrotnie, a bibliografii autorów poszczególnych poświęciłem dział osobny, w którym przytoczone zostało m. i. wydawnictwo: *Sto lat myśli polskiej*. Czasy ostatnie przyniosły nadzwyczaj pożyteczną pracę: Korbut. *Literatura polska od początku do powstania styczniowego*. Tomy I—II. Warszawa 1917—1918, która stanowi nieoceniony podręcznik do studyów naukowych nad literaturą polską⁴⁾. Ponadto zaznaczę ciekawe przeglądy w czasopismach obcych,

¹⁾ Odezwa autora ob. Przew. Bibliogr. 1913, 242—243.

²⁾ Rec. Romer. Kwart. Hist. 1902, XVI, 469—470.

³⁾ Rec. Brückner. Kwart. Hist. 1902, XVI, 463.

⁴⁾ Rec. Gubrynowicz. Kwart. Hist. 1918, XXXII, 77—81. — Lam Przew. Nauk. Lit. 1918, str. 948 nast.

które obejmują przeważnie bibliografie, historje, język i historję literatury: Brückner. *Polonica* w Archiv. f. slav. Philol. 1902, XXIV nast.; Ptaszycki. *Polskaja Bibliografija* w Izv. Otdiel. russk. jaz. i slov. 1900 i Ułaszyn, tamże 1902 i 1907. Wagner opracował bibliografię literatury w przytaczanym już podręczniku niemieckim.

Historja. Bibliografia historii polskiej może się poszczycić znakomitem dziełem, opracowanym przez Ludwika Finkla, wspólnie z Henrykiem Sawczyńskim i członkami Kółka Historycznego uczniów Uniwersytetu Lwowskiego. Rozpoczęta przez grono członków tegoż Kółka w r. 1878, popartych w swych usiłowaniach przez Liskego i zachęconych obietnicą Szujskiego, że gotowe dzieło wyda Akademia Umiejętności, praca zbiorowa była prowadzona najpierw przez Sawczyńskiego, a od r. 1886 przez Finkla, który został wówczas docentem na uniwersytecie lwowskim. Po rozejrzeniu się w zebranych już materyale, wynoszącym około 20000 kartek, nowy kierownik stwierdził konieczność odmiennego zorganizowania pracy i zwrócił się do Akademii Umiejętności z prośbą o zasiłek na prowadzenie i wydanie bibliografii; drobny zasiłek został przyznany po przedstawieniu planu dzieła w 1888 r., wobec czego wyznaczono wynagrodzenia za pracę, nie rezygnując jednak z pomocy bezinteresownej, której udzielali m. i. Papée, Korzeniowski, Wisłocki i in., przyczem Sawczyński pozostał najczynniejszym i najwierniejszym współpracownikiem w przeciągu lat dwudziestu. Zgromadziwszy jeszcze około 40000 kartek, Finkel rozpoczął druk w jesieni 1889 r., nie zrażając się niesłychanemi trudnościami, znajdując podporę w dowodach uznania i we współdziałaniu szeregu wybitnych uczonych polskich. Część I, zawierająca wiadomości wstępne i źródła — wyszła w r. 1891; część II, zawierająca działy: geografia i etnografia, wiara i kościoły, prawo i ekonomia, oświata — w latach 1895—1901; część III, zawierająca historję polityczną i skorowidze — w latach 1904—1906; dodatek I, mieszczący w sobie uzupełnienia po koniec r. 1900, dodatki i sprostowania, ukazał się w r. 1904, a Dodatek II zeszyt pierwszy z uzupełnieniami za lata 1901—1910 w r. 1914. Dzieło to ma już oddawna wyrobioną opinię naukową u obcych i u nas; pisali o niem Koneczny w Kwart. Hist. 1891, str. 66—78; Perlbach w Centralblatt f. Bibliotheksweisen 1892, IX, str. 361—370 i 1905, XX, str. 219; Liubowicz w Kijewsk. Starina 1893, IV, 173—176; Potthast w 2-giem wyd. Bibliotheca Historica medii aevi. Berlin 1896, str. XXX; Stein w Manuel de bibliographie générale. Paris 1897, str. 429; Kaindl w dodatku naukowym do Wiener Zeitung 1902, Nr. 100 i w Oesterreichisches Literaturblatt; Ułaszyn w Książce 1902, str. 43, w Bibliotece Warsz. 1902, I, 589—592 i w Izwiestjach otdielenja rusk. jaz. i slov. imp. Akad. Nauk. 1902, VII, zes. 4, 366—400 i w. in. 1).

Kontynuacyę dzieła Finkla stanowi bibliografia literatury historycznej w Kwartalniku Historycznym, omówiona w dziale czasopism. Finkel podawał przeglądy p. t. *Polen* w Jahresberichte für Geschichtswissenschaft 1900 nast. Z innych prac: Kochanowski. *Dziejopisarstwo polskie w latach 1903—1907*. Warszawa 1909. Perfeckij.

1) Por. też *Przew. Bibliogr.* 1906, str. 155-156.

Obzor Ugro-Russkoj istoriografii. Izw. Otdiel. russk. jaz. i słow. 1914, XIX, zes. 1, str. 291—341. — Kriksin. *Polskija izsledowanija po istorii smutnawo wremieni*, tamże 1901, VI, zes. 3, str. 317—346. — Lewicki. *Bibliografia druków odnoszących się do Komisji Edukacji Narodowej*. Lwów 1908¹⁾. — R. W. Wisłocki. *Autografy i druki na wystawie Kościuszkowskiej w Warszawie w Katalogu wystawy pamiątek Kościuszkowskich*. Warszawa 1917. — Lam. *Kościuszek w literaturze powszechnej*. Gaz. Wiecz. 1917, Nr. Nr. 3801, 3809, 3811. — *Kościuszek wśród obcych*. *Kalendarz Powszechny Galicyjski* (Winiarza) na r. 1917. — *Bibliografia powstania styczniowego*. *Dzien. Pozn.* 1913, Nr. 17. Epoka okupacji niemieckiej przyniosła prace: W. Recke i A. M. Wagner *Bücherkunde zur Geschichte und Literatur des Königreichs Polen*. Warschau 1917²⁾. Z rzeczy popularnych: Korzon. *Vademecum Kościuszkowskie*. Lwów 1918. — Gąsiorowska. *Historia Polski w nauczaniu analfabetów dorosłych*. Warszawa 1916.

Prawo i Nauki społeczne. W dziale bibliografii nauk społecznych i prawnych przoduje *Bibliografia prawnicza polska XIX i XX wieku*, opracowana pod kierunkiem Suligowskiego i wydana w przeważnej części jego nakładem w Warszawie 1911; oprócz bibliografii w układzie rzeczowym znajdujemy tam artykuł wydawcy: *Rzut oka na twórczość piśmienniczą prawników polskich w ciągu XIX wieku i pierwszego dziesięciolecia XX wieku* (str. XXVII—XCV); historię wydawnictwa; listę współpracowników; wykaz źródeł; wspomniane już zestawienie statystyczne i wreszcie skorowidze.³⁾ Uzupełnienie stanowi: *Polska Bibliografia Prawnicza 1911—1912. Rejestr alfabetyczny* — rzecz opracowana przez Rom. Longchamp de Berier z polecenia komisji bibliograficznej Tow. Prawniczego we Lwowie. Lwów 1916; także rejestry mają być ogłaszane co kilka lat, a za dłuższy okres czasu zostanie sporządzona bibliografia systematyczna. Ks. Fijałek. *Bibliografia ustawodawstwa kapitulnego* w dziele: *Statuty Kapituły Katedralnej wrocławskiej*. Kraków 1916⁴⁾. — Peretiatkiewicz. *Literatura encyklopedyj i filozofii prawa w latach ostatnich*. Kraków 1916. O potrzebie *Bibliografii umiejętności prawnych i o wzorach zagranicznych* pisał Posner. *Poradn. dla czyt. książki*, 1902 Nr. 2/4. Przyczynki poszczególne dali: Kraushar. *Pierwsza książka prawnicza polska* w pracy *Z wieku Mik. Reja. Księga Jubileuszowa*. Warszawa 1905, str. 78—107. Kaczkowski. *Historia wydawnictwa Zbioru przepisów administracyjnych Król. Polskiego*. Warszawa 1917 i in.

Bibliografia polskiej literatury spółdzielczej zebrana staraniem Patronatu Związku Spółek zarobkowych i gospodarczych. Poznań 1907. — Łagiewski. *Polskie piśmiennictwo spółdzielcze*. *Ekonomista* 1916,

¹⁾ Rec. Krzemiński. *Przeł. Bibliot.* 1909, II, 137—145. — Ludw Janowski. *Kwart. Hist.* 1909, XXIII, 593—596.

²⁾ Rec. Perlbach. *Zentralbl. f. Bibliothekswesen* 1918, XXXV, 136—138. — L. Finkel. *Kwart. Hist.* 1917, XXXI, 487—488. — Inne prace obce ob. *Polonica na obczyźnie*.

³⁾ Por. notatkę informacyjną Suligowskiego w *Przeł. Bibliot.* 1908, I, 247—249. Rec. Sochaniewicz. *Pam. Lit.* 1912, XI (uzupełnienia do działu wymowy). — *Przew. Bibliogr.* 1912, str. 67—68.

⁴⁾ Rec. Abraham. *Kwart. Hist.* 1917, XXXI, 157—158.

III/IV, 55—108. Mann. *Polska literatura gospodarcza*. Odbudowa Kraju 1917 I, 567 nast.; 637 nast.—Dziwulski. *Piśmiennictwo polskie ekonomiczne w ciągu ostatnich lat pięćdziesięciu*. *Ekonomista* 1918, I, 23—32. Rutkowski. *Włoska literatura historyczno-gospodarcza w ostatnich latach dwudziestu (1890—1910)*. *Ekonomista* 1911, I, 143—171. Por. nadto *Przegląd czasopism* oraz bibliografię uwzględniającą również prace obce w miesięczniku *Ekonomista*.—Mayzel. *Obraz bibliograficzny polskiej literatury asekuracyjnej w pracy: Przegląd historyczny rozwoju instytucyj ubezpieczeń w Król. Pol.* Warszawa 1900. *Bibliografia ważniejszych prac poświęconych rozbirowi stosunków włościańskich w dawnej Polsce*. Poradnik dla czyt. ks. 1902, II, 77—78.

Religia. Literaturę dzieł z zakresu religii podają obydwie *Encyklopedye kościelne* oraz wydawnictwa wzmiankowane w dziale czasopism bibliograficznych *Informacje dla duchowieństwa katolickiego* oraz *Sternik*. Bibliografię i recenzje zamieszczają czasopisma specjalne, jak *Homiletyka*, *Wiadomości Archidiecezjalne* i inne. Rozumowany poradnik bibliograficzny daje ks. Woroniecki. *Przewodnik po literaturze religijnej dla osób pragnących pogłębić swe wykształcenie w dziedzinie wiary katolickiej*. Lwów—Włocławek 1914. Popularny również charakter mają wykazy literatury w książce *Na przelocie*. Cz. II. *Wiara i niewiara*. Warszawa 1918, str. 164 nast.; 224 nast. Rzecz naukową dał Bruchnalski. *Bibliografia Maryologii Polskiej od wynalezienia sztuki drukarskiej do r. 1902*. *Księga pamiątkowa Maryańska*, t. II, cz. 1. Lwów—Warszawa 1905.—Ks. Skimborowicz. *Ku czci Bogarodzicy. Pamiątka 1-ej w Warszawie wystawy Maryańskiej*. Warszawa 1905. Wykaz najważniejszych dzieł z historii religii podaje Lange w opracowaniu dzieła *Chantepie de la Saussay. Historia religii*. Warszawa 1918.

Pedagogia. Literaturę pedagogiczną podaje *Encyklopedia Wychowawcza*, peryodyki specjalne, *Przewodnik bibliograficzny Księgarni Nauczycielskiej*. Lwów 1913—1914 i t. d. Z prac osobnych: Bałaban. *Bibliografia pedagogiczna polska w ostatnim dziesięcioleciu 1890—1900*. Lwów 1901.—Łaparewicz. *Bibliografia nauczania przedmiotów matematyczno-fizycznych w szkole średniej*. Warszawa 1910.—Kosmowska, Milkuszyc i Szcówna. *Kobieta polska, jako autorka pedagogiczna*. Warszawa 1912.

Filozofia. Bibliografię filozofii opracował ks. Radziszewski w *Przeglądzie Filozoficznym*; w r. 1904 ogłosił wstęp do tej pracy p. t. *Układ dziesiętny w bibliografii filozoficznej*, a następnie zaczął prowadzić rzecz samą, wydawaną również w odciskach, Nr. 2 w r. 1905, Nr. 3 w r. 1906¹⁾.—Halpern. *Kronika polskiej pracy filozoficznej* Nr. 1 od początku r. 1910 do połowy 1911. *Przeł. Filozof.* 1911 i odb.—Struве. *Filozofia polska w ostatnim dziesięcioleciu (1894—1904)*. Warszawa 1907.—Demby i Harassek ob. wyżej.

Sztuki piękne.²⁾ O zbiorach polskich oprócz Chwałewika

¹⁾ Rec. Bibl. Warsz. 1905, str. 197—198. *Przeł. Katol.* 1905, str. 295—296.

²⁾ Źródła, których tutaj wymieniać nie mogę, stanowią katalogi zbiorów i wystaw, sprawozdania instytucyj oraz wszelkie opracowania historyczne. Z rzeczy obcych zawierających polonica: *Répertoire d'art et d'archéologie. Dépouillement des périodiques et des catalogues de ventes français et étrangers*. Paris 1911 nast.

piisał Treter w pracy *Muzea współczesne*. Kijów 1917, zawierającej też bibliografię muzeologii. Jako wydawnictwo treści ogólnej należy wymienić *Sprawozdania Komisji dla badania historii sztuki w Polsce* przy Akademii Umiejętności w Krakowie; został opracowany do tomów I, VII i IX *Indeks osób, miejscowości i rzeczy* ponadto należą do tego działu wymienione już prace. Rulikowskiego *Literatura z zakresu grafiki (1912)*; Tomkowicza *Przyczynki do historii kultury Krakowa (1912)*; Ptaśnika *Cracovia artificum (1916)*, Łoży *Słownik architektów (1917—1918)* i in. Jako odbitka z Przeglądu Technicznego wyszła bibliografia architektury Fel. Kucharzewski. *Piśmiennictwo techniczne polskie*, cz. I. Przegl. Techn. 1908 i odb. (dalszy ciąg ob. niżej). W dziale teatru należy przypomnieć wymienione już prace Bernackiego, Kołodziejczyka, Rulikowskiego, Smolarskiego, Szyjkowskiego o Szekspirze, Goethe, Moliere, Wolterze, Szyllerze i in.; ponadto: Rulikowski. *Pamiętnik aktora (Skibińskiego)*. Warszawa 1913 z wykazem repertuaru polskiego. Z rzeczy popularnych: ks. Ludwiczak. *Teatry amatorskie*. Poznań 1914 (z bibliografią sztuk teatralnych) i Chętnik. *Dla teatrów amatorskich*. I. II. Warszawa 1916—1918 (streszczenia i oceny stu przeszło sztuk teatralnych).

Nauki stosowane. Bibliografia medycyny opracowana jest świetnie w *Przeglądzie piśmiennictwa lekarskiego polskiego* (ob. *Bibliografia czasopism*). Wrzosek dał parę opracowań, o których wspominałem powyżej. Ponadto: Giedroyć. *Źródła biograficzno-bibliograficzne do dziejów medycyny w dawnej Polsce*. Warszawa 1911.—Jaworski. *Spis prac i rozpraw za 25-ciolecie 1892—1912 z akuszerii, ginekologii i kliniki wewnętrznej*. Warszawa 1917.—Lachs ob. *Biblioteki*.—Hirschberg. *Polnische Augenärzte im XIX Jahrhundert*. Berlin 1917 (odb. z *Handbuch der gesamten Augenheilkunde*, 2 wyd., t. XIV.).—Gałęzowski, Brudziński ob. *Bibliografia poszczególnych autorów*.

Bibliografię techniki opracowuje Fel. Kucharzewski w *Przeglądzie Technicznym*: I. *Architektura*. II. *Inżynieria z miernictwem*. III. *Mechanika*. IV. *Technologia chemiczna*. 1908—1917 i odb. Tenże. *O początkach piśmiennictwa technicznego w Polsce*. Warszawa 1900. Ponadto Turczynowicz. *Kwestya utworzenia polskiej stacyi miedzynarodowego Instytutu Techno-Bibliograficznego*. Przegl. Techn. 1910, XLVIII, 550—551.—Gn. K. *Pierwsze książki polskie o piorunochronach*. Tamże 1916, LIV, 451—452.—*Polska literatura elektrotechniczna*. Tamże 1917, LV, str. 49—50.—Gessner. *Przyczynek do bibliografii dróg komunikacji wodnej na ziemiach polskich*. Ekonomista 1918, III, 171—182. Bibliografia literatury dotyczącej poszczególnych dziedzin przemysłu ob. *Potrzeba uprzemysłowienia kraju* (praca zbiorowa) 2 tomy; Warszawa 1916. Bibliografia szkolnictwa technicznego ob. Heilpern. *Szkoły zawodowe rzemieślnicze i niższe techniczne*. Warsz.-Krak. 1918, str. 109—115.

Bibliografię rolniczą podaje *Encyklopedia Rolnicza* i czasopisma specjalne, jak *Roczniki Nauk Rolniczych* we Lwowie, *Gazeta Rolnicza* w Warszawie i t. d. *Katalog Wydawnictw Centr. Tow. Roln. por. Katalogi*.—Grochowski. *Zarys bibliografii ogrodniczej polskiej*. Ogrodnictwo 1918, XVIII, Nr. 6—7.

Bibliografię polskiej literatury Handlowej za lata 1900—1915 zaczęła wydawać Akademia Handlowa w Krakowie pod redakcją Skalskiego. Kraków 1916.

W przeglądzie powyższym starałem się zobrazować, w sposób pobieżny i z pewnością niedostateczny, rozwój bibliografii w Polsce w latach 1900 — 1918. Na opracowanie zupełnej bibliografii nie pozwoliły ramy artykułu, lecz nadewszystko doświadczenie zdobyte podczas zestawiania tego szkicu nauczyło autora, jak trudnem zadaniem byłoby zgromadzenie i konsekwentny układ całkowitego materiału; z tym większym naciskiem należy stwierdzić potrzebę dokonania tej pracy.

Nie miejsce tutaj na wskazywanie braków i snucie projektów, które powinny stanowić wynik i ciąg dalszy powyższego przeglądu. Chciałbym zaznaczyć tylko, że cały ten rozwój dokonał się w warunkach niesłychanie trudnych pod wszelkimi względami, gdy myśl naukową polską krępowały więzy nałożone przez rządy zaborcze. Wystarczy przypomnieć, że archiwa i biblioteki w Poznańskim były zagarnięte przez Niemców, że Estreicherowi nie pozwolono wydawać w Warszawie Bibliografii Polskiej, że Przewodnik Bibliograficzny nie miał debitu w Kongresówce; zakazy te dowodzą, że nawet rząd rosyjski uważał bibliografię za potężną dźwignię piśmiennictwa i nauki. Dopiero zjednoczenie ziem polskich we własnym państwie stworzy podstawę do zbudowania wielkich warsztatów pracy naukowej, w których z pewnością znajdzie się miejsce dla badań bibliograficznych ¹⁾.

Warszawa, w kwietniu 1919 r.

¹⁾ Przy czytaniu korekt dopomagał mi łaskawie prof. Z. Batowski, nie szczędząc cennych rad i wskazówek, za co mu składam serdeczne podziękowanie.